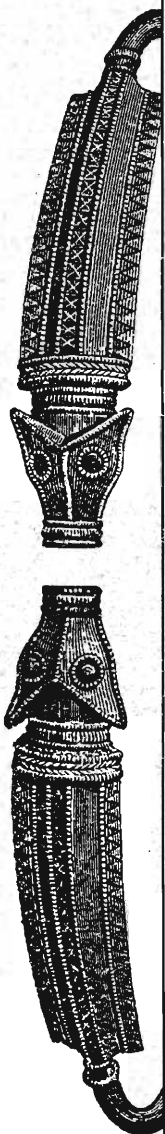

MUINAISTUTKIJA 4/1996

Viron rannikkoalueen asutus ja pyyntikulttuurin erikoistuminen kivikaudella. <i>Aivar Kriiska</i>	1
Suomen vanhemmista aluejaoista. <i>Martti Linna</i>	7
Kvartsiartefaktien ja asuinpaikan ympäristön välisestä suhteesta — esimerkki Kiukaisten kulttuurin ajalta. <i>Ulla Rajala</i>	22
Ihminen ja ympäristö. <i>Helena Taskinen</i>	33
Eurooppalaista arkeologiaa Riiassa. <i>Aino Nissinaho</i>	37
Esihistoria uusiksi. <i>Matti Huurre</i>	41
Shanks, Tilley & Öhman. <i>Tapio Suhonen</i>	42
Kirja-arvostelu. <i>Pirjo Hamari</i>	47

MUINAISTUTKIJA 4/1996

Suomen arkeologisen seuran tiedotuslehti

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, Albert Petreliuksen katu 5 C 18, 01370 Vantaa. Puh. 09-835997

Toimituskunta:

Henrik Asplund, TY arkeologian osasto, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.
Puh. 02-3335252

Tuija Kirkinen, HY arkeologian laitos, PI 13, 00014 Helsingin yliopisto.
Puh. 09-19123479. Sähköposti: tuija.kirkinen@helsinki.fi.

Eero Muurimäki, Kauppakatu 19 B 20, 40100 Jyväskylä. Puh. 014-616881

Jari Okkonen, Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio, PI 400, 90571 Oulu
Helena Ranta, museovirasto, PI 913, 00101 Helsinki. Puh. 09-4050263

Muinaistutkija ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 230 kpl. ISSN 0781-6790. Taitto Tuija Kirkinen. YLIOPISTOPAINO, PIKAPAINO, Helsinki 1996.

Muinaistutkijan vuosikerran **tilaushinta** Suomeen 100 mk, ulkomaille 120 mk.

Tilausosoite: Muinaistutkija, Suomen arkeologinen seura, museovirasto, PI 913, 00101 Helsinki.

Irtonumeromyynti: Akateeminen kirjakauppa, Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 300 mk (1/2 sivua 150 mk), takakannen sisäpuoli 250 mk (1/2 sivua 125 mk), sisäsivut 200 mk (1/2 sivua 100 mk).

Kirjoitusten laatimisohteet: Muinaistutkija julkaisee arkeologisia ja arkeologiaa sivuavia artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja, kirjojen ym. julkaisujen ja näyttelyjen arvosteluja ja esittelyjä. Käsikirjoitukset lähetetään Muinaistutkijan vastaavalle toimittajalle yllä olevaan osoitteeseen. Ne tulee toimittaa levykkeellä, mieluiten PC:n WP tai Microsoft Word -muodossa. Muista tiedostomuodoista pyydetään sopimaan etukäteen. Toimitukselle lähetetään levykkeen lisäksi myös paperituloste. Levykkeitä ei palauteta kirjoittajille.

Lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään **31.1** (nro 1/97), **31.3** (nro 2/97), **31.8** (nro 3/97).

Suomen arkeologinen seura perustettiin vuonna 1982 ylläpitämään eri tehtävissä toimivien suomalaisten arkeologien keskinäisiä kontakteja. Tieteellisen ja muun alaan kohdistuvan keskustelun virittäminen sekä arkeologisen tutkimuksen tason kohottaminen ovat seuran toiminnan päämääriä. Muinaistutkija on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja ja arkeologian harrastajia varten.

VIRON RANNIKKOALUEEN ASUTUS JA PYYNTIKULTTUURIN ERIKOISTUMINEN KIVIKAUDELLA

Aivar Kriiska

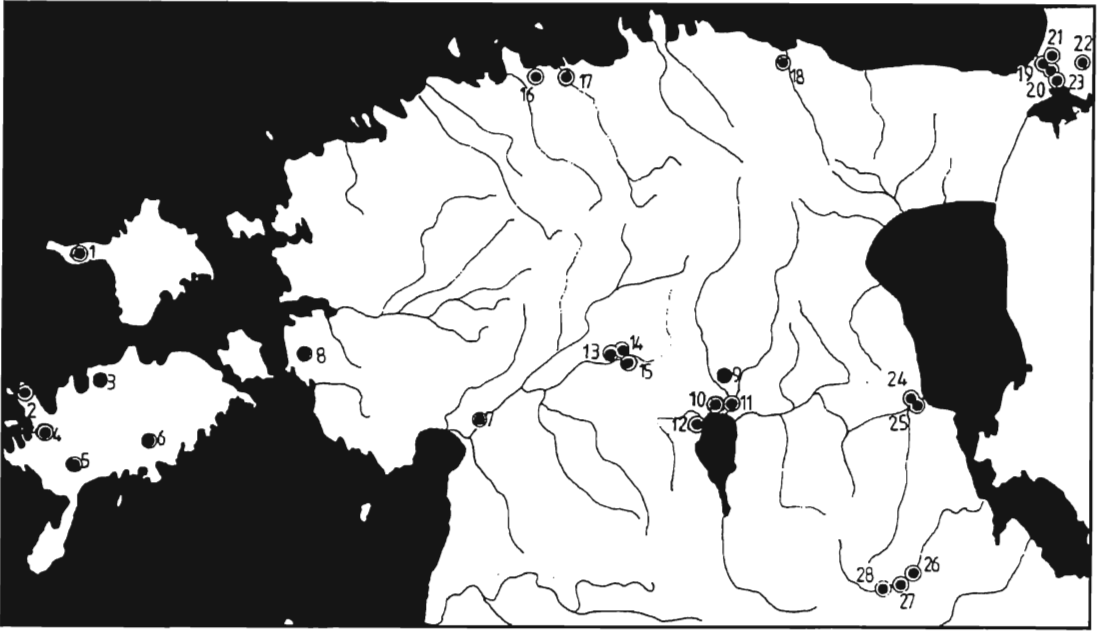
Viron rannikkoalueen asutuksesta voi kertoa jo varhaisimmista asutusjäljistä so. varhaismesoliittiselta kaudelta lähtien. Noin 9000 eKr. (cal. ^{14}C , esitetyt vuosiluvut ovat kaikki kalibroituja radiohiilivuosia) syntyi Pärnun jokeen laskevan puron laskukohdan ympärille metsästäjä-kalastajien oletettavasti kesäinen pysähdyspaikka. Tämä Pullin (Lounais-Viro) asuinpaikka sijaitsi vain muutaman kilometrin päässä meren rannasta (Raukas *et al* 1995: 121–122; Rõuk & Vuorela 1992: kuva 140). Myös toiseksi vanhin asuinpaikka Kundan Lammasmäellä (Pohjois-Viro) sijaitsi hyvin lähellä merta, vaikka olikin pienen jäänjärven saarella (Jaanits *et al* 1982: 34–36). N. 6500 eKr. ajoittuva Narvan Joaorun (Koillis-Viro) asuinpaikka on, kuten Pulli, sijainnut joen laskukohdassa.

Varhaisemmat asutukset, jotka sijaitsivat välittömästi meren rannalla, ovat peräisin myöhäimesoliittiselta kaudelta ja niitä on löydetty vain Länsi-Viron saarilta. Saarenmaalta tunnetaan nykyään kaksi myöhäimesoliittista tai sillä kaudella alkunsa saanutta asuinpaikkaa: Võhma Luoteis-Saarenmaalla (Pesti & Rikas 1991: 12–13) ja Kõnnu Etelä-Saarenmaalla (Lõugas & Selirand 1988: 212). Molempien asuinpaikkojen ajoituksen perusteena ovat typologia ja korkeus nykyisestä merenpinnasta. Tarkemmat geofysikaaliset ajoitukset puuttuvat. Hiidenmaalta on ajoitettu asuinpaikkoja radiohiilimenetelmällä. Kõpun niemimaalta, silloiselta pienoissaarelta, on viime vuosina löydetty kahdeksan uutta asuinpaikkaa (II-IX),

joista enemmistö on peräisin myöhäimesoliittiselta kaudelta. Tähän mennessä saadun vanhimman ajoituksen mukaan Hiidenmaan asutuksen alku on n. 5600 eKr. (Kriiska 1996b).

Neoliittisia asuinpaikkoja tunnetaan Viron rannikolta huomattavasti enemmän. Saarenmaalta on tähän mennessä löydetty neljä välittömästi meren rannalla sijainnutta nuoremman kivikauden asuinpaikkaa: Kõnnu, Naakamäe, Loona ja Undva. Hiidenmaalla on yksi varma asuinpaikka: Kõpu I. Mannermaalla on intensiivisin asutusalue Narvajoen alajuoksulla, jossa silloisen laguuninpuoleisen maakannaksen rannalta Riigikülassa on löydetty 12 asuinpaikkaa. Jollei välittömästi rannikkoasuinpaikkoina niin ainakin osittain merellisen talouden asuinpaikkoina, on tähän lisättävä Narvajoen alajuoksulta vielä Joaorun asuinpaikka, Lommi I, II ja III asuinpaikat sekä Kudrukülan asuinpaikka. Pohjoisrannikolta tunnetaan Kroodin ja Jägalan rannikkoasuinpaikat. Ajallisesti ne kattavat melkein koko neoliittisen kauden ja edustettuina ovat kaikki Viron neoliittiset kulttuurit: Narvan kulttuuri, tyypillisen- ja myöhäisen kampakeramiikan kulttuurit sekä nuorakeramiikan kulttuuri (Jaanits 1979; Jaanits *et al* 1982; Kriiska 1995a, b, c). Raja-ajoitukset ovat Riigikülan IV asuinpaikan vanhimman radiohiilijoitituksen mukaan n. 5000 eKr. (Kriiska 1996a) ja Loonan asuinpaikasta saadun ajoituksen mukaan n. 2500 eKr.

Kiistämättömästi drastisin muutos ravinto- ja asutusstrategiassa on maatalouden leviämi-

Kuva 1. Tekstissä mainitut kivikauden asuinpaikat. 1) Kõpu I-IX, 2) Undva, 3) Võhma, 4) Loona, 5) Naakamäe, 6) Kõnnu, 7) Pulli, 8) Kaseküla, 9) Umbusi, 10) Moksi, 11) Siimusaare, 12) Valma, 13) Tamme, 14) Lepakose, 15) Jälevere, 16) Kroodi, 17) Jägala, 18) Kunda Lammasmäe, 19) Kudruküla, 20) Riigiküla I-XII, 21) Väiküla, 22) Lommi I-III, 23) Narva Joaoru, 24) Kullamägi, 25) Akali, 26) Kääpa, 27) Villa, 28) Tamula.

nen. Viron alueella siitä ovat varhaisimmat varmat arkeologiset merkit (viljajyvien painallukset saviastianpaloilla, vuohen, lampaan, sian ja naudan luut hautapaikoissa yms., ks. esim. Jaanits 1992: 48–49) ja palynologiset merkit (kauran, ohran ja vehnän siitepöly suo- ja järvi-lietteissä, ks. esim. Rõuk & Vuorela 1992: taulu 38) nuorakeraamisen kulttuurin aikaisia. Monet muutokset, jotka ovat vaikuttaneet mm. asutuskuvaan, ovat tapahtuneet jo aikaisemmin pyyntikulttuurin aikana.

Vanhimmat tähänastiset löydöt ihmisasutuksesta Viron alueella ovat peräisin mesoliittisen kauden alusta, mutta mannerjään vetäytymisen ja preboreaalisen mesoliittisen kauden välille mahtuu aika, jolloin ankarassa läheisarktisessa ilmastossa asuivat peurat. Peuran sarvia on löydetty esimerkiksi silloisen Kundan järven lietteestä ja Pärnujoen sorasta (ks. Paaver 1965, taulu 78). Missä määrin on myöhäispaleoliittisten peuranmetsästäjien asutus tai metsästyretket ulottuneet Viron alueelle, emme tällä het-

kellä tiedä, mutta luonnon olosuhteet mahdollistivat sen varmasti. Toinen vakuuttava todiste senaikaisesta ihmisasutuksesta ovat myöhäispaleoliittiset asuin- ja löytöpaikat Keski- ja Itä-Latviassa (Laukskola, Elksņuskola, Lielrutuli, Sēļspils, Dviete, Lubāna) (Zagorska 1994), jotka sijaitsevat vain n. 100 km etäisyydellä Virosta.

Ihmistoiminta, josta on jäänyt jälkiä Pullin asuinpaikalle, on ollut selvästi suuntautunut metsäeläinten metsästyksen ja kalastukseen. Ilmeisesti jo mesoliittisen kauden alkupuolella on kehittynyt asutusta, jota sovinnaisesti voisi nimittää sisämaan asutustyyppiksi. Sen taloudellinen perusta oli metsästyksen ja kalastuksen vesialueilla sekä keräily. Selkeämpi huomattava mesoliittinen keskusalue nykytutkimuksen valossa on Võrtsjärven silloisella pohjoisrannalla ja rannikon läheisillä saarilla sekä Naves-tijoen rannalla Keski-Virossa Jälevere, Lepakose, Moksi, Siimusaare, Tamme, Umbusi) (Jaanits 1980). Sisämaan neoliittisia asuinpaikkoja tunnetaan monista eri paikoista jokien ja järvien

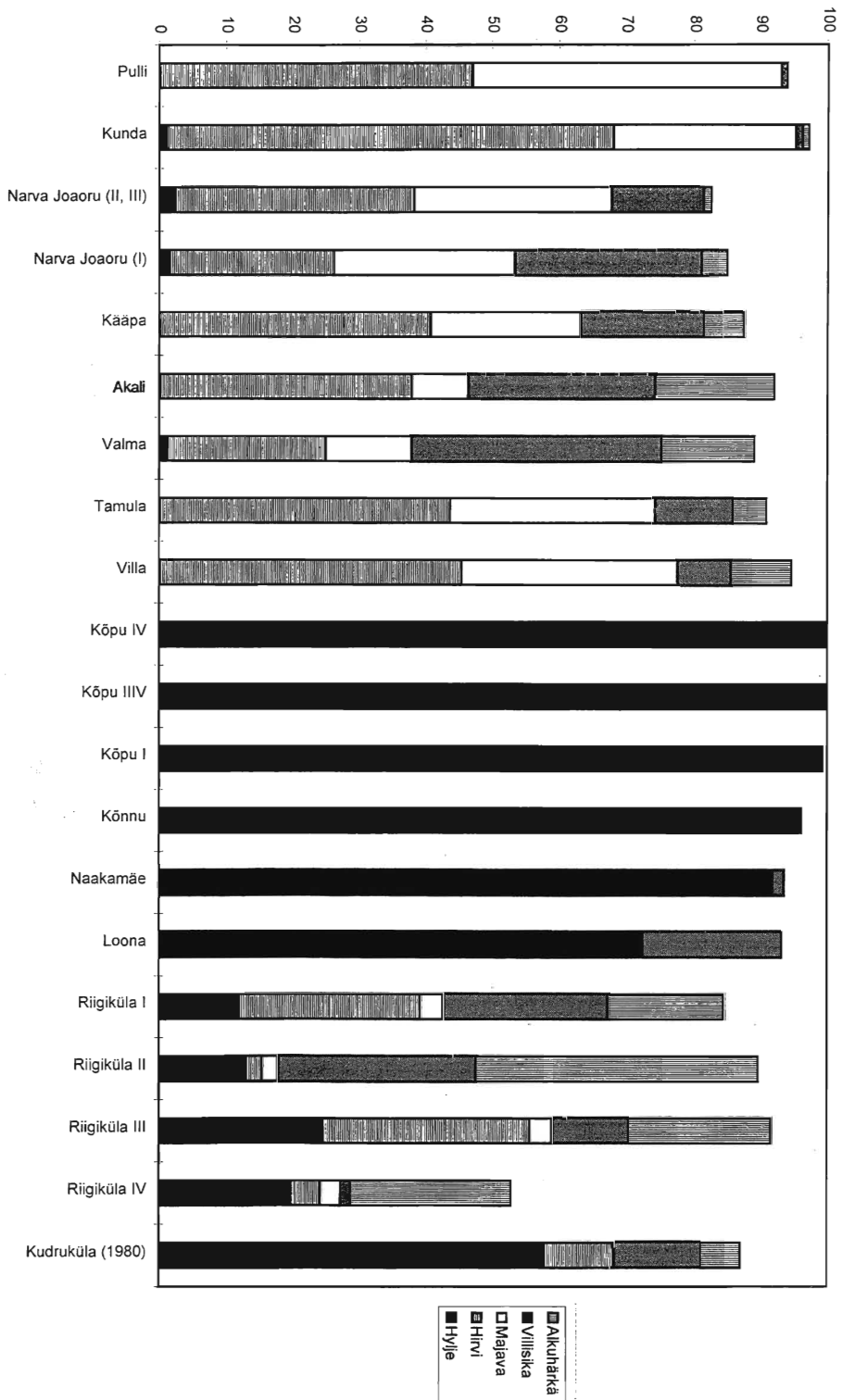
rannoilta Itä- (Akali, Kullamägi), Keski- (Valma) ja Kaakkois-Virosta (Kääpa, Tamula, Villa) (Jaanits 1959a, b; 1976). (Kuva 1). Tärkeintä riistaa ovat koko kivikauden olleet hirvi ja majava. Oleellinen rooli on ollut myös villisialla, joka on Akalin ja Valman osteologisessa aineistossa hirven jälkeen toisella sijalla. Asutuskuva on pysyvä ja liittyy sisävesialueisiin viljelytalouden mukana tulleisiin muutoksiin saakka.

Nykytietojen perusteella ei ole mahdollista määrittellä tarkkaa ajankohtaa, jolloin merinisäkkäiden metsästyksen alkoi. Joka tapauksessa jo Kundan Lammasmaen asuinpaikan osteologisen aineiston joukossa on hylkeen luita. Niiden osuus on kylläkin vain 1%. Myöhäismesoliittisella kaudella on selvästi nähtävissä hylkeenmetsästyksen suuri merkitys. Kehittyy niin sanottu rannikon asutustyyppi. Siinä voi havaita kaksi kehityssuuntaa, jotka pysyvät ajanjaksolla muuttumattomina ja muuttuvat täysin vasta maatalouden tuomien uusien tarpeiden mukana. Ravintostrategian perustaksi kehittyi joko (1) erikoistuminen hylkeenpyyntiin tai (2) suuntaus erittäin laajalle ravintoperustalle, jossa merinisäkkäiden metsästyksellä oli myös omaosutensa.

Kuten edellä mainittiin, saivat Länsi-Viron saaret ensimmäiset asukkaansa myöhäismesoliittisella kaudella. Osa ihmisryhmistä erikoistui hylkeenpyyntiin. Hiidenmaan Kõpu IV:n ja VIII:n asuinpaikkojen osteologisen aineiston joukossa on ainoastaan hylkeenluita ja muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta voi samaa todeta myös Saarenmaan Kõnnun asuinpaikan luuaineksestä (Jaanits 1996). Kysymyksessä ovat ilmeisesti sesonkiasuinpaikat, joissa metsästäjät ovat pysähtyneet parhaimmilla hylkeenpyyntikausilla. Kõpun asuinpaikkoja on luu- ja löytöaineiston perusteella oletettu keväntalvisiksi pysähdyspaikoiksi (Kriiska 1995a: 414; Moora & Lõugas 1995: 479). Metsästyretket ovat ulottuneet pitkienkin välimatkojen taakse. Sijaitsihan esimerkiksi Kõpu-saari n. 80 km:n etäisyydellä silloisesta mantereesta. Hylkeenpyynti on jatkunut käytännöllisesti ilman oleellisia muutoksia myös varhaisneoliittisella kaudella. Jos jätämme ottamatta lukuun keramiikan käyttöönoton, on muulla löytöaineistolla

sama perusta kuin myöhäismesoliittisella kaudella. Perusmateriaalina on ollut kvartsi, jonka lisäksi Saarenmaalla on toisena paikallisena kilvilajina käytetty Itämeren punaista kvartsiporfyryä, mutta Hiidenmaalla on käytetty paikallista huonolaatuista piitä (Jaanits 1979: 265; Kriiska 1995a: 413; 1996b). Yksittäisinä löytöinä on piitä Kõnnusta ja punaista kvartsiporfyryä Kõpusta. Edelleenjalostettujen esineiden osuus on suhteellisen pieni. Eniten aineistossa on kaapimia. Tärkein ero Kõpun ja Kõnnun löytöaineistoissa on hakkuutyökalojen osuus. Kõpusta on löydetty vain yksittäisiä kivialtton katekkelmia ja kiviesineiden teelmiä (Kriiska 1995a: 413; 1996b; Lõugas 1982: 276), kun Kõnnusta on sen sijaan melkein 500 hiottua kivialttaa ja kirvestä. Tämän eron syy ei ole selvä, mutta ilmeisesti se ei johdu pelkästään tutkitun alueen laajuudesta. Pikemminkin voisi olettaa jonkinlaista sesonkisuudesta johtuvaa eroa, mutta seuraava seikka näyttää kuitenkin sulkevan pois tämän syyn. Sen aikaiset hylkeenluut sekä Saaren- että Hiidenmaalla ovat peräisin samasta lajista eli mesoliittisella kaudella ainoastaan norpasta ja neoliittisen kauden alussa norpasta ja harmaahylkeestä (Moora & Lõugas 1995: 477). Paras pyyntikausi on molemmissa paikoissa ollut melkein samanaikainen. Keramiikka, jonka osuus muun löytöaineiston joukossa on suhteellisen pieni, vahvistaa Hiiden- ja Saarenmaan olleen suhteellisen yhtäläisen aineellisen kulttuurin alueita. Siellä erottautuu omaperäinen narvatyyppin keramiikan paikallisryhmä, jossa on tiettyjä erikoispiirteitä (mineraalinen koostumus, painanteet kuvioissa yms.), mutta yleisominaisuuksiltaan se kuuluu selvästi laajempaan Narvan kulttuurin kontekstiin. Josain määrin spekuloiden voi esimerkiksi Kõpun asuinpaikkojen kohdalla olettaa, että sinne on palannut yli tuhannen vuoden aikana (tähänastiset radiohiiliajoitukset jäävät aikaväliin n. 5600–4100 eKr.) joltain määrättyltä alueelta koitoisin oleva hylkeenmetsästäjien ryhmä ja pysähtynyt asutukseen sopivalla kaakkoisrannalla.

Suhteellisen vähäinen tutkimustyö ei vielä anna mahdollisuutta seurata tyyppillisen kampakeramiikan kulttuurin tuloa niille alueille. Näyttää siltä, että talousmuotoihin se ei aiheuttanut

Kuva 2. Kivikauden asuinpaikoista löydettyjen villieläinten luiden diagrammi (Lembi Lõugasin ja Kalju Paaverin mukaan).

erillisiä muutoksia. Esimerkiksi Naakamäen asuinpaikassa, jossa myöhäisen kampakeramiikan lisäksi esiintyy myös tyypillistä kampakeramiikkaa (Jaanits *et al* 1982: 85), on hylkeenluiden osuus kaikista eläinten luista yli 90 %. Suurin osa hylkeenluista on Grönlannihyljettä. Tämä hyljelaji, joka ilmeisesti on vaeltanut Itämereen vain ravintoa saalistamaan, antaa syyn pitää Naakamäkeä kesäisenä tai syksyisenä metsästysleirinä (Lõugas 1993: 83). Uudet ilmiöt ravintostrategiassa kehittyivät vasta myöhäisneoliittisella kaudella. Asuinpaikat, joiden löytöaineisto edusti pääosin myöhäistä kampakeraamista kulttuuria, sijaitsivat rannikolla. Luuaineiston perusteella voi päätellä, että metsästys on monipuolistunut. Esimerkiksi Loonan asuinpaikassa hylkeenluiden osuus on vain vähän yli 70 %. Suhteellisesti enemmän on maanisäkkäiden luita, villisian luiden osuus on jopa 21 % (Paaver 1965: 440). Erittäin runsaasti löydettiin kulttuurikerroksesta myös kalanluita. Yleisenä pyyntikohteena on ollut turska (Jaanits 1991: 27; Lõugas 1993: 84). Edellä käsitellyissä saariston asuinpaikoissa kalanluut käytännöllisesti katsoen puuttuivat ja tämä seikka ei ole selitettävissä pelkästään säilymis- tai löytöolosuhteilla. Kõpun asuinpaikoista on kulttuurikerros seulottu, mutta tällöin löydettiin vain 14 kalanluun palasta Kõpu I asuinpaikalta. Niiden kohdalla ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että ne ovat peräisin hylkeiden sisälmyksistä. Loonasta on löydetty 30 sian luunpalasta (ainakin 9 yksilöä), jotka voisivat olla peräisin kesyttämävaiheessa olevista nuorista yksilöistä (Jaanits 1992: 50; Paaver 1965: 440). Rannikkoasutuksessa kehittyi ilmeisesti juuri kivikauden loppuvaiheessa omaperäinen sekatalouden tyyppi, jossa karjanhoidon ja maanviljelyn lisäksi myös hylkeenpyynnillä oli oleellinen rooli. Esimerkiksi Länsi-Virossa kivi- ja pronssikauden taitteeseen ajoittuvan Kasekülän asuinpaikan osteologinen aineisto jakautuu karkeasti tasan hylkeiden ja kotieläinten (nauta, vuohi/lammas, sika) luiksi (Jaanits 1992: 52; Mandel 1975: 74–75). Tärkeänä riistaeläimenä hylje on ollut myös myöhäispronssikaudella alkunsa saaneessa Asvan linnoitetussa asuinpaikassa Saarenmaalla (Lõugas 1995: 85).

Manner-Viron rannikkoasutuksessa on ilmeisesti ollut tärkeä osa runsaslaguunisella rannikkotyypillä (Raukas 1988: 167). On oletettu, että laguunin viereinen asutus oli myös Pärnujoen alajuoksulla, josta valitettavasti tunnetaan vain runsaasti satunnaislöytöjä (Jaanits 1977: 767). Melkein samankaltainen ison joen suuhun kehittynyt laguuni on ollut Narvajoen alajuoksulla (Indreko 1932: 49–50; Gurina 1967: 154). Siellä on säilynyt paljon kiinteitä muinaisjäännöksiä ja myös silloinen pinnanmuoto. Arkeologisia kaivauksia on siellä tehty useita kertoja 1951–1995 (Kriiska 1995c; 1996a). Siitä syystä on aineistoa suhteellisen paljon ja sen on riittävän edustava, jotta voisimme tehdä laajempia-kin johtopäätöksiä rannikkoasutuksen monipuolisen pyyntitalouden suhteen. Asuinpaikkojen luuaineisto osoittaa metsästetyn hyvin erilaista riistaa: alkuhärkää, hirveä, villisikaa ym. Viimeksi mainittu on ilmeisesti noussut tärkeäksi riistaeläimeksi kampakeraamisella kaudella, jollin laguuni ilmeisesti kasvoi umpeen ja asutus siirtyi silloisen maakannaksen itäreunassa joenuoman uurtaneen Narvajoen rannalle. Pysyvästi tärkeänä riistaeläimenä on ollut hylje, jonka osuus Riigikülän eri asuinpaikkojen eläinten luista on n. 12–25 % (Paaver 1965: 440). Oleellisena ravintona ovat olleet myös kalat. Kalanluiden joukossa vallitsevat hauki, kuha ja lahna (Tsepkin 1968). Meren siirtymässä kauemmaksi on veden mukana seurannut myös ihmisasutus. Muutama kilometri Riigikülästä pohjoiseen Kudrukülästä on löydetty asuinpaikka, jonka löytöaineisto edustaa pääosin myöhäistä kampakeraamista kulttuuria (Kriiska 1995b: 58–59). Siinäkin luuaineistossa on sekä mantereen että meren eläimiä. Hylkeenpyynnin osuus on suurempi kuin Riigikülässä.

Manner-Viron rannikolla on menestyksellisesti käytetty hyväkseen ekologista reunailmiötä, eri eläinlajien asuinalueityyppien kosketusalueita. Tämä mahdollisti hyvin monipuolisen ravinnon hankkimisen. Asuinpaikkojen välitön yhteys vesialueisiin on ainakin Koillis-Viron rannikolla loppunut neoliittisen kauden loppuvaiheessa ns. myöhäisen nuorakeraamisen kulttuurin aikana. Esimerkiksi Narvajoen alajuoksulla on silloin asutettu taas Riigiküla, nyt kylläkin merestä kauempana oleva selänne (Kriiska 1996a).

Kirjallisuus

- Gurina, N. N. 1967. Iz istorii drevnih plemen zapadnoĥ oblastei SSSR (po materialam narvskoi ekspeditsii). — Materialõ i issledovanija po arheologii SSSR. Leningrad.
- Indreko, R. 1932. Kiviaja võrgujäänuste leid Narvas. — Eesti Rahvamuuseumi Aastaraamat VII, 1932. Tartu, 48–67.
- Jaanits, K. 1981. Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuersteininventar in Estland. — Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte. Mesolithikum in Europa 2. Berlin, 389–399.
- Jaanits, K. L. 1991. Rõbolovstvo i morskoï promosel na territorii Estonskoï SSR. — Rõbolovstvo i morskoï promõsel v epohu mezolita — rannego metalla v lesnoi i lesostepnoi zone Vostotshnoi Evropõ. Leningrad, 25–38.
- Jaanits, K. 1996. Two Late Mesolithic/Early Neolithic coastal sites of seal hunters in Estonia. — Man and Sea in the Mesolithic.
- Jaanits, L. Ju. 1959a. Neolitititsheskoje poselenie Valma — Trudõ Pribaltiiskoi obedienniõ kompleksnoi ekspeditsii. Moskva, 32–75.
- Jaanits, L. Ju. 1959b. Poselenija epohi neolita i rannego metalla v priustje r. Emaiõgi (Eston-skaja SSR). — Tallin.
- Jaanits, L. 1976. Raskopki neolititsheskogo posele-nija Kjapa. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. Nr. 1, 45–48.
- Jaanits, L. 1977. Vanim asustus Pärnu rajoonis. — Eesti Loodus.
- Jaanits, L. 1979. Die neolithische Siedlung Kõnnu auf der Insel Saaremaa. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. Nr 4, 363–367.
- Jaanits, L. 1992. Põllumajanduse eelduste kujunemine. — Eetsti talurahva ajalugu. Tallinn, 42–56.
- Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Kriiska, A. 1995a. Archäologische Ausgrabungen auf dem Standort der ehemaligen Steinzeitsiedlung Kõpu I (Ristipõllu). — Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. Nr. 4, 410–416.
- Kriiska, A. 1995b. Narva jõe alamjooksu ala neoliitiline keraamika. — Muinasaja teadus 3. Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Tallinn, 54–115.
- Kriiska, A. 1995c. New Neolithic settlements in Riigiküla. — Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. Nr. 4, 448–454.
- Kriiska, A. 1996a. Archaeological excavations in Neolithic site of Riigiküla IV. — Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. Nr. 4. (ilmestymisel)
- Kriiska, A. 1996b. Archaeological studies in the Peninsula of Kõpu. — Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. Nr 4. (ilmestymisel)
- Lõugas, L. 1993. Kui grõõni hüljes elas Läänemeres. — Eesti Loodus, 83–84.
- Lõugas, L. 1995. Subfossil vertebrate fauna of Asva site, Saaremaa. Mammals. — Stilus. Eesti Archeoloogiaseltsi Teaded. Nr. 5, 71–93.
- Lõugas, V. 1982. Beiträge zur Vorgeschichte des Westarchipels Estlands. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. Nr. 4, 372–377.
- Lõugas, V. & Selirand, J. 1988. Archeoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn.
- Mandel, M. 1975. Ausgrabungen der Steingräber von Kaseküla. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. Nr. 1, 74–76.
- Moora, H. Jr. & Lõugas, L. Natural conditions at the time of primary habitation of Hiiumaa Island. — Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. Nr. 4, 472–481.
- Paaver, K. 1965. Formirovanie teriofaunõ i izmentshivost mlekopitajushstshih Pribaltiki v golotsene. Tartu.
- Pesti, O. & Rikas, K. 1991. Saaremaa ajaloo- ja kultuurimälestised. Kaitstavad mälestised. Tallinn.
- Raukas, A. 1988. Eestimaa viimastel aastamiljonitel. Tallinn.
- Raukas, A., Moora, T. Karukäpp, R. 1995. Läänemere arengust ja inimasustusest Pärnu ümbruses. — Liivimaa geoloogia. Tartu, 119–123.
- Rõuk, A.-M. & Vuorela, I. 1992. Svjaz drevnego rasselenija s razvitiem Baltiiskogo morja. — Geologija finskogo zaliva. Tallinn, 328–354.
- Tsepkin, E. A. 1968. Promõslovaja ihtiofauna narvskih neolititsheskih stojanok. — Bjulleten Moskovskogo obshtshestva ispõtatelei pripodõ. Odel biologii, t. LXXII (5). Moskva, 123–129.
- Zagorska, I. 1994. Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne. — Arheologija un etnografija XVI. Riga, 14–28.

SUOMEN VANHEMMISTA ALUEJAOISTA

Martti Linna

Agricolan kymmenysluettelo vuodelta 1540

Suomen Kansallisarkistossa säilytetään tunnuskilillä KA 9 ja KA 9B Mikael Agricolan Kustaa Vaasalle laatimaa ruotsinkielistä selontekoa Turun tuomiokapitulिन tuloista vuodelta 1541. Se sisältää myös luettelon Suomen pitäjien kymmenysveroista vuodelta 1540. Kokonaisuudessaan asiakirja on puolitoistasataisivuinen paperille kirjoitettu foliokokoinen nahkaan sidottu kirja. Dokumentti on säilynyt kahtena kappaleena, joista ainakin toinen on sen sisäkanteen tehdyn merkinnän mukaan pelastunut Turun palosta vuonna 1827. Se oli silloin lainassa Kaarle Aksel Gottlundilla. Kauko Pirisen (1962:30) mukaan kolmas, Porthanin käyttämä kappale, tuhoutui palossa. Kirjan sisältämät Suomen pitäjien kymmenysverotuksen listat yhdistettyinä tietoihin, jotka ovat säilyneet Suomen keskiaikaisesta alueellisesta pyhimyskultista, ovat avain Suomen kirkon keskiaikaisen aluehallinnon hahmottamiseen. Wilhelm Gabriel Lagus julkaisi koko asiakirjan vuonna 1839. Valitettavasti Laguksen julkaisu ei ole virheetön. Olen analysoinut asiakirjan tarkemmin toisaalla (Linna 1996). Asiakirjassa Agricola jakaa Suomen hallinnollisiin yksikköihin seuraavalla tavalla:

Pohja-Suomi: Rantämäki, Rusko, Raisio, Masku, Nousiainen, Lemu, Mynämäki, Vehmaa, Kalanti ja sen kappeli Kodiala, Laitila ja sen kappeli Untamala, Taivassalo, Rymättylä, Korppoo. **Etelä-Suomi:** Nauvo, Parainen, Sauvo, Kemiö, Perniö, Uskela ja sen kappeli Salo, Halikko, Paimio, Marttila, Lieto, Piikkiö, Nummi. **Satakunnan alinen kihlakunta:** Rauma, Eurajoki ja sen kappeli Lappi, Eura ja sen kap-

pelä Säkylä, Ulvila, Kokemäki, Huittinen, Loimaa, Pöytyä ja sen kappeli Yläne. **Satakunnan ylinen kihlakunta:** Kalliala, Sastamala, Hämeenkyrö ja sen kappeli Ikaalinen, Pirkkala ja sen kappeli Messukylä, Kangasala, Orivesi, Pälkäne, Sääksmäki, Akaa ja sen kappeli Urjala, Lempäälä, Vesilahti. **Hämeen alinen kihlakunta:** Somero, Tammela, Janakkala, Vanaja, Hattula ja sen kappelit Lehijärvi, Kalvola ja Tyrvääntö. **Hämeen ylinen kihlakunta:** Hauho ja sen kappeli Tuulos, Lammi ja sen kappeli Koski, Hollola, Iitti, Sysmä ja sen kappeli Koskipää, Padasjoki ja sen kappeli Kuhmoinen. **Karjala:** Savilahti, Juva, Sääminki ja sen kappeli Lappvesi, Jääski, Äyräpää, Kivennapa, Uusikirkko, Viipuri ja sen kappeli Säkkijärvi, Virolahti, Vehkalahti. **Uusimaa:** Pyhtää, Pernaja, Porvoo, Sipoo, Helsinki, Espoo, Kirkkonummi, Inkoo, Siuntio, Lohja, Vihti, Karjaa ja sen kappeli Karjalohja, Pohja ja sen kappeli Kisko, Tenhola. **Ahvenanmaa:** Kumlinge, Sund, Saltvik, Finström, Hammarland, Jomala, Lemland, Föglö. **Pohjanmaa:** Närpiö, Mustasaari, Isokyrö, Ilmajoki, Vöyri, Pietarsaari, Kaarlela, Saloinen, Kalajoki, Liminka, Ii, Kemi.

Agricolan luettelosta käy pääpiirteissään ilmi tuona satunnaisena vuonna 1540 Suomen erinäisten kirkkopitäjien maksukyky ja maksutapa, josta voi mm. päätellä Someron kuuluneen aiemmin Hämeen sijasta Varsinais-Suomeen, koska kirkollisvero maksettiin viljassa toisin kuin Hämeessä, jossa maksuvälineenä käytettiin rahaa ja turkiksiä. (Viljaveron rajan tarkempi kulku käy ilmi mukaan liitetystä kartasta.) Luettelosta ilmenevän kirkollisverotuksen juuret menevät kauas, todennäköisesti 1200-luvulle asti. Luettelon esipuheessa Agricola toteaa,

että verojen maksutapa johtuu osin siitä, miltä alueelta kannattaa Turkuun kuljettaa viljaa ja miltä alueelta vilja viedään muualle, kuten Viipurin linnaan, ja kymmenysten maksu sen takia suoritetaan viljan sijasta rahassa. Kuitenkin alue, jolta kirkollisverojen maksu suoritetaan viljassa vastaa mantereella suurelta osin alkupe- räistä lounaismurteiden aluetta joitakin Satakuntaan kuuluvia seutuja lukuunottamatta, joten taustalla lienee muitakin syitä. Lisäksi Turun saaristossa lukuunottamatta Korppoota verot suoritetaan viljana, millä myös lienee oma selityksensä. Pohjoiselta osaltaan kymmenysverot viljassa suoritavien pitäjien alue vastaa myös ruokalisän suomalaisen oikeuden aluetta.

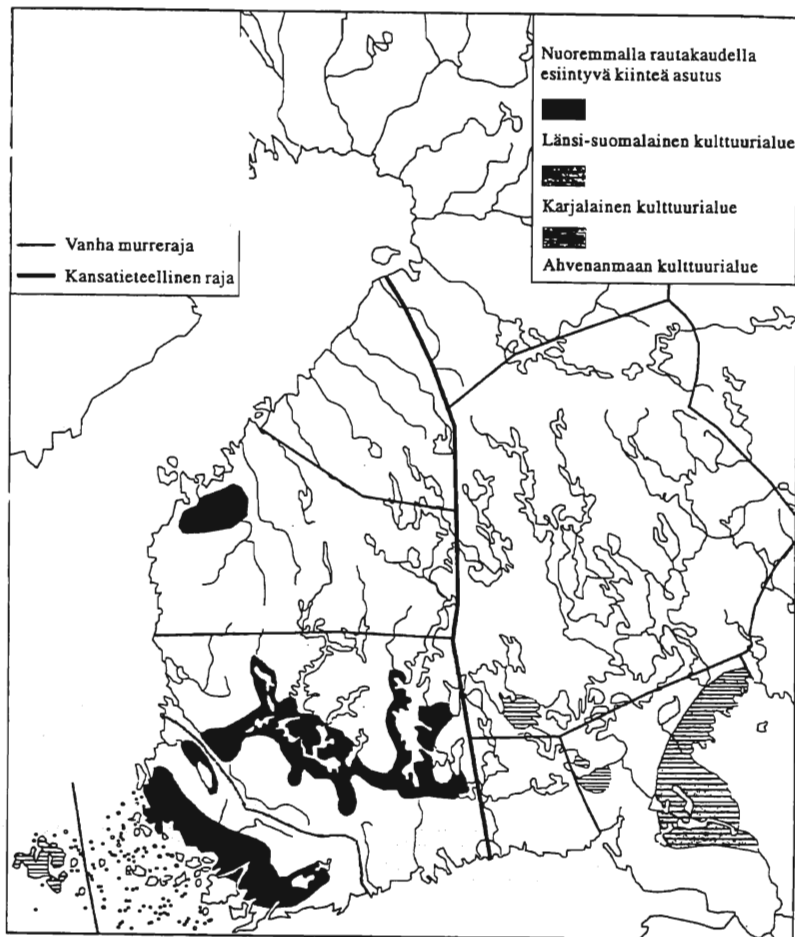
Agricolan luettelo hallintohistorialli- sena lähteenä

Agricolan luettelossa on seitsemän eri maakun-
taa, joista kolme on jaettu kahteen kihlakuntaan.
Yhteensä Agricolalla on kymmenen eri hallin-
nollista yksikköä. Näistä seitsemästä maakun-
nasta, Varsinais-Suomesta, Satakunnasta, Hä-
meestä, Karjalasta, Uudeltamaalta, Ahvenan-
maalta ja Pohjanmaalta, erottuu selvästi seitse-
män eri pyhimyskulttia, jotka tuntuvat toistuvan
joitakin poikkeuksia lukuunottamatta kaikissa
maakunnissa, nimittäin Neitsyt Maria, Mikael,
Lauri, Olavi, Pyhä Pietari ja Pyhä Paavali yh-
dessä, Pyhä Katariina sekä Pyhä Risti. Neljä
ensinmainittua kuitenkin toistuvat, jälleen joita-
kin poikkeuksia lukuunottamatta, yhteensä yk-
sitoista kertaa siten, että niiden kultti esiintyy
neljässä suurimmassa maakunnassa kahdesti,
nimittäin Varsinais-Suomessa, Satakunnassa,
Hämeessä ja Uudellamaalla (Linna 1996). Kun
Agricola itse esittää alakokonaisuuksina Pohja-
Suomen, Etelä-Suomen, Ala-Satakunnan, Ylä-
Satakunnan, Ala-Hämeen ja Ylä-Hämeen, on
niihin näin ollen lisättävä vielä Länsi-Uusimaa
ja Itä-Uusimaa, jotka Agricolalla ovat syystä tai
toisesta yhdistyneet yhdeksi kokonaisuudeksi.
Tämä käy ilmi myös siitä, että Länsi-Uusimaa
ja Itä-Uusimaa joutuivat eri hiippakuntiin en-
simmäisen hiippakuntajaon myötä vuonna
1554, edellinen Turun hiippakuntaan, jälkim-

mäinen Viipurin hiippakuntaan. Uudellamaalla
hiippakuntien välinen raja kulki Espoon ja Hel-
singin välistä. Sitten raja seurasi Agricolan
kymmenysluettelon rajoja siten, että Viipurin
hiippakuntaan kuuluivat Itä-Uusimaan lisäksi
Ylä-Häme ja Karjala, loput alueet jäivät Turun
hiippakuntaan (Pirinen 1976:70, 77).

Agricola käyttää maakuntia pienemmistä
hallinnollisista yksiköistä ruotsiksi ilmaisua här,
jonka täytyy olla lyhennys ruotsin sanasta
härad, kihlakunta. Todennäköisesti Agricolan
luettelon kihlakunnat ovat alunperin olleet
rovastikuntia keskuspaikkanaan Mariankirkko.
Tämä järjestely ei ollut enää kaikin osin voi-
massa Agricolan aikoihin, sillä asiakirjaan KA
9B sisältyvät myös rovastikuntaluettelot, ja ne
poikkeavat Agricolan kymmenysluettelon mal-
lista rikkoen Agricolan kymmenysluettelon kih-
lakuntarajat. Tämä johtunee 1400-luvun alussa
kirkollisesta hallinnosta eriytyneen maallisen
hallinnon aluerajojen vaikutuksesta. Mutta kun-
ten Kauko Pirinen (1963) on lisäksi osoittanut,
rovastin arvo ei Suomessa myöhemmällä keski-
ajalla liity selvästi Mariankirkkoihin, vaan ro-
vasti saattaa sijoittua melkeinpä mihin hyvänsä
rovastikunnan pitäjänkirkkoista eikä rovastikun-
tien rajoista ole täyttää selkoa. Kuitenkin Ahven-
anmaa, Pohjanmaa ja Länsi-Uusimaa maini-
taan keskiajalla rovastikuntina, mikä tukee aja-
tusta, että Agricolan mainitsemat kihlakunnat
ovat olleet alunperin myös rovastikuntia. Kihla-
kunta nimitys viittaa kuitenkin siihen, että noi-
den rovastikuntien rajojen mukaan on toiminut
myös maallinen eikä ainoastaan kirkollinen hal-
linto. Näin ollen Agricolan luettelon maakunnat
ja kihlakunnat näyttäisivät muodostavan van-
hemman hallinnollisen viitekehysten, jonka
puitteissa voudit ovat keränneet veroja, tuoma-
rit antaneet tuomioita ja papit hoitaneet kirkolli-
sia toimituksia.

Agricolan kymmenysluetteloon kiinnitti
erikoista huomiota jo Väinö Voionmaa. (1912:
158–160; 1946; 1947:156, 165, 185, 23). Hän
huomasi, että Agricolan luettelossa Sääksmäki,
Pälkäne, Akaa ja Urjala luetaan Ylä- Satakun-
taan, ei Hämeeseen, ja katsoi tämän "kuvasta-
van vanhoja kirkollisia oloja". Hän löysi tälle
seikalle vahvistavia todisteita muista lähteistä.

Kartta 1. Nuoremmalla rautakaudella (500-luvun lopulta 1200-luvulle) esiintynyt kiinteä asutus ja Suomen kansatieteellinen aluejako sekä rekonstruoitu todennäköinen alkuperäinen lounaismurteiden ja hämäläismurteiden välinen raja. (toteutus Martti Linna, Jari Helsing).

Turun hiippakunnan pappienkokouksesta vuonna 1497 poisjääneiden pappien luettelossa Pälkäneen ja Sääksmäen pappeja ei luetella samassa yhteydessä kuin Hämeen pappeja (FMU 4775). Mustankirjan loppuun sijoitetussa, 1400-luvun puolimaista peräisin olevassa luettelossa Satakunnan erämaista (REA 727) mainitaan Sääksmäen ja Saarioisten erämiehille kuulunut kymmenen miehen metsä Riippala Keski-Pohjanmaalla. Agricolan aluejako toistuu myös pääpiirteissään Jaakko Teitin valitusluettelossa Suomen aatelistoa vastaan v.1555–1556 (Jaakko Teitin valitusluettelo 1984:92–96). Voion-

maan (1947:184) mukaan Sääksmäen kihlakunta on muita kihlakuntia nuorempi muodostuma noin vuoden 1405 tienoilta. Voionmaa olisi voinut lisätä vielä havaintoihinsa sen, että Pälkäne mainitaan Kangasalan kappelina vuonna 1409 (FMU 1300). Myös Kauko Pirinen (1956:200) totesi, että toisin kuin maallinen hallintojako olisi edellyttänyt, Agricolan luettelossa toisaalta Pöytyä ja Rauma kuuluvat Ala-Satakuntaan, eivät Pohja-Suomeen, ja toisaalta Pälkäne, Sääksmäki ja Akaa Ylä-Satakuntaan (kuten myös Urjala), eivät Ala-Hämeeseen. Pirinen ei halunnut kieltää mahdollisuutta, että tämä mahdollisesti

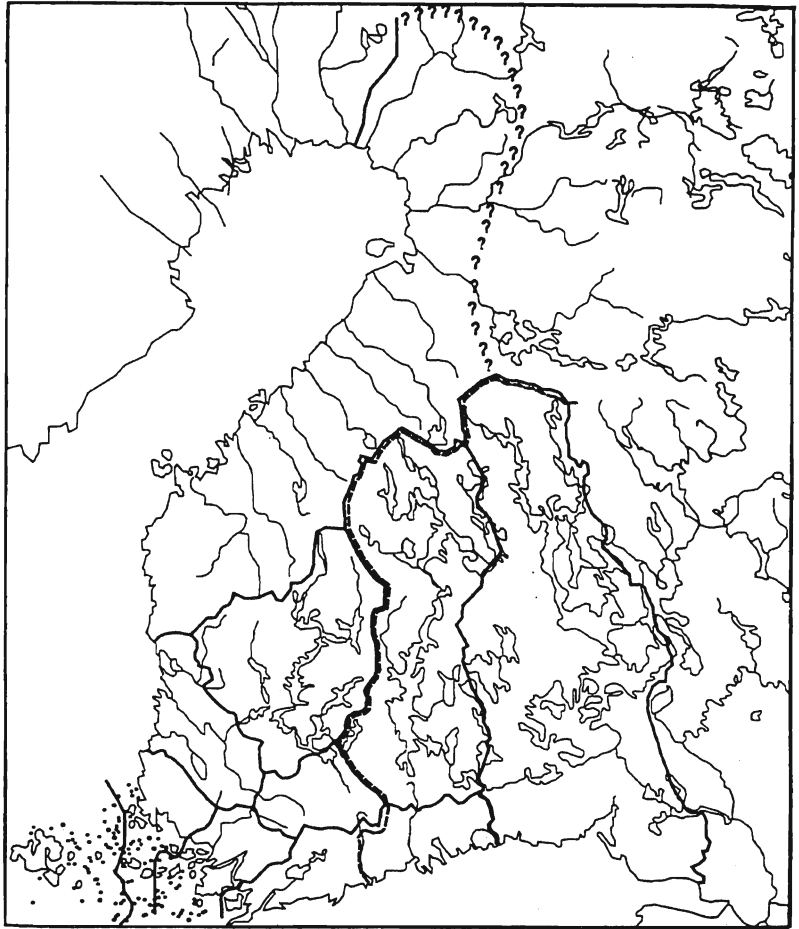

Kartta 2. Agricolan luettelon (vuodelta 1540) viljaveron raja, joka saattaa osin juontua jo 1200-luvun puolimaista (Turun linnan ja Hämeen linnan välinen osa), mutta jossa on selvästi myös uudempia vaihtteita. Todennäköisesti sekä Kastelholma ja Raasepori ovat myöhemmin vaikuttaneet osaltaan rajan kulkuun. (Toteutus Martti Linna, Jari Helsing).

kuvastaa varhaisempia kirkollisia aluejakoja. Myös Vilho Niitemaa (1955:457) näki vuoden 1497 pappienluettelon esittämän tilanteen vastanneen vanhempaa seurakuntien yhdistelyä ja pohjautuneen varhaiseen, käännytyksen ja siihen liittyneeseen kirkollisen alkuorganisaation tilanteeseen. Seppo Suvanto (1995:43) sen sijaan pitää uskallettuna väittää Agricolan esittämää aluejakoa 1490-lukua varhaisemmaksi.

Kuten aiemmin mainittiin, Mikael Agricola käyttää pienemmistä aluekokonaisuuksista nimitystä "här", jonka täytyy olla lyhennys ruotsin häradista, kihlakunnasta, josta puolestaan keskiajan latinassa käytetään termiä provincia. Provincia merkitsee kirkollisessa kielessä asiayhteydestä riippuen myös kirkkoprovinsia, ts. yleensä arkkipiispan johtamaa hallinnollista aluetta, mutta tällaiset tapaukset on suhteellisen helppo asiayhteydestä johtuen rajata kihlakunta-termin ulkopuolelle (Liedgren 1965). Jo kuningas Maunu Eerikinpojan kirjeessä 8.9.1340 (FMU 470, ÅM 27) mainitaan maakuntien

ohella kihlakunnat (castra nostra Aboo, Tawistahuus et Wiborgh cum terris, provinciis ac omnibus aliis suis pertinenciis; ÅM käännös: våra slott Åbo, Tavastehus och Viborg med därtill hörande landskap, härader och alla övriga tillhörigheter). Piispa Hemmingin synodaalilistatuuteissa vuodelta 1352 (FMU 624, Sainio 1948) mainitaan niin ikään eri maakunnat ja kihlakunnat (In territoriis seu provinciis diffusis et a loco synodi nimis remotis). Samoin kuningas Albrechtin kirjeessä (REA 196) aikaväliltä 1365–1370 luetellaan erikseen Suomen maakunnat, kihlakunnat ja pitäjät (cum terris, provinciis et parrochiis de Finlandia). Kun hallintopitäjäjärjestelmä kihlakuntineen on peräisin vasta 1400-luvun alusta, ei näissä asiakirjoissa voi olla kysymys muista kuin Agricolan luettelon kirkollisista kihlakunnista aikana, jolloin hallintopitäjät ja kirkkopitäjät eivät olleet vielä eriytyneet. Sen, että tällaiset kihlakunnat ovat varmasti olleet olemassa ennen aikaisemmin oletettua kihlakuntalaitoksen syntyä 1400-luvun alussa, vahvistaa kiistämätön asiakirjatieto vuodelta 1386, jolloin Pohja-Suomi ja Etelä-Suomi hallinnollisina yksikköinä mainitaan ensimmäisen kerran tuolta vuodelta säilyneessä asiakirjassa (FMU 948). Aulis Oja (1955:11) pitää todennäköisenä, että maakunnan kahtiajako on peräisin jo 1300-luvun alusta, koska Etelä- ja Pohja-Suomesta vuonna 1386 puhutaan jo kuin vanhoista vakiintuneista alueyksiköistä ikään, ja että Etelä- ja Pohja-Suomi ovat kruunun niihin aikoihin perustamia hallinnollisia alumuodostelmia. Ala-Satakunta ilmaantuu lähteisiin jo 1335 (FMU 428), mutta tieto ei ole säilynyt alkuperäislähteenä, vaan se sisältyy erään vasta vuonna 1493 suoritetun rajankäynnin asiakirjoihin. Seppo Suvanto (1967) on katsonut maininnan taustalla olevan kuitenkin vasta 1500-luvulla laaditun asiakirjan. Länsi-Uusimaa mainitaan alkuperäislähteessä vuonna 1395 (FMU 1026). Kihlakunta ruotsinkielisessä muodossaan "härad" mainitaan Suomesta asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1402, siis ennen vuoden 1407 tienoille alkamaan ajoitettua hallinnollista uudistusta (Blomstedt 1958: 24). 11. marraskuuta 1402 Sune Sunenpoika, kihlakunnantuomari Taivassalossa, vahvisti ni-

Kartta 3. Agricolan luettelon (vuodelta 1540) kirkollisten kihlakuntien rajat samoin kuin Turun ja Viipurin hiippakuntien välinen raja vuodelta 1554. Tämä hallintomalli juontuu todennäköisesti 1320-luvun jälkipuoliskolta. (Toteutus Martti Linna, Jari Helsing).

mittäin Turussa erään taivassalolaisen tilakau-
pan (FMU 1154). Aulis Oja (1936:59–61) kat-
soi olevan mahdollista, että "tuo kihlakunnan-
tuomari Taivassalossa edustaisi jonkinlaista
vanhempaa kihlakuntalaitosta", kuin sitä, joka
syntyi vuosina 1405–1407. Näin olikin. Kirkol-
liset kihlakunnat ovat olleet olemassa jo ennen
vuotta 1340, todennäköisesti kuitenkin jo ennen
vuotta 1335. Satakunnan maakunnan mukana-
olo olennaisena osana Agricolan luettelon alue-
jakoa puolestaan osoittaa, että järjestelyt on teh-
ty vuoden 1326 jälkeen, kuten käy ilmi jäljem-
pänä.

Suomen aluejaot nuoremmalla rautakaudella ja varhaiskeskiajalla

Läntisen Suomen arkeologiselta löytökartalta,
joka kuvaa nuorempaa rautakautta (500-luvun
lopulta 1200-luvulle), Suomessa on erotettavis-
sa alueellisina samaan esinekkulttuuriin kuuluvi-
na kokonaisuuksina ensiksi länsisuomalainen
kulttuurialue, johon kuuluu (erityisen selvästi
merovinkiajalla) myös Perämerta ympäröivä
Kainuu ja viikinkiajalla myös Karjala, toisena
kokonaisuutena merovinki- ja viikinkiajalla
Ahvenanmaa ja kolmantena kokonaisuutena

ristiretki- tai paremminkin lähetyksellä Karjala. (Huurre 1983:316–321; Julku 1986) Länsisuomalaisen kulttuurialueen ytimen muodostavat Varsinais-Suomi, joka käsittää Lounais-Suomen rannikkoseudun ja jolle ovat tyypillisiä tasaisen maan kalmistot, Häme, joka käsittää pääpiirteissään Kokemäenjoen- ja Kymijoen vesistöalueet (De Anna 1988:220) ja jolle ovat tyypillisiä tasaisen maan kalmistojen ohella pitkään jatkuneet rökkiöhaudaukset, sekä näiden kahden alueen väliin jäävä Pyhäjärven seutu, jossa vainajat haudattiin polttamatta aluksi rivihaudakalmistoihin, myöhemmin vapaampaan järjestykseen. Varsinais-Suomessa ja Hämeessä vainajat poltettiin, kunnes koko länsisuomalainen kulttuurialue siirtyi 1000-luvulla ruumishautaukseen. Arkeologisesti läntisen Suomen esinekulttuuri on yhtenäinen (Kivikoski 1961:290; Meinander 1983:247; Huurre 1995:163). 700-luvun lopulta 1000-luvulle myös Karjalan alue kuului osana suomalaiseen esinekulttuuriin, mutta sitten se eriytyi siitä, niin että 1100-luvulla Karjala muodosti jo selvästi oman kokonaisuutensa. Kirjallisissa lähteissä Karjala mainitaan ensi kerran vuonna 1143 (FMU 16, SVL V). Läntisen Suomen esinekulttuuri ulottuu myös pohjoiseen, Perämeren rannikoille, jonne on paikallistettu Kainuun muinaismaakunta (Julku 1986). Kainuun asutus kuitenkin selvästi harvenee 800-luvulle tultaessa. Ahvenanmaa puolestaan kuului etenkin viikinkiajalla selvästi ruotsalaiseen esinekulttuurin piiriin, kunnes noin vuoden 975 tienoilla Ahvenanmaalta loppuvat esinelöydöt ja se näyttää autoituneen joksin aikaa (Hellberg 1987:262; vrt. myös Lehtosalo-Hilander 1984A:369–371). Sen jälkeen Ahvenamaalle syntyi kiinteä maatalviljelevä suomenkielinen asutus (Hellberg 1987:266). Hellbergin (1987:244–295) mukaan Ahvenanmaan nykyinen ruotsinkielinen asutus on samanikäistä ja samanluonteista kuin muukin Suomen rannikoiden ruotsalaisasutus, joten Ahvenanmaa näyttää joutuneen uudelleen Ruotsin vallan alaisuuteen vasta 1200-luvun puolivälissä Birger jaarlin toimeenpaneman Suomen valloituksen yhteydessä (tarkemmin Linna 1996:196–202; vrt. myös Vahtola 1989; 1993; Weibull 1993). Tätä osoittaa myös Ahvenan-

maan vanhimpien kirkkojen ajoittuminen vasta 1200-luvun jälkipuoliskolle (vrt. Hiekkanen 1994).

Martti Rapolan (1969) mukaan alkuperäinen lounaismurteiden ja hämäläismurteiden murreraja on melko tarkkaan seurannut vedenjakajaa Kokemäenjoen vesistön ja Itämeren laskevien jokien välillä, ainoastaan Tammelan ylängöllä se on valinnut suorimman reitin, mikä onkin maasto-olosuhteet huomioon ottaen luonnollista (vrt. myös Tuomi 1989:94). Edelleen Rapolan (1969:114) mukaan Pyhäjärven seudun murteet ovat eriytyneet lounaismurteista, joten seutu on paremmin laskettavissa Varsinais-Suomeen kuin Hämeeseen.

Varsinais-Suomen ja Hämeen olemassaoloa erillisinä toisistaan riippumattomina kokonaisuuksina ei voida perustella arkeologisesti aineellisen kulttuurin selvällä erolla. Myös kansatieteellisesti läntinen Suomi on yhtenäinen kokonaisuus, josta Hämettä ei voida erottaa (Talve 1990:395–412, Korhonen 1985:412). Niin myös murre vaihtuu läntisessä Suomessa pehmeästi ilman selvää rajaa siirtymämurteiden kautta lounaismurteista hämäläismurteisiin. Selkeää vastakohtaisuutta, joka vallitsee Itä-Suomen ja Länsi-Suomen välillä niin arkeologisesti, kansatieteellisesti kuin kielitieteellisestikin, ei voida osoittaa läntisen Suomen sisältä (Kerkkonen 1971). Keskiajan historiassa on lukuisia mainintoja länsisuomalaisten ja itäsuomalaisten välisistä sodista ja kahakoista, mutta jälkeäkään sellaisista ei ole hämäläisten ja varsinaissuomalaisten väliltä.

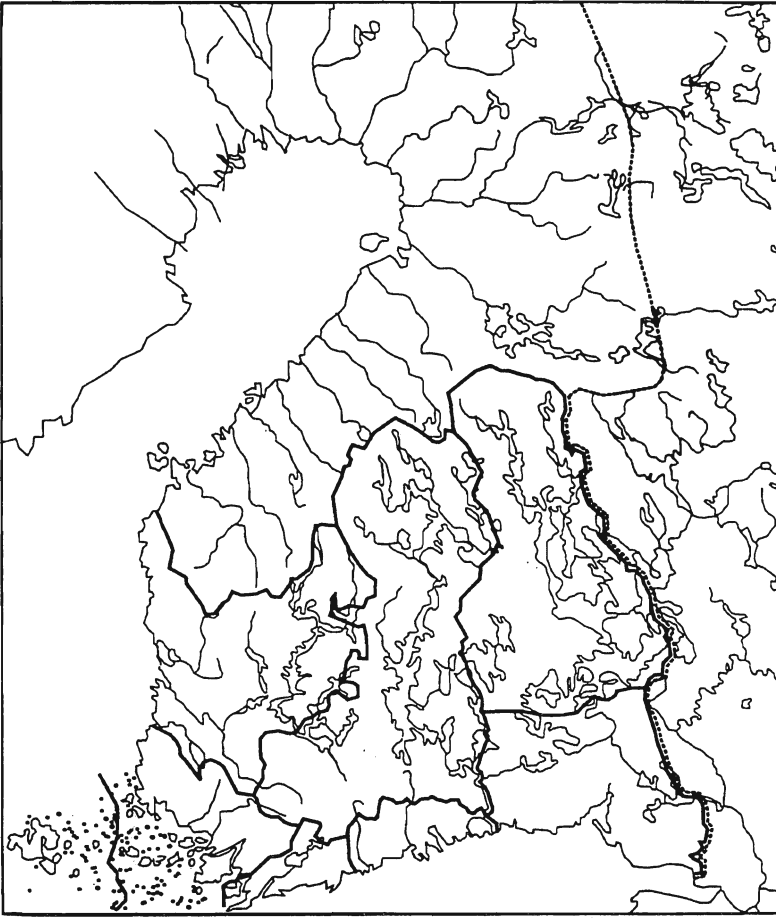
Jako varsinaissuomalaisten ja hämäläisten heimoihin onkin rakennettu kirjallisten lähteiden varaan. On uskottu, että käsitteellä Finland on varhaiskeskiajalla läntisissä lähteissä tarkoitettu yksinomaan Varsinais-Suomea ja termillä "jäämi" venäläisissä lähteissä yksinomaan hämäläisiä. Nämä uskomukset perustuvat puutteelliseen lähdekritiikkiin ja ne on historian tutkimuksessa osoitettu jo kauan sitten virheellisiksi. Jo Henrik Gabriel Porthan (1982:161–162) jakoi Suomen vain kahteen kulttuurialueeseen, läntiseen Suomeen ja Karjalaan. Vuoden 1237 ristiretkibullan tavasteilla hän epäilee tarkoitettua kaikkia pakanallisia länsisuomalaisia

(1982:169). Kun venäläisiä ja länsimaisia lähteitä ensimmäisen kerran käytettiin yhdessä kirjoitettaessa Suomen historiaa vuodesta 1042 vuoteen 1323, mikä tapahtui A.C. Lehrbergin artikkelissa *Über die Wohnsitze der Jemen* vuonna 1816 (postuumi julkaisu), Lehrberg käsittelee jäämeillä tarkoitettua kaikkia länsisuomalaisia ja yhdisti venäläisten lähteiden "sumit" lappalaisiin. Vuonna 1827 Gabriel Rein vanhempi julkaisi tutkimuksensa "De gente Sumorum in annalibus russicis commemorata", jossa hän osoitti sumeilla tarkoitettua varsinaissuomalaisia, mutta termin jäämi tarkoittaneen ennen sum-käsitteen ilmaantumista lähteisiin koko läntisen Suomen asukkaita ja vasta vuoden 1240 maininnan yhteydessä pelkistyneen tarkoittamaan hämäläisiä. Tämä Reinin (1870: 101) käsitys ilmenee myös hänen vuonna 1870 postuumina ilmestyneessä teoksessaan *Föreläsningar öfver Finlands historia*. Jäämi-käsitteen tavoin myös termi "tsuudi" erikoistuu yleiskäsitteestä erityiskäsitteeksi, nimittäin Kirkisen (1963:23) mukaan ensin itäisen Baltian ja Pohjois-Venäjän suomensukuisia asukkaita yleisesti tarkoittavasta käsitteestä myöhemmin yksinomaan virolaisia tarkoittavaksi käsitteeksi. Gabriel Reinin tutkimukset on valitettavasti unohdettu, vaikka niitä ei ole koskaan kumottu. Olen analysoinut jäämi-käsitettä aiemmin teoksessa *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä* (Linna 1989:8). Kun ns. Nestorin kronikka tai paremmin Kertomus menneistä vuosista (PVL), joka on peräisin osin 1000-luvun jälkipuoliskolta, osin 1100-luvun alusta, luettelee Itämeren rantamilla asuneita kansoja (FMU 1, SVL I), luettelo on sängen tarkka, mutta Suomen suunnalta mainitaan vain jäämit, ei sumeja tai karjalaisia, eikä näiden voi olettaa jääneen tuntemattomiksi, kun molemmat sijoittuvat läntisen kauppareitin varrelle ja rannikolle. Hämäläiset taas sijaitsevat syrjässä, venäläisiin nähden maitse katsoen karjalaisten ja mereltä katsoen varsinaissuomalaisen selän takana. Sumien ja karjalaisten on tässä kansojen luettelossa siis täytynyt sisältyä jäämi-käsitteeseen, muuten ns. Nestorin kronikan maininta ei ole mielekäs. Venäläisten ja karjalaisten hyökkäykset jäämejä vastaan tapahtuvat usein myös meritse (FMU 16,

SVL V v.1143; FMU 37, SVL X, v.1191, FMU 6567, SVL XIIa, v. 1226 po. 1227) ja Hämeen asutus sijaitsee sisämaassa, joten kohteena tällaisissa hyökkäyksissä lienee ollut pikemminkin Varsinais-Suomi. Kun itäisissä lähteissä kerrotaan hyökätyn jäämejä vastaan, mainitsevat läntiset lähteet hyökätyn suomalaisten kimppuun (FMU 16, SVL V, v.1143 ja FMU 24 v.1171 tai 1172; FMU 69, SVL XIIc v. 1227 ja REA 4, SVL 22 v. 1229). Jäämit kykenivät kokoamaan 2000 miehen laivaston, (FMU 70, SVL XIV v.1228) mikä tuskin olisi sisämaan hämäläisiltä onnistunut, mutta rannikon varsinaissuomalaiset olisivat siihen varmasti kyenneet. Todennäköisesti venäläiset ovat kuitenkin alunperin tarkoittaneet "jäämeillä" Laatokan rannalle 700-luvun lopulla asettuneita hämäläisiä, länsisuomalaisen esinekultuurin edustajia ja ensimmäisiä länsisuomalaisia, joiden kanssa venäläisten on täytynyt joutua kosketuksiin. Tämän puolestaan on täytynyt tapahtua jo viikinkiajalla. Karjala kuuluu jäämi-käsitteen piiriin vielä 1000-luvun puolimaissa, mutta erkanee todennäköisesti siitä sitten suhteellisen nopeasti omaksi alueelliseksi kokonaisuudekseen, vaikka Karjalan ensimmäinen venäläisissä lähteissä sijoitetaan vasta vuoteen 1143 (SVL V, Linna 1996: 196).

Olav Ahlbäck (1964) tutki termiä Finland asiakirjalähteiden valossa vuonna 1964 ja Jarl Gallén (1964; 1965) jatkoi teemasta ottaen mukaan myös saagamateriaalin ja vanhemman historiallisen kirjallisuuden kahdessa artikkelissaan. Näissä artikkeleissaan Ahlbäck ja Gallén huomasivat, että termin Finland kattavuus onkin varhaiskeskiajan lähteissä suurempi kuin pelkkä Varsinais-Suomi. Finland-käsitteeseen kuuluu selvästi myös Häme ja ylipäänsä koko läntinen kulttuurialue. Karjala sen sijaan ei siihen alun perin kuulu, vaan vasta kun Ruotsin valloittama Länsi-Karjala joutuu samaan hallinnolliseen yhteyteen läntisen Suomen kanssa, kokonaisuuden yhteiseksi nimeksi tulee Österland, Itämaa (Gallén 1964:133, Kerkkonen 1971: 229). Eli kuten Gallén (1965:1) asian esittää: "Begreppet Finland tenderade så att omfatta alla de västfinska landskap som lydde under Åbo biskops- och hövdingadömmet".

Kansoja ja maita nimetään yleisesti lähim-

Kartta 4. Linnaläänit vuodelta 1540 sekä Täyssinän rauhan raja vuodelta 1595. Tämä hallintomalli juontuu 1400-luvun alusta. (Jutikkala 1959:32).

pänä sijaitsevan tai keskeisen maakunnan tai sitten lähimpänä asuvan tai keskeisen kansanosan mukaan. Englanti on saanut nimensä Angliasta, vaikka se käsittää vain osan Englantia. Alankomaita kutsutaan Hollanniksi Hollannin maakunnan mukaan, vaikka se on vain osa Alankomaista. Sveitsiä sanotaan Sveitsiksi pienen Schwyzin maakunnan perusteella. Ruotsia suomalaiset nimittävät Ruotsiksi ilmeisesti pienen Roslagenin seudun mukaan. Koko Skandinavia on saanut nimensä pienestä Skånesta. Suomalaiset kutsuvat saksalaisia pohjoisessa asuneiden saksien mukaan, ranskalaiset taas alemanneiksi lähimpänä Ranskaa asuneiden alemannien mukaan. Lätit ovat suomalaisille

lättejä riippumatta siitä, ovatko he alun perin semgalleja vai latgalleja, joihin lätit vielä varhaiskeskiajalla jaettiin. Viro on saanut suomenkielisen nimensä Suomea lähellä olevasta Virumaan maakunnasta kun taas latvialaiset nimittävät Virolaania Igauniaksi heitä lähinnä olevan Ugainin maakunnan mukaan.

Niinpä ruotsalaiset nimittivät suomalaisia finneiksi, norjalaiset kveeneiksi ja venäläiset jäämeiksi, kukin niiden suomalaisten mukaan, joiden kanssa he ensiksi joutuivat kosketuksiin, siis itseään lähinnä olleen maakunnan asukkaiden perusteella. Kuitenkin kysymys oli niin arkeologian kuin kansatieteenkin valossa samasta kansasta, suomalaisista. Siellä, missä norjalais-

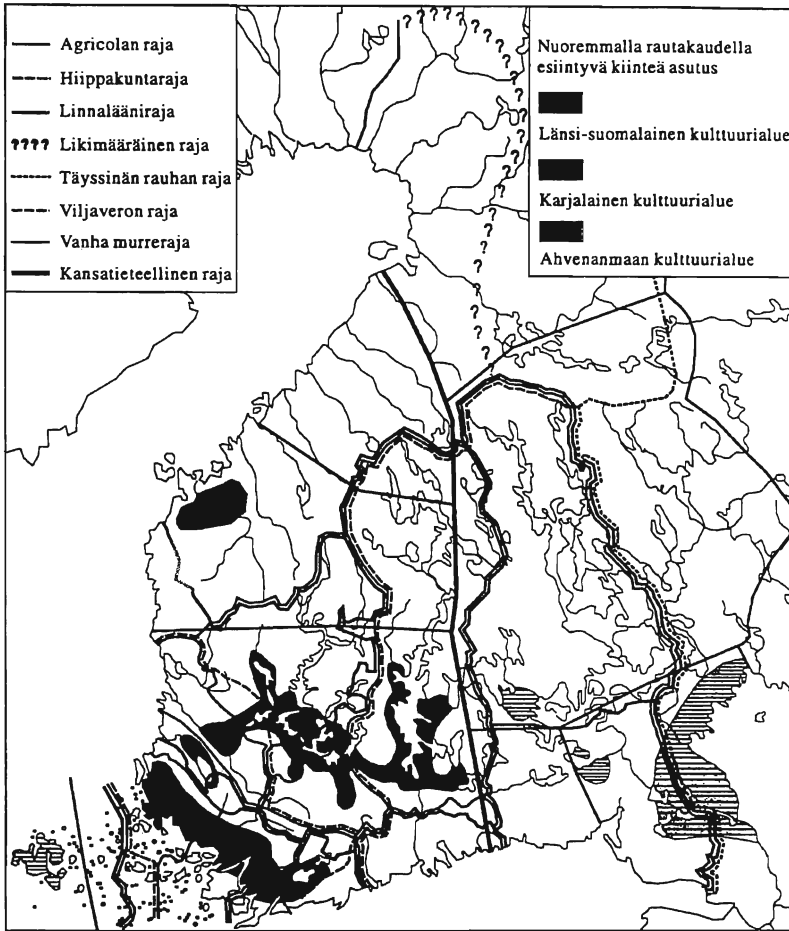
ten lähteiden mukaan asui kveenejä eli kainulaisia, asuikin sata vuotta myöhemmin ruotsalaisten lähteiden mukaan suomalaisia. (FMU 146 v. 1271 ja REA 230 v.1374) Sekaannus johtunee siitä, että Norjassa käsite finn, finnar tarkoitti ennen muuta lappalaisia ja näin ollen norjalaisen oli käytettävä suomalaisista toista nimeä, joksi vakiintui kveeni. Ruotsissa vastaavat termit ovat lappar ja finnar. Poikkeuksen edelliseen muodostaa Snorri, joka ei käytä nimitystä kveeni, vaan lienee matkallaan Ruotsiin omaksunut suomalaisten suhteen näitä lähempänä asuvien ruotsalaisen nimikäytännön ja nimittää suomalaisia termillä finnar kuten lappalaisiakin, vain kerran hän käyttää suomalaisista nimitystä finnlendinga, joka sekini menee skaldi Sigvatin tiliin (Olavi Pyhän saaga, 9, Sigvatin sitaatti). 1000-luvun jälkipuoliskolla vaikuttanut saksalainen Adam Bremeniläinen puolestaan sekoittaa Kvenland-nimityksen skandinaavien naista tarkoittavaan kvinna-sanaan ja puhuu siksi "Naisten maasta" tarkoittaessaan Kainuuta. Adam Bremeniläiselle Naisten maa eli Kainuu on kuitenkin koko läntinen Suomi, sillä hän ei näytä kyenneen tekemään eroa Suomen ja Kainuun välillä, mikä ylläolevan valossa onkin luonnollista (Grotenfelt 1906–1908).

Suomi, Häme ja Kainuu ovat myös merkitykseltään yhteneviä. Kaikki ne tarkoittavat "alavaa maata". Suomi ja Häme samoin kuin Saame ovat vieläpä samasta kantasanaista peräisin (Koivulehto 1993 ja Vahtola 1980 s.467). Kun Ojansuun (1919) mukaan Satakuntakin tarkoittaa alavaa maata, on maamme myös nimensä puolesta yhtenäinen ja sisäiset erot ovat tässäkin suhteessa näennäisiä.

Kolme 1200-luvun saagaa valaisee Finland-termin käyttöä. Egilin saaga kertoo Suomen ja Pohjolan maantieteestä seuraavasti: "Mutta itään Naumdalista on Jemtlanti, sitten Helsinglanti, sitten Kainuu (Kvenland), sitten Suomi (Finland), sitten Karjala". Karjalan ja Varsinais-Suomen väliin sijoittuva Häme sisältyy tässä kuvauksessa selvästi käsitteeseen Suomi (Finland). Snorri mainitsee Olavi Pyhän saagassa Itämeren maista "Suomen (Finland) ja Karjalan, Viron ja Kuurinmaan". Kolme jälkimmäistä ovat myös esinekultuurin avulla

identifioitavia kokonaisuuksia, joten niin kuuluisi Suomenkin olla. Jälleen Hämeen on siis oltava mukana käsitteessä Suomi (Finland). Fundin Noregrissa (suomenkos ks. Linna 1988: 173) mainitaan "Jättiläisten maa, jota sanotaan Suomeksi ja Kainuiksi". Hämeen, joka on maantieteellisesti Varsinais-Suomen ja Kainuun välissä, täytyy jälleen sisältyä käsitteeseen Suomi (Finland), mutta huomion arvoista on, että Kainuuta ja Suomea sanotaan yhdeksi maaksi. Myös asiakirjalähteiden valossa näyttää selvältä, että läntisissä lähteissä termi Finland ei ole yleistynyt vasta myöhemmin tarkoitamaan myös koko Suomea, vaan pikemminkin se on eriytynyt tarkoittamaan erikseen sekä Varsinais-Suomea että koko läntistä Suomea, kuten ilmenee vuoden 1326 lähteestä (FMU 331, SHD 20; Kerkkonen 1971:229). Arkeologisten löytöjen valossa Suomen piispan on myös täytyntä olla koko läntisen Suomen piispa ainakin 1150-luvulta lähtien, sillä tuolloin on maamme siirtynyt pieniä poikkeuksia lukuunottamatta kristilliseen hautauskäytäntöön eikä mitään Varsinais-Suomesta erotettavaa pakana-aluetta esimerkiksi Hämeessä ole (Kivikoski 1956). Vanhimmista asiakirjalähteistä Gravis admodumista v. 1171 tai 1172 (FMU24, SVL 3) ja Ex tuarumista v. 1209 (FMU 48, SVL 12) lähtien termi Finland siis tarkoittaa koko läntistä Suomea, ei ainoastaan Varsinais-Suomea.

Kustaa Vilkuna (1973) osoitti artikkelissaan Heimo, heimokansa käsitteen heimo tarkoittaneen alunperin suomenkielessä vain sukua, erityisesti vaimon puolen sukua. Valtiollisessa merkityksessä termi heimo on suomalaisessa historian tutkimuksessa suomalaisten muinaisten olojen kuvaajana oppitekoinen käsite, joka on rakennettu 1800-luvun romanttisessa historiankirjoituksessa pääosin mielikuvituksen varaan. Heimo-käsitteeseen sisältyy lisäksi yleensä asiaton vähättelevä merkitys. Arvoasetelmien esittäminen ei kuitenkaan kuulu tieteelliseen historian tutkimukseen. Sen takia onkin parempi tyytyä käyttämään vain käsitettä maakunta puhuttaessa vanhoista asuma-alueista, jotka ovat läntisen Suomen kulttuurialueen osia. (vrt. Taavitsainen 1990:155) Vaikka läntinen Suomi näyttääkin sekä arkeologian, kansatie-

Kartta 5. Edellisten karttojen yhdistelmä. (Toteutus Martti Linna, Jari Helsing).

teen että historiantutkimuksen silmin yhtenäiseltä (vrt. Kerkkonen 1971:229), emme silti voi sulkea pois tosiasiaa, että läntisessä Suomessa on ainakin kaksi vanhaa maakuntaa (vrt. Linna 1988:109), (Varsinais-)Suomi ja Häme, jotka selvästikin ovat olleet esinelöydöistä päätellen saman esineellisen aluekokonaisuuden osia jo 500-luvun lopulta lähtien (vrt. Lehtosalo-Hilander 1984B; Schauman-Lönnqvist 1992:233–234) ja jotka molemmat luetaan läntisissä lähteissä käsitteen Finland puitteisiin. Itäiset lähteet käyttävät samasta kokonaisuudesta ennen vuotta 1240 nimitystä "jäämien maa". Myös kolmas muinaismaakunta, Kainuu, on esinelöytöjen valossa kuulunut tuohon kokonai-

suuteen. Vielä on mahdollista, että Etelä-Suomessa on ollut (Varsinais-)Suomen ja Hämeen välissä kokonaan oma pienoismaakuntansa, Pyhäjärvenseutu. Tuo alue kytkeytyy niin esinelöytöjensä kuin nimityksensäkin perusteella erityisen voimakkaasti kalevalaiseen perinteeseen (vrt. mm. Linna 1987). Suomi muistuttaa siis nuoremmalla rautakaudella maakuntiansa puolesta naapureitansa Viroa ja Ruotsia, joissa kuskakin väestö eli saman kansaan selvästi kuuluvana, mutta useihin maakuntiin jakaantuneena. On lisäksi huomattava, että sekä Varsinais-Suomi että Häme kuuluvat myös saman ja yhtenäisen Ruotsin valtaa edeltäneen muinaissuomalaisen koukkuverojärjestelmän piiriin (Pirinen 1987).

Historiallisten maakuntien muodostuminen sydänkeskijalla

Mikael Agricolan luettelon ja pyhimyskultin pohjalta erottuu neljä keskeistä historiallista maakuntaa, jotka kukin on jaettu kahteen kihlakuntaan, nimittäin Varsinais-Suomi, Satakunta, Häme ja Uusimaa. Näiden rajat ovat keinoitekoisia, sillä ne poikkeavat selvästi muinaisista maakuntarajoista. Lisäksi tulevat pienemmät maakunnat Pohjanmaa, Karjala ja Ahvenanmaa, jonka viimeksimainitun hallinnollinen raja Varsinais-Suomea vastaan poikkeaa siinä määrin vastaavasta kansatieteellisestä rajasta, että hallinnollisen rajan täytyy olla myöhäsyntyinen ja keinoitekoinen.

Ahvenanmaa mainitaan maakuntana varmuudella ensi kerran v. 1322 ja Uusimaa v. 1326. Satakunta on uusista 1300-luvulla lähteisiin tulevista maakunnista nuorin, sillä sitä ei vielä mainita vuonna 1326 Suomen ja Tallinnan välillä solmitussa rauhansopimuksessa (FMU 242, SHD 20), jossa puhutaan mm. Suomen eri maakuntien satamista ja jossa sen vuoksi olisi ehdottomasti täytynyt mainita myös Satakunta, mikäli se tuolloin olisi ollut olemassa. Kyseisessä lähteessä on sen sijaan mukana Häme, joka myöhäiskeskijalla ei enää rajoittunut mereen, kuten tämän lähteen syntyaikana on vielä täytynyt asian olla, jolloin Satakunnan alue on pääosin sisällynyt vielä Hämeeseen. Satakunta ilmestyykin lähteisiin vasta 9.1.1331 (REA 63). Lukuisissa dokumenteissa vielä tämänkin jälkeen aina 1400-luvulle asti (mm. REA 172 v.1360, REA 211 v.1370 ja REA 352 & SHD 97 v.1415) Satakunta mainitaan yhdessä Hämeen kanssa siten, että dokumentit käsittelevät maakuntia ikään kuin yhtenä kokonaisuutena. Tämä ei olisi mielekäästä, mikäli suurin osa Satakuntaa ei olisi ollut aikaisemmin osa Hämettä. Asiakirjasta, joka on päivätty 1.6.1303 (FMU 242) käy ilmi, että Hämeen vouti on antanut päätöksiä alueesta, joka on keskellä myöhempää Satakuntaa, joten tuon alueen on tuolloin täytynyt olla osa Hämettä. Vielä 1600-luvulla Kokemäenjoen pohjoispuolisia metsiä saottiin Hämeen metsiksi (Ruuth 1897:26). Sata-

kunta ei Jouko Vahtolan (1987:45) mukaan myöskään esiinny muinaismaakuntana kansanrunoissamme, joten on katsottava, että Satakunta maakuntana on nuori ja muodostettu vasta Pähkinäsaaren rauhan jälkeen (Kerkkonen 1971:229), jolloin ruotsalaisilla oli tilaisuus järjestellä maamme hallintoa rauhanomaisia oloja varten. Todennäköisesti nimenomaan veronkannon tehostamiseksi oli tuolloin syytä muodostaa uusi hallinnollinen kokonaisuus. Kaukana sopimuksella vahvistetusta rajasta ja Suomen jo alistuttua ruotsalaisvalloituksen mukanaan tuomiin rasituksiin uudella maakuntakeskuksella Kokemäellä ei ollut enää sellaista sotilaallista merkitystä, joka olisi vaatinut linnan pystyttämistä. Aiemmin, sodan vielä jatkuessa ja kapinavaaran kytissä tämä olisi ollut tarpeen, jotta kerätyt verot (mm. erilaiset turkikset, raha, voi, karja, vilja ym. vrt. FMU 470) olisi voitu turvallisesti säilyttää ennen niiden lähettämistä sotilassaattueessa Turkuun ja sieltä edelleen Ruotsiin. Agricolan kymmenysluettelon viljaveron raja Satakunnassa (jossa se seuraa ruokalisän suomalaisen oikeuden alueen rajaa) sekä myös Hämeen ja Varsinais-Suomen välillä, on todennäköisesti alunperin ennen Satakunnan maakunnan muodostamista ollut se raja, jonka länsipuolelta verot on viety suoraan Turkuun, itäpuolelta puolestaan ensin Hämeen linaan ja vasta sieltä edelleen Hämeen härkätietä Turkuun ja sieltä sitten laivoilla Ruotsiin, siis noin vuosina 1250–1330. Kokemäenkartanon muodostuttua sikäläiseksi verojen kokoamiskeskukseksi tuo raja on menettänyt merkityksensä, mutta siitä on säilynyt selvä jälki vielä myöhemmässä kirkollisverotuksessa.

Satakunnan nimi on puhtaasti suomalaista alkuperää ja se muistuttaa virolaisten pienmaakuntien Loppekunnan ja Nurmekunnan nimiä. Heikki Ojansuu (1919) katsoi tuonkin nimen kokonaisuudessaan tarkoittavan alavaa maata ja taustalla olevan sataa-verbin merkityksessä laskea, aleta. Joka tapauksessa suomenkielen tutkijat tuntuvat vakuuttuneilta, että Satakunta-nimellä ei ole mitään tekemistä ruotsin hundaretermin kanssa (Nuutinen 1989).

Kun Satakunta on muodostettu, siihen on otettu Varsinais-Suomesta Pöytyä ja sen lisäksi

Varsinais-Suomea ja Hämettä yhdistävä välialue, Pyhäjärven seutu, sekä läntinen Häme. Läntinen Uusimaa on murrerajan valossa vanha Varsinais-Suomea, itäinen Uusimaa taas Hämettä. Agricolan luettelon Ala-Hämeeseen on lohkaistu Varsinais-Suomesta Somero, kuten murrerajan kulku ja sikäläinen kymmenysverojen Varsinais-Suomen mukainen Hämeestä poikkeava maksutapa osoittavat (Linna 1996). Karjalan ja Hämeen välinen raja lienee vanha läntisen Suomen ja Karjalan raja, joka on ollut olemassa jo ennen ruotsalaisvalloitusta (Ruuth 1891).

Kuten edellä kävi ilmi, Ahvenanmaata ei ole irroitettu 1300-luvulla Upsalan arkkihiippakunnasta ja liitetty Turun hiippakuntaan, vaan se on lähteissä alusta asti osa Suomea. Keskiajan lähteissä ei ilmene mitään, mikä selkeästi antaisi ymmärtää maakunnan kuuluneen aiemmin Upsalan arkkihiippakuntaan Turun hiippakunnan sijasta. Kun Upsalan arkkipiispalla ja Turun piispalla riitti runsaasti riideltävää muutamasta Pohjois-Pohjanmaan lohijoesta, ei huomattavasti runsaamman verotuoton omaava Ahvenanmaa muodostanut minkäänlaista kiistakapulaa Turun ja Upsalan välille, vaan Ahvenanmaan kuuluminen Turun hiippakuntaan on alusta lähtien kiistämätön. Lars Hellbergin (1987) mukaan Ahvenanmaan ruotsalaisasutus on nimistönsä valossa samanaikaista ja samankaltaista kuin muukin Suomen ruotsalaisasutus ja sitä on edeltänyt kiinteä, maatalviljelevä suomalaisasutus. Jo J.R. Aspelin (1871:194–219) totesi Pohjanmaan ruotsinkielisen rannikkoseudun perin pohjin suomalaisen alkuperän. Myös Väinö Voionmaa (1935:100–120) huomasi, että "Missä vanhoja kyliä on Etelä-Pohjanmaan jokien suissa, ne säännöllisesti ovat suomalaisnimiä kyliä, ja samoin on asia huomattavimpain merenlahtien perukoissa. Suomalaisilla kyläsumilla näyttää siten kerran olleen valta-asema pitkin koko Etelä-Pohjanmaan rannikkoa." Aulis Ojan (1955:160) mukaan Etelä-Suomen saariston alkuperäisiä asukkaita ovat suomalaiset ja alueen ruotsalainen asutus on peräisin vasta 1200-luvulta. Siitepölytutkimukset kertovat asutuksen jatkuneen läntisellä Uudellamaalla rautakaudelta keskiajalle (Honkanen 1981), jo-

ten ruotsalaiset muuttivat sielläkin suomalaisten jo ennestään asuttamalle alueelle. Harri Nevanlinnan tutkimuksissa on käynyt selville, että rannikkomme ruotsalaisväestön geenistöstä 65 % on puhtaasti suomalaista. Nevanlinna (1985) toteaa, että Suomen ruotsinkielisen alkuväestön syntyessä 1200-luvulla ruotsalaisten muuttajien lukumäärä on ollut vähäinen ja että se on ollut miesvaltaista. Tässä suhteessa 1300-luvun alkupuoliskolta peräisin oleva Eerikinkronikka tuntuu hämmästyttävän tarkalta, sillä se toteaa Suomeen tuodun nimenomaan miehiä (The satto thet land med crisna men). Alueella, jonne uutta väestöä on tullut, on Nevanlinnan mukaan asunut ennen ruotsalaisten tuloa suomalaisia. C.F.Meinander (1983) on puolestaan selkeästi osoittanut, että Suomen ruotsalaisväestö on peräisin vasta Birger jaarlin sotaretken jälkeiseltä ajalta. Birger jaarlin valloitusretken alkamisen oikea ajoitus on puolestaan vuosi 1249 (vt. Linna 1996:196–202).

Loppupäätelmät

Agricolan luettelon ja uudemman historiantutkimuksen valossa erilaisissa aiemmissä tutkimuksissa maahamme piirretyt Birger jaarlin retkeä edeltäneet vanhat rajat, joilla milloin mistäkin kohtaa on haluttu läntistä Suomea jakaa (mm. Jaakkola 1926; Kerkkonen 1962; Oja 1964; Salo 1967), osoittautuvat anakronistisiksi ja mielikuvituksen varaan rakennetuiksi. Aulis Oja (1955:159) osoitti, että Jaakkolan esittämä "ensimmäisen ristiretken" jälkeinen valtaraaja ei ole Varsinais-Suomen osalta mahdollinen. Satakunnassa Jaakkola on olettamassaan valtarajassa hyödyntänyt 1400-luvun alussa muodostunutta hallinnollista rajaa ja siirtänyt sen 1100-luvulle. Martti Kerkkosen (1962) oletama läntisen Suomen vanhin itäraja on vain sisäinen hallinnollinen raja 1400-luvulta, kuten Suvanto (1973) katsoi ja se pohjaa Agricolan luettelon mukaisiin 1300-luvulta peräisin oleviin kolmen kihlakunnan, nimittäin Itä-Uudenmaan, Ylä-Hämeen ja Ala-Hämeen, välisiin hallintorajoihin. Valloitusajan historian kanssa sillä ei ole mitään tekemistä. Samalla tavoin Aulis Ojan

(1964) 1600-luvun lähteistä löytämä vanha varsinaisuomalainen pitäjänraja on vain vanha Maskun ja Nousiasten välinen pitäjänraja, ei Kalantiin sijoitetun Muinais-Kainuun raja (vrt. Viikuna 1957), sillä Kainuu sijaisee pohjoisessa, ei Varsinais-Suomessa (Vahtola 1980; Julku 1986). Oja (1945) oletti nimistön perusteella myös löytäneensä Varsinais-Suomen takamaista linnavuoria, jotka olisi varustettu suojaksi hämäläisiä vastaan, mutta nämä oletetut "linnavuoret" eivät ole arkeologisissa tutkimuksissa osoittautuneet kiinteiksi muinaisjäänöksiksi (Masonen 1989:148–152). Todennäköisesti seudulle keskiajalla rannikolta tulleet uudisasukkaat ovat nimittäneet noita mäkiä linnavuoriksi, koska ne ovat ulkoisesti muistuttaneet kotosuuden entisiä linnavuoria.

Kuten edellä on käynyt ilmi, ei keskiajan hallinnollisten rajojen käyttö arkeologisen materiaalin selittäjänä ole perusteltua. Seurauksena voi olla ainoastaan anakronistisia ja niin ollen virheellisiä johtopäätöksiä. Keskiajan rajat eivät kuvasta rautakauden oloja, vaan aivan toista aikaa ja yhteiskunnallista tilannetta. Agriolan luettelon viljaveron raja saattaa juontua 1250-luvulta, kirkolliset kihlakunnat 1320-luvulta, perinteiset ja usein käytetyt maakuntarajat vasta 1400-luvun alusta. Mitkään niistä eivät siis ole rautakautisia, eivätkä ne pääosiltaan edes pohjaa rautakauden tilanteeseen. Ainoastaan turvautumalla itse arkeologisen materiaalin luomaan löytökarttaan voi siis olla mahdollista selittää rautakauden ilmiöitä. Joskus kansatieteelliset- ja murrerajat tosin saattavat hieman auttaa, mutta niissäkin on paljon uudemman kehityksen mukanaan tuomia vaikutteita.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Kansallisarkisto: KA 9, KA 9B

Painettuja lähteitä ja lähdejulkaisuja sekä lähteiden käännöksiä:

Erikskrönikan. Enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter utgiven av Rolf Pipping. Nytryck. Samlingar utgivna av

Svenska Fornskrift-Sällskapet. Erikskrönikan. 1963.

Egillin, Kalju-Grimrinpojan saaga. Suomentanut Antti Tuuri. Helsinki 1994.

Finlands Medeltidsurkunder I-VIII. Samlade och utgivna genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910–1935.

Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria med det högvördiga Domkapitlets i Åbo tillståndelse utgifne af Wilhelm Gabriel Lagus. Helsingfors 1839.

Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistaa vastaan v. 1555–1556. Todistuskappaleita Suomen historiaan V. Helsinki 1891.

Registrum Ecclesiae Aboensis. Utgifven genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.

Snorri, Norjan kuningassaagat. Suomentanut J.A. Hollo. Runot suomentanut Aale Tynni. Porvoo 1960.

Snorri Sturluson. Heimskringla. Noregs konunga sögur. Utgivet af Finnur Jonsson. Oslo 1966

Suomen historian dokumentteja I. Toimittajat Mikko Juva, Vilho Niitemaa, Päiviö Tommila. Helsinki 1960.

Suomen varhaiskeskiajan lähteitä. Toimittaja Martti Linna. Historian Aitta XXI. Jyväskylä 1989.

Ålands medeltidsurkunder. Häft I -1400. Ålands urkundsamling I. Redigerade av Johannes Sundwall. Helsingfors 1954.

Kirjallisuusluettelo

Ahlbäck, O. 1964: Legifer Iuris Finnoci, *HTF* 1964.

Aspelin, J.R. 1871: Kokoelmia Muinaistutkinnon alalta. *Suomi II* 9. Helsinki.

Blomstedt, Y. 1958: Laamannin- ja kihlakunnantoumarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla. Oikeushallintohistoriallinen tutkimus. *Historiallisia tutkimuksia LI*. Helsinki.

De Anna, L. 1988: Conoscenza e immagine de Finlandia e del settentrione nella cultura classico-medievale. *Turun yliopiston julkaisuja sarja B osa 180*. Turku.

Gallén, J. 1964: Finland och Österland. *HTF* 1964.

Gallén, J. 1965: Mera om Österland. *HTF* 1965.

Grotenfelt, K. 1906–1908: Mikä oli muinainen Kvenland, "terra feminarum"? *Hark XX, II*.

Hellberg, L. 1987: Ortnamnen och den svenska bosättning på Åland. *SSLF nr 541*.

Hiekkänen, M. 1994: The Stone Churches of of the Medieval Diocese of Turku. *SMYA 101*.

- Honkanen, P. 1981: Uudenmaan kansainvaellus- ja merovingiaika. *Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 26.*
- Huurre, M. 1983: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I.* Kuusamo.
- Huurre, M. 1984: Itä-Suomen rautakautinen asutus arkeologian valossa. Suomen väestön esihistorialliset juuret. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H.131.*
- Huurre, M. 1987: Kainuu ja Kuusamo lapinkävijäin kohtausalueena rautakauden lopulla. Muinaisrunot ja ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. *Historian Aitta XX.* Jyväskylä.
- Huurre, M. 1995: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa.* Helsinki.
- Jaakkola, J. 1926: Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323. *Historiallisia tutkimuksia VII.*
- Julku, K. 1986: *Kvenland - Kainuunmaa.* Oulu.
- Julku, K. 1987: Suomen itärajan synty. *Studia historica septentrionalia 10.* Rovaniemi.
- Jutikkala, E. 1959: Suomen historian kartasto. *Suomen tiedettä nr. 2.* Porvoo Helsinki.
- Kerkkonen, M. 1962: Länsimaisen Suomen vanhin itäraja. *HAik 1962.*
- Kerkkonen, M. 1971: Esihistorialliset Häme ja Suomi. *HAik 1971*
- Kirkinen, H. 1963: *Karjala idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan.* Helsinki.
- Kivikoski, E. 1955: Suomen varhaisin kristillisuus muinaistieteellisen aineiston valossa. Novella Plantatio. *SKHST 56.*
- Kivikoski, E. 1958: Suomen rautakausi. *Oma Maa IV.*
- Kivikoski, E. 1961: Suomen esihistoria. *Suomen historia I.* Porvoo & Helsinki.
- Koivulehto, J. 1993: Suomi. *Virittäjä 1993.*
- Korhonen, T. 1985: Kansankulttuurin juuret, *Suomen historia 2.* Espoo.
- Lehrberg, A. C. 1816: Über die Wohnsitze der Jemen, ein Beitrag zur Geschichte Neu-Finnlands. Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. ST. Petersburg.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984A: Keski- ja myöhäisrautakausi. *Suomen historia I.* Espoo.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984B: Suomen nuoremman rautakauden esineistö kansallisuusolojen heijastajana. Suomen väestön esihistorialliset juuret. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H.131.*
- Leppäaho, J. 1949: Suomen esihistoria. *Suomen historian käsikirja.* Porvoo Helsinki.
- Liedgren, J. 1965: Landskap, *KHLNM X.*
- Linna, M. 1987: Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. *Historian Aitta XX.* Toim. Martti Linna. Jyväskylä.
- Linna, M. 1988: Johannes Messenius, Suomen Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita, sekä tunteuttomattoman tekijän Suomen kronikka. Latinan kielestä suomentaneet Martti Linna, Jorma Lagerstedt ja Erkki Palmén. *SKST 467.* Helsinki.
- Linna, M. 1989: Suomen varhaiskeskiajan lähteitä. *Historian Aitta XXI.* Jyväskylä.
- Linna, M. 1996: *Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Suomen keskiaikainen alueellinen pyhimyskultti erityisesti Pyhän Pietarin ja Pyhän Paavalin osalta sekä Suomen vanhemmat aluejaot Mikael Agricolan laatiman vuoden 1540 kymmenysveroluettelon valossa.* Jyväskylä.
- Masonen, J. 1989: Hämeen härkätie. Synty ja varhaisvaiheet. Varhainen maaliikenne arkeologisenä sekä historiallisena tutkimuskohteena. *Tiemuseon julkaisuja 4.* Helsinki.
- Meinander, C. F. 1983: Om svenskarnes inflyttningar till Finland. *HTF 1983.*
- Nevanlinna, H. 1985: Suomen ruotsinkielisten geneettinen tausta. Suomenruotsalaisuus suomalaisessa yhteiskunnassa. *Helsingin Yliopisto, Studia generalia 1985.*
- Niitemaa, V. 1955: Hämeen keskiaika. *Hämeen historia I.* Hämeenlinna.
- Nuutinen, O. 1989: Satakunnan synty ja Kainuun kato. *Virittäjä 1989.*
- Oja, A. 1936: Varsinais-Suomen hallintopitäjäajon iästä. *HAik 1936.*
- Oja, A. 1945: Varsinais-Suomen takamaan tarulinnat. *THArk IX.*
- Oja, A. 1955: Keskiaikaisen "Etelä-Suomen" asutus ja aluejaot. *Historiallisia tutkimuksia XLIV.* Helsinki.
- Oja, A. 1964: Suomen ja Kainuun raja. *KSVK 44.*
- Ojansuu, H. 1919: Satakunnan nimestä. *HAik 1919*
- Pirinen, K. 1956: Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. *SKHST 58.* Helsinki
- Pirinen, K. 1962: Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. *Historiallisia tutkimuksia LV.* Helsinki.
- Pirinen, K. 1963: Keskiajan ja 1500-luvun maaro-vasteista ja rovestin käräjistä. In Arce et Vigilia. Studio historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies. *SKHST 66.* Helsinki.
- Pirinen, K. 1976: *Turun tuomiokapituli 1276–1976.* Turku.

Pirinen, K. 1987: Koukkuverotuksen alkuperä. Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. *Historian Aitta XX*. Jyväskylä.

Porthan, H. G. 1982: *Valitut teokset*, suom. Iiro Kajanto. Jyväskylä.

Rapola, M. 1969: Johdatus Suomen murteisiin. *Tietolipas 4*. Helsinki.

Rein, G. et Cygnaeus, F. 1827: *De gente Sumorum, in annalibus russicis commemorata*. Aboae.

Rein, G. 1870: *Föreläsningar öfver Finlands historia*. Helsingfors.

Ruuth, J. W. 1891: Eräistä vanhasta, Kymijokea kulkeneesta valtarajasta. *HArk XI*.

Ruuth, J.W. 1897: Satakunnan asutusoloista keskiajalla. *HArk XV*.

Sainio, M. A. 1948: Piispa Hemmingin synodaalis-tatuutit vuodelta 1352. *THArk X*.

Salo, U. 1967: Häme ja Satakunta. Näkökohtia maamme varhaisimman maakuntalaitoksen synnystä. *Satakunta XVIII*. Keuruu.

Schaumann-Lönnqvist, M. 1992: Kontinentaler und skandinavischer Import als indikator sozialer Strukturen der Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Finnland. *Praehistorische Zeitschrift 1992*.

Suvanto, S. 1967: "Aja-Satakunnan" varhaisin maininta. Erään asiakirjan tarkastelua. *THArk XIV*.

Suvanto, S. 1973: Rajankäynnit Hämeessä 1400-luvulla ja alueen vanhat valtarajat. *HAik 1973*.

Suvanto, S. 1995: Yksilö myöhäiskeskiajan talonpoikaisyhteiskunnassa. Sääksmäen kihlakunta 1400-luvun alusta 1570-luvulle. *Historiallisia Tutkimuksia 193*. Helsinki.

Taavitsainen, J.-P. 1990: Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. *SMYA 94*. Helsinki.

Talve, I. 1990: Suomen kansankulttuuri. *SKHST 514*. Helsinki.

Tuomi, T. 1989: *Suomen murteiden sanakirja*. Johdanto. Helsinki.

Vahtola, J. 1980: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia historica septentrionalia*. Rovaniemi.

Vahtola, J. 1987: Kansanrunojen nimistön ja todellisen nimistön välisistä yhteyksistä. Muinaisru-

not ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. *Historian Aitta XX*. Jyväskylä.

Vahtola, J. 1989: Finland, Finnen. *Lexikon des Mittel Alters IV*. München und Zürich.

Vahtola, J. 1993: Finland. Medieval Skandinavia. *An Encyclopedia*. Ed. Phillip Pulsiano. New York & London

Weibull, J. 1993: *Sveriges historia*.

Vilkuna, K. 1957: *Kainuu-Kvenland. Missä ja mikä?* Helsinki.

Vilkuna, K. 1973: Heimo, heimokansa. *KSVK 53*.

Voionmaa, V. 1912: *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia*. Porvoo.

Voionmaa, V. 1935: *Etelä-Pohjanmaan suomalaisen asutuksen alkuperästä*. Helsinki.

Voionmaa, V. 1946: Suur-Sääksmäki Näsijärven seutujen muinaishistoriassa. Tampere. *Tutkimuksia ja kuvauksia III*.

Voionmaa V. 1947: *Hämäläinen eräkausi*. Porvoo.

Käytetyt lyhennykset

FM	Finskt Museum
FMU	Finlands Medeltidsurkunder
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
HTF	Historisk tidskrift för Finland
KHLNM	Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid
KSVK	Kalevalaseuran vuosikirja
REA	Registrum Ecclesiae Aboensis
SHD	Suomen historian dokumentteja
SKHST	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
SM	Suomen museo
SMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
SSLF	Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
SVL	Suomen varhaiskeskiajan lähteitä
THArk	Turun Historiallinen Arkisto
ÅM	Ålands medeltidsurkunder

KVARTSIARTEFAKTIEN JA ASUINPAIKAN YMPÄRISTÖN VÄLISESTÄ SUHTEESTA — ESIMERKKI KIUKAISTEN KULTTUURIN AJALTA

Ulla Rajala

Johdannoksi

Tämä artikkeli perustuu Arkeologian päivillä Saarijärvellä 4.5.1996 pidettyyn esitelmään. Esitelmä puolestaan perustui osaan pro gradu -työtäni, joka käsitteli Turun Niuskalan Kotirinteen Kiukaisten kulttuurin aikaisen asuinpaikan kvartsiteknologiaa luokittelun kautta. Tutkielmani aineistona oli kaivausvuosien 1983 ja 1984 kvartsiaineisto.

Ympäristö ja kvartsiartefaktit: valmistusprosessi lähtökohtana

Kun lähestytään ihmisen ja ympäristön suhdetta arkeologisessa tutkimuksessa kiviteknologian näkökulmasta, lähtökohtana on ihmisen menneestä toiminnasta todisteena oleva reaalin löytöaineisto. Kiviteknologian tutkimuksessa löytöaineisto koostuu kiviartefakteista, työkaluista ja niiden valmistuksessa sivutuotteena syntyneestä jättemateriaalista. Löydetyt artefaktit on tuotettu käyttämällä erilaisia tilannekohtaisia tekniikoita. Käytetyt tekniikat ovat jättäneet tietyt havaittavat jälkensä artefaktiaineistoon: artefaktit ovat käytettyjen tekniikoiden tulostuotteita. Koska työkalut ovat ihmisen ensisijainen keino muokata ympäristöään, kiviartefaktit ovat todisteena menneestä vuorovaikutuksesta ihmisten, heidän yhteisönsä ja yhteisön asuinympäristön välillä (vrt. Clark 1952:

171). Tarkasteltaessa kivikautisilta asuinpaikoilta löytyvien kiviartefaktien ja asuinpaikan/asuinpaikkojen ympäristön välistä suhdetta paras keino on pohtia ympäristön vaikutusta kivi työkalujen valmistusprosessiin. Valmistusprosessi on prosessuaalis-kognitiivinen käsite, jonka avulla voidaan hahmottaa kiviesineiden valmistus ajallisena tapahtumaketjuna, jolla on alku ja loppu. Sen avulla voidaan käsitellä analyyttisesti kiviteknologista aineistoa.

Valmistusprosessi käytännön tutkimusvälineenä kuvaa yhtä yksittäistä valmistustilannetta, jossa on pyritty valmistamaan yksi tietynlainen kiviesine tai monia tietynlaisia kiviteriä. Käytännössä valmistusprosessi tarkoittaa yhden ytimen muokkaamista iskemisen kautta raaka-ainekappaleesta lähtien. Ytimeistä irroitetaan iskennäisiä, joista valitaan iskos- tai ydinkappaleet mahdollista viimeistelyä varten (ks. esim. Holm 1991:52, 56–57, fig. 42). Valmistusprosessia voi kuvata reduktiojärjestyksellä (chaîne opératoire), joka kuvaa yhden standartoidun isketyn tuotteen valmistamista iskentäprosessin kautta isku iskulta raaka-ainekappaleesta valmiiksi työkaluksi (Pelegrin 1990: 116–117). Iskentäprosessissa voidaan erottaa tekniikka, iskoksen irrottavan voiman välittäminen kappaleeseen, ja metodi, koko raaka-ainekappaleen käsitteleminen iskennän aikana (Madsen 1986:11–13). Valmistusprosesseissa tuotetaan erilaisia teknisiä tuntomerkkejä ja havaittavia ominaisuuksia, joiden perusteella eri

tekniikat erotetaan toisistaan (Bonnichsen 1977:82, lainaus Crabtreeeltä). Tekniikat ovat riippuvaisia ajallisesta ja paikallisesta sijainnista: tekniset valinnat ovat voineet kohdistua vain tunnettuihin tekniikoihin ja vain sellaisiin, jotka ovat olleet käyttökelpoisia tietyn kivilajin tai työkalun valmistamiseen.

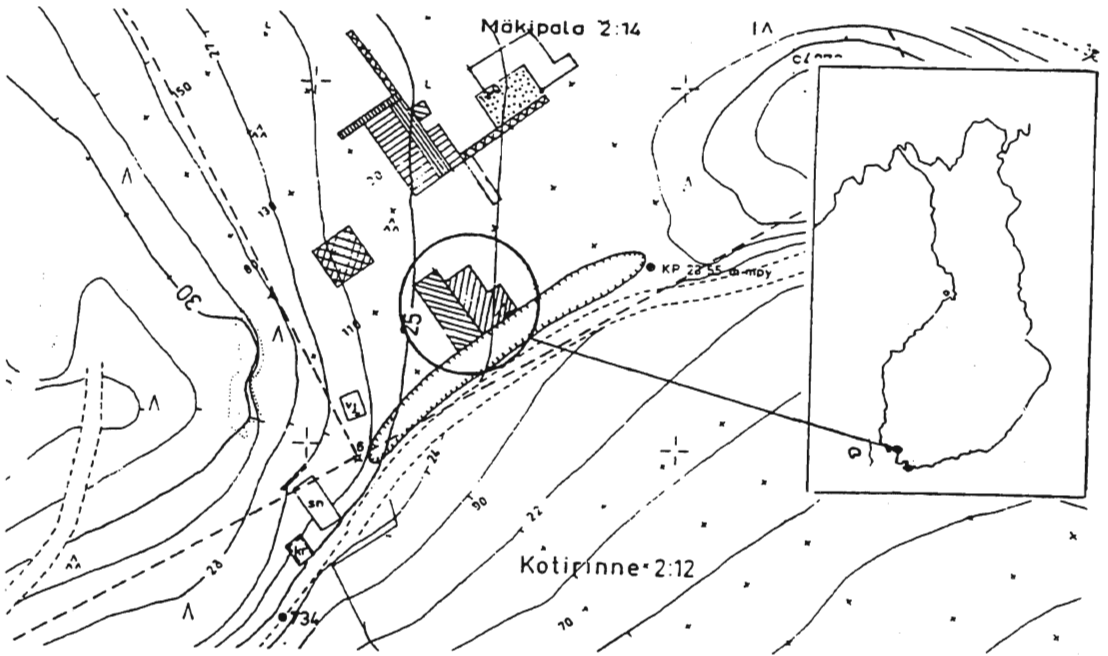
Asuinpaikan ympäristö on vaikuttanut kiviseinien valmistusprosessiin kahdessa vaiheessa. Toisaalta asuinpaikan maantieteellinen ympäristö, sen kallioperä ja maaperä, ovat rajanneet käytettävissä olevat raaka-aineresurssit. Toisaalta asuinpaikan luonnonympäristö, ilmasto ja eläimistö ovat luoneet sen fyysisen todellisuuden, jota varten valmistusprosesseissa muokatut työkalut valmistettiin. Luonto on antanut mahdollisuudet tiettyjen elinkeinojen harjoittamiseen. Työkaluja on tarvittu elinkeinojen harjoittamisessa käytettyjen työprosessien toteuttamisen avuksi. Tutkittaessa kvartsiartefakteja aineistoa käsitellään vaiheessa, jossa yksilö on tehnyt valinnan käyttäen kvartsiä. Tämä valinta on osa luonnonympäristön ja ihmisen vuorovaikutusta ja kvartsiraaka-aineen hankinnan problematiikkaa käsittelen jatkossa. Näkökulma on mikrotutkimuksellinen: tarkastelen kysymystä Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikan kohdalta.

Kvartsi, kvartsiraaka-aineen hankinta ja sen tutkiminen

Kvartsimineraalien ominaisuudet vaikuttavat sen käyttäytymiseen valmistustilanteessa. Kvartsin ominaisuudet ovat fysikaalisina ilmiöinä riippuvia niiden kiderakenteen ominaispiirteistä: kiderakenne vaikuttaa kvartsin murtumisominaisuuksiin. Suurkiteisten kivilajien kiteet dominoivat kiven särkymistä ulkoisen demorfoivan vaikutuksen ylittäessä kiteiden lujuuden. Sen murtumiseen vaikuttavat mineraalikohtaisen paino-, veto- ja kiertolujuuden lisäksi kiderakenteen mahdolliset raot ja rakenneviat (vrt. Eskola 1939:72, 83–85). Kvartsi on, kuten kaikki tietävät, piidioksidia (SiO_2). Se kuuluu trigonistrapetsoedriseen kidesymmetrialuokkaan, jolle ovat ominaisia yleisluontoiset oikea-

ja vasenmuodot (Frondele 1962:9, 142). Kvartsi on kovaa, mutta haurasta. Sen kovuus Mohsin suhteellisella asteikolla on 7, jolloin se on määsälämpää kovempaa, mutta topaasia pehmeämpää. Anisotrooppisena aineena kvartsin ominaisuudet vaihtelevat hiukan eri suuntiin, joten eri pintojen kovuus saattaa vaihdella (Frondele 1962: 113). Juonikvartsi värimuunnoksineen on makrokiteistä: sen kiteet voi erottaa paljaalla silmällä. Piikivi on kryptokiteistä: sen kiteet näkyvät vain mikroskoopilla (Mason & Berry 1968:169, 412–413). Toisin kuin limsiö, kvartsi rikkoutuu murtumalla, vailla säännöllisiä lohkopintoja. Mikro- ja kryptokiteiset mineraalit rikkoutuvat säännöllisemmin, jolloin niiden murrosiinat ovat simpukkamurroksia (Mason & Berry 1968:171, 413). Kvartsille voidaan saada aikaan paikallinen lohkeavuus joko lämpöshokilla tai voimakkaalla nopealla iskulla tai painamisella (Frondele 1962:104; Broadbent 1979: 50). Kvartsin joukossa on vain vähän muita aineita. Kvartsin eri värimuunnokset johtuvat lähinnä rakenteessa olevista pienistä määristä muiden aineiden ioneja (Mason & Berry 1968:112, 412). Valkoinen väri johtuu kuitenkin valon taittumisesta kvartsin rakenteen pienistä onteloista tai halkeamista (Frondele 1962: 191). Juonikvartsi on ns. matalakvartsiä, ne ovat kiteytyneet matalakvartsilämpötilassa alle 573 asteen lämpötilassa. Osa pegmatiittien kvartsista sekä graniitin ja muiden magmatiittien kvartsi on kiteytyneet korkeakvartsilämpötiloissa. Korkeakvartsi kuuluu heksagonistrapetsoedriseen kidesymmetrialuokkaan ja se on pysyvää 573 ja 870 asteen välillä (Eskola 1939: 288–289; Frondele 1962, 1, 9). Juonikvartsi on syntynyt magman kiteytymisen viime vaiheessa. Kvartsijuonet liittyvät pegmatiitteihin siten, että pegmatiittijuonen keskus on kvartsijuoni tai että graniittialueen reunalla on pegmatiittijuonien sijasta kvartsijuonia (Eskola 1939:224–225; vrt. Deer et al. 1965:212–215).

Kvartsiraaka-ainetta on hankittu joko louhimalla louhoksista tai keräämällä kvartsikiviä kvartaarisista kerrostumista sopivilta keräyspaikoilta (Holm 1991:57). Louhoksissa on hyödynnetty kallioiden pinnoilla ihmisen ulottuvissa olevia juonia. Raaka-aine on yleensä irroit-

Kuva 1. Turun Niuskalan Kotirinteen Kiukaisten kulttuurin aikainen asuinpaikka ja sen kaivausalueet. Tutkimusalueena vuosien 1983 ja 1984 yhtenäinen kaivausalue (ympäryty alue).

tu juonista iskemällä tai lämpöshokilla, vuorotaisella nopealla kuumentamisella ja viilentämisellä. Kvartaarisia kerrostumia on hyödynnetty keräyspaikoilla, joilla on valikoitu sopivia irtonaisia kappaleita jään ja veden kuljettamista moreenikerroksista. Yleensä keräyspaikat ovat jokiuomissa tai meren ja järvien rannoilla. Kappaleita on voitu myös kaivaa moreenikerroksista (Holm 1989:195–196). Kvartsiraaka-ainetta on käytetty hyväksi Suomessa, Keski- ja Pohjois-Ruotsissa sekä Lounais- ja Pohjois-Norjassa (Broadbent 1979:51).

Raaka-ainetta tutkittaessa lähdetään liikkeelle sen paljain silmin havaittavissa olevista ominaisuuksista. Näitä ovat kivilaji/mineraali, väri, koostumus, rakenteen ilmiasu ja kahteen viimeiseen liittyvä raekoko (Alsaker 1987:15). Esihistoriallisia raaka-ainelähteitä etsittäessä lähdetään liikkeelle alueen geologisista kartoista ja niillä olevista potentiaalisista esiintymäalueista. Esihistorialliset louhokset voi löytää vain systemaattisten kenttätöiden kautta (vrt.

Alsaker 1987:11–13). Kvartaaristen kerrostumien kohdalla voidaan inventoida alueen moreenimuodostumia. Tällöin tehdään havaintoja tutkittavan raaka-aineen esiintymisestä ja suhteellisesta osuudesta tutkimusalueen maaperässä (Holm 1989:198–201). Sen selvittäminen, onko kvartsiraaka-aine peräisin louhokselta tai maaperämuodostumista, perustuu siihen, että kvartaarimuodostumista hankitussa kvartsiraaka-aineessa on veden tasoittamaa tai rapauttamaa eroosiopintaa. Louhosaineistosta nämä pinnat puuttuvat. Sen sijaan niistä voi odottaa löytyvän jäänteitä siitä pegmaattisesta kivilajista, jonka yhteydessä juoni kalliossa on ollut (Knutsson 1988:94–95). Myös maasälpäkiteitä kvartsiaineksen joukossa on pidetty louhitun kvartsin tunnusmerkkinä (Welinder 1977:26; ks. myös Broadbent 1979:99). Kivilajien raaka-ainelähteitä voi tutkia ohutietutkimuksen tai geokemiallisten analyysien avulla (Alsaker 1987:15). Kvartsin kohdalla ainakaan geokemialliset analyysit eivät ole käyttökelpoisia, sillä

tunnistettavat raaka-ainelähteitä erottavat lisäelementit ovat määrältään olemattomia (Broadbent 1979:50). Sen sijaan tarkemmilla geologisilla tutkimuksilla voi saada selville, onko tulta käytetty apuna louhinnassa lämpöshokin aikaansaamiseksi. Väriin vaalenemisen lisäksi etsitään mikrohalkeamia ja hajonneita mikrokoopin pieniä alun perin veden täyttämiä sulkeumia (Kinnunen 1993:11–13).

Suomessa pitkään ainoa tunnettu esihistoriallinen kvartsilouhos on ollut Askolan Nalkilan Kopinkallion kvartsilouhos. Se olkoon esimerkki "tyypillisestä" kvartsilouhoksesta. Kopinkallion kvartsilouhos sijaitsee laajahkon, ympäristöstään selvästi nousevan sileäläkisen kallion eteläpäässä. Louhoksen kohdalla on runsaasti kapeahkoja kallion pituussuuntaan nähden poikkittaisia kvartsijuonia. Leveimmän juonen leveys on noin metri. Tästä kvartsia oli louhittu jopa metrin syvyydeltä. Osa juonista oli louhittu kokonaan. Kopinkallio 2:n yhteydessä havaittiin kivetty liesi kvartsijuonen päällä. Lisäksi louhoksen alaiselta hiekkamaatasanteelta on löytenyt kvartsi-iskoksia ja pari suurempaa, mahdollisesti louhimisessa apuna käytettyä kiveä (Luho 1956:52–56). Louhoksesta otetut kvartsinäytteet todistavat tulta käytetyn apuna louhinnassa. Tulenkäyttö on ehkä myös parantanut kvartsiraaka-aineen laatua (Kinnunen 1993).

Ruotsista tunnetaan Norrlandin Gummarmarin alueelta neljä esihistoriallista kvartsilouhosta, jotka näyttävät liittyvän läheisten Hedenin ja Lundforsin mesoliittisten asuinpaikkojen kvartsiraaka-aineen hankintaan. Louhoksilla on hyödynnetty ruusu-, savu- ja maitokvartsijuonia. Lundforsin asuinpaikan kohdalla on hyödynnetty noin kymmenen kilometrin päässä olleita louhoksia (Broadbent 1973; 1979:99–110). Samalla seudulla sijaitsevalla Bjurseletin keskineoliittisella asuinpaikka-alueella kvartsiraaka-aineen hankinta on sen sijaan perustunut suurelta osin kvartaarikerrostumien hyväksikäyttöön (Knutsson 1988:94–95). Tällä alueella, jossa on tutkittu eriaikaisia kivikautisia asuinpaikkakomplekseja, on siis huomattu muutos mesoliittisen ja neoliittisen kvartsinhankinnan välillä.

Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikka ja sen kvartsiaineisto

Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikka sijaitsee Orikedon kaupunginosassa Topinonjalle avautuvalla hiekkaisella moreenirinteellä. Kulttuurikerroshavaintoja on tehty noin hehtaarin alueelta 19.5 ja 30 metrin korkeuskäyrien mpy väliltä (Pihlman 1982:2; Pihlman 1983:3, kuva 1b). Asuinpaikka-alue on noussut merestä viimeistään noin 2000/1900 eKr. uusimpien kalibroittujen ajoitusten mukaan (20 m mpy, 3900 BP; Hatakka & Glückert 1995). Asuinpaikka on sijainnut merenlahdessa sijainneen muinaissaaren itäpään koillisrannalla. Rantakorkeuden lisäksi asuinpaikan keramiikka-aineisto ja esineistö yhdessä hiilijaitosten kanssa ajoittavat asuinpaikan Kiukaisten kulttuurin aikaiseksi. Samalla muinaissaarella on sijainnut myös muita Kiukaisten kulttuurin aikaisia asuinpaikkoja: Turun Niuskala 3:14 ns. Polttolaitoksenkadun asuinpaikka, Turun Koroisten Riihivainion asuinpaikka ja Turun Rantämäen Linnasmäen asuinpaikka.

Turun yliopisto on kaivanut Kotirinteen asuinpaikkaa vuosina 1983–85 ja 1987–90 yhteensä 353.5 m². Vuosien 1983 ja 1984 yhtenäisen alue käsitti 87.5 m² (ks. Pihlman 1983; 1984; vrt. kuva 1). Alue sijaitsee pääasiassa 24 ja 25 metrin korkeuskäyrien välillä. Lähes kaikki asuinpaikalta tehdyt luonnontieteelliset analyysit koskevat tässä käsiteltävää kaivausalueita. Osteologisessa analyysissä löydettiin hylkeen, hauen ja jäniksen luita (86 %, 8 % ja 6 %; ei kotieläinten luita). Kemiallisten tutkimusten mukaan ihminen on toiminut asuinpaikka-alueella Kiukaisten kulttuurin ajalla. Analyysit viittasivat keräilyn merkitykseen ja kasvien polttamiseen (Asplund et al. 1989:122–123, 125–126). Makrofossiilianalyseissä kaivausalueelta löydettiin ravinnoksi käytetyn tatarin ja vadelman siemeniä ja palaneita viljanjyviä. Yksi hiiltynyt jyvä on tunnistettu ohranjyväksi (Pihlman & Seppä-Heikka 1985:87). Paikallinen siitepölystö viittasi avoimeen ympäristöön (Vuorinen & Lempiäinen 1988:40). Kotirinteellä vallitsi sekatalous, jossa hylkeenpyynnin

ja kalastuksen rinnalla harjoitettiin viljanviljelystä (Asplund et al. 1989:128).

Sekataloudessa voi odottaa tarvittavan suuren joukon erityyppisiä kiveseineitä ja -teriä. Asuinpaikalta on liuskeesta tai diabaasista valmistettujen kirveiden ja talttojen sekä hiekkakivisten hoinkivien lisäksi runsaasti iskosmateriaalia. Löytönumeroiden perusteella iskosaineisto jakautuu melko tasan kivilaji- ja kvartsi-iskosten välillä, vaikka kvartsi-iskoksia lukumääräisesti onkin jonkin verran enemmän. Vuosien 1983 ja 1984 löytöluetteloissa kivilaji-iskoksia on 1699 kappaletta ja kvartsi-iskoksia 1952 kappaletta: kvartsia on siis 14.9 % enemmän kuin kivilaji-iskoksia. Vuonna 1988 tutkittiin kivilajiartefaktiotos, jonka mukaan yli 95 % kivilaji-iskoksista on maasälpäporfyryä (Ylikyyny 1988:2). Piikiveä on kaikilta kaivausalueilta kaikkiaan vain 35 artefaktia. Kotirinteen asuinpaikka vertautuu kvartsirunsautensa perusteella Pohjanmaan runsaskvartsisiin Kiu-kaisten kulttuurin asuinpaikkoihin. Kvartsirunsautta on pidetty vanhanaikaisuuden merkinä. Kotirintettä lähellä sijaitsevalta Kärsämäen asuinpaikalta kvartsiartefakteja on vähän (Meinander 1954:128–129).

Vuosien 1983 ja 1984 yhtenäiseltä kaivausalueelta on tallennettu kaikkiaan 1786 kvartsi-kappaletta, joista varsinaisiksi artefakteiksi gradututkimuksessani luokiteltiin 1736 kappaletta. Artefaktien yhteismassa oli 10 246.48 grammaa. Vuoden 1983 kaivausaineistosta (TYA

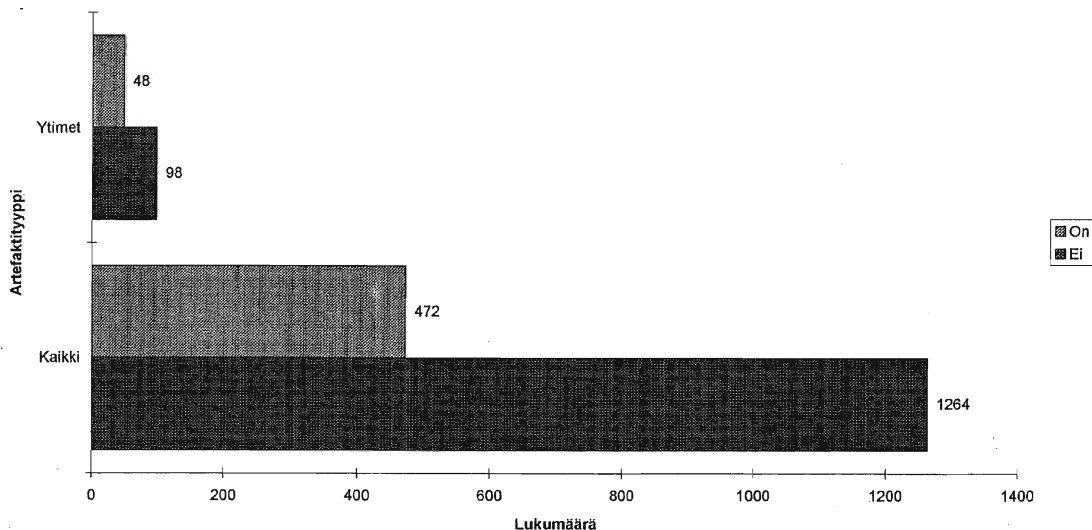
239) tutkimusaineistoon kuului 856 artefaktia eli 49.3 % tutkimusaineistosta ja vuoden 1984 kaivausaineistosta (TYA 245) 880 artefaktia eli 50.7 % tutkimusaineistosta. Aineisto jakautui eri artefaktiluokkiin seuraavasti: Ytimiä oli 146 kappaletta (8.4 %). Iskukohdallisia tekniikan kannalta diagnostisia tyyppi-iskoksia oli 277 kappaletta (16.0 %). Iskukiviksi luokiteltiin 8 artefaktia (0.5 %) ja raaka-ainekappaleiksi 4 artefaktia (0.2 %). Varmoja esineitä oli 541 kappaletta (31.2 %) ja epävarmoja esineitä 49 (2.8 %). Satunnaisia jäteiskoksia oli 711 kappaletta (41.0 %). Ytimien ja iskukivien kokonaismassan osuudet olivat luonnollisesti niiden lukumääräosuuksia suuremmat. Luonnollisesti jäteiskokset olivat suurelta osin pieniä, sirpalemaisista kappaleista varmojen esineiden ollessa keskikokoisia tai suurehkoja kvartsiartefakteja. Huomattavaa on, että formaalisesti retussin, muodon ja työstävän osan luonteen perusteella erotettujen varmojen esineiden määrä on tavallista suurempi: yleensä kvartsiaineiston on katsottu olevan suuremmalta osin jättemateriaalia.

Tutkimusaineiston kvartsiaraaka-aine

Tutkimusaineiston 1736 kvartsiartefaktin kvartsiaines määriteltiin värin mukaan (ks. taulukko 1). Lisäksi arvioitiin artefaktien kappaleiden kvartsin suhteellinen rakoisuus ja lisämineeraalin olemassaolo ja sen suhteellinen määrä.

Taulukko 1. Tutkimusaineiston jakautuminen kvartsiaineen mukaan.

KVARTSILAATU	LKM	LKM (%)	KOKONAISMASSA	MASSA (%)
vedenharmaa	685	39.5	3778	36.9
valkoinen	752	43.3	3546	34.6
harmaa	96	5.5	1168	11.4
vuorikristalli	48	2.8	54	0.5
maito	44	2.5	137	1.3
sini	19	1.1	963	9.4
rakeiset	45	2.6	279	2.7
juovikkaat	18	1	68	0.6
muut	29	1.7	374	3.7

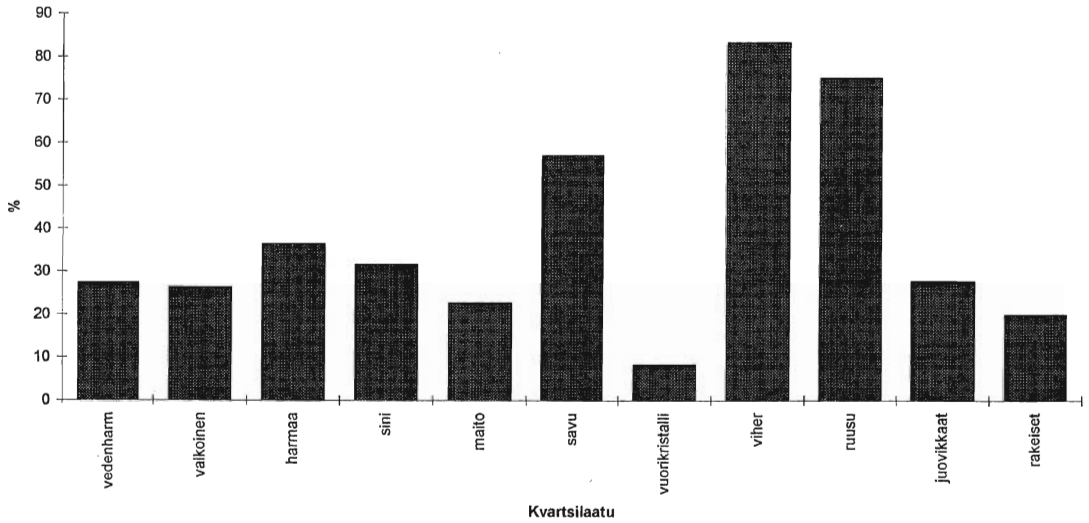

Kuva 2. Eroosiopinnat ytimestä ja koko aineistossa. Merkit maaperägeologisten moreenimuodostumien hyödyntämisestä.

Tutkimusaineiston artefakteista 82.8 % on tavallista vedenharmaata tai valkoista kvartssia, siis tavallista juonikvartssia. Muista kvartsilaa- duista yleisimpiä ovat harmaa, vuorikristallis- maisen läpinäkyvä ja tiivimpi maitokvartsi. Vä- riltään tai ilmiänsultaan erikoisemmat variantit ovat harvinaisia: keltakvartsinen ja ametisti- maista kvartssia oleva artefakti ovat yksittäis- kappaleita. Kunkin erikoisemman variantin osuus jää yleensä alle prosentin. Kvartsin koh- dalla värin määrittely ei ole yksiselitteistä: väri ja läpinäkyvyysaste saattavat vaihdella saman artefaktin eri osissa. Tätä aineistoa luokitellessa huomattiin myös, että monet varmat esineet oli- vat vedenharmaata, harmaata tai siniharmaata tasalaatuista läpikuultavaa kvartssia. Tämä kvartsi saattaa olla erittäin hienorakeista, mik- rokiteistä kvartssia, mutta luultavampaa on, että kyseessä on muutaman suuren kiteen muodos- tama kappale tai osa yhtä suurta kidettä. Suo- malainen juonikvartsi on suurikiteistä: yksit- täisen kiteen halkaisija saattaa olla yli 20 senttimetriä (suullinen tieto K. Yli-Kyöny 13.9.1993). Kvartsiaineistosta osa oli kvart-

siittimaista tai rakeista kvartssia. Rakeisia vari- antteja oli 2.5 % aineistosta ja juovikkaita variantteja 1.0 % aineistosta. Kvartsiarte- fakteista 29.1 % oli puhdasta kvartssia. Yleen- sä kvartsin joukossa oli hiukan jotain muuta mineraalia. Tavallisimmin lisäkomponenttina oli maasälpää, kiillettä tai molempia. Ylei- simmin kvartsi oli vähärakoista (42.8 %). Täysin kompaktia, raotonta kvartssia oli 42.8 % aineistosta.

Tutkiessani Kotirinteen vuosien 1983 ja 1984 kvartsiaineistoa tein havaintoja kvart- siraaka-aineen alkuperän selvittämiseksi toi- saalta tasoittuneista eroosiopinnoista ja toi- saalta kivilajijäänteistä kvartsiaineuksen seas- sa. Havaittava eroosiopinta oli 27.2 %:ssa artefakteista. Erooituneita pintoja oli taval- lista yleisemmin ydinten joukossa: 32.9 %:ssa ytimistä oli erooitunutta pintaa (ks. kuva 2). Erityisesti erikoisemmat kvartsilaa- dut on sel- västi poimittu moreenimuodostumista (ks. kuva 3). Sen sijaan jotain kivilajia oli vain 14 artefaktissa, siis vain 0.8 %:ssa kaikista tutkituista artefakteista. Kivilajia oli vain ta-

Kuva 3. Eroosiopintaisten artefaktien osuus (%) eri kvartsilaatuja olevista artefakteista.

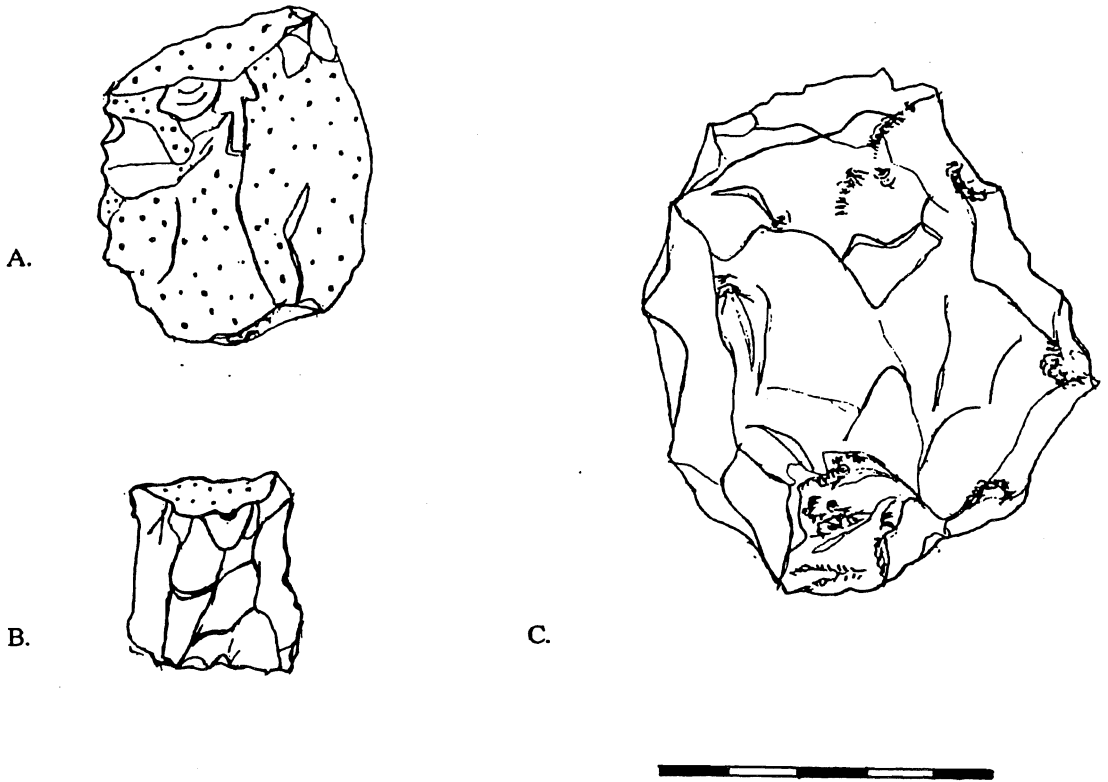
vallisen vedenharmaan tai valkoisen kvartsin ohessa sekä harmaassa että sinikvartsissa. Suhteellisesti yleisintä kivilaji on sinikvartsin lisäkomponenttina (5.3 %). Tavallisessa vedenharmaassa osuus on 0.6 % ja valkoisessa 0.9 %. Harmaassa kvartsissa kivilajia on 2.1 %. Kivilajia oli aina isompana kasaumana tai runsaasti.

Aineistoa läpikäydessä eräitä artefakteja pidettiin ulkonäön perusteella juonikvartsina. Merkit moreeniaineksen hyväksikäytöstä ovat kuitenkin niin selvät, että ulkonäön tai värin perusteella yksittäisiä kappaleita ei voi pitää juonikvartsina. Raaka-ainekappaleiksi luokitelluissa artefakteissa on kaikissa eroosiopintaa vähintään kolmella pinnalla (ks. esim. kuva 4a). Tämä havainto vahvistaa moreeniaineksen käyttöä käsittelevää tulkintaa. Raaka-ainekappaleista kolme on vedenharmaata ja yksi valkoista kvartsia. Niiden kvartsin seassa on aina lisämineraalia, mutta kvartsi on vähärakoista. Raaka-ainekappaleiden massat vaihtelevat 27.87 ja 99.72 gramman välillä.

Kotirinteen ympäristön kvartsiresurssit

Kotirinteen kvartsiartefaktit todistavat moreeniaineksen kvartsiresurssien hyödyntämisestä. Pro gradu -tutkielmani tekemisen yhteydessä tarkastelin Kotirinteen asuinpaikan välitöntä ympäristöä ja sen kvartsiresurssia. Ensimmäisessä vaiheessa tarkastelin laajemmin Turun alueen geologisia ominaispiirteitä, mutta loppuksen lopuksi keskityin Niuskalan muinaissaaren alueeseen 20 metrin korkeuskäyrän yläpuolella. Maaperän osalta käytin hyväkseni erityisesti 1:100 000 maaperäkartan lehteä 1043 Turku ja 1:20 000 maataloudellinen maaperäkartan lehti 1043 12 Littoinen (vuodelta 1979). Kalliope- räkarta oli kivilajikarta 1:400 000 lehti B1 Turku (vuodelta 1958). Lisäksi tein Niuskalan muinaissaaren alueella kenttätöitä kvartsiresurssien inventoimiseksi.

Turun alueen kallioperä on vaihtelevaa: ominaisia ovat lounais-koillisuuntaiset ka- peahkot kivilajikaistaleet. Turun keskustan alu- eella, missä Niuskala sijaitsee, kallioperä vaih-

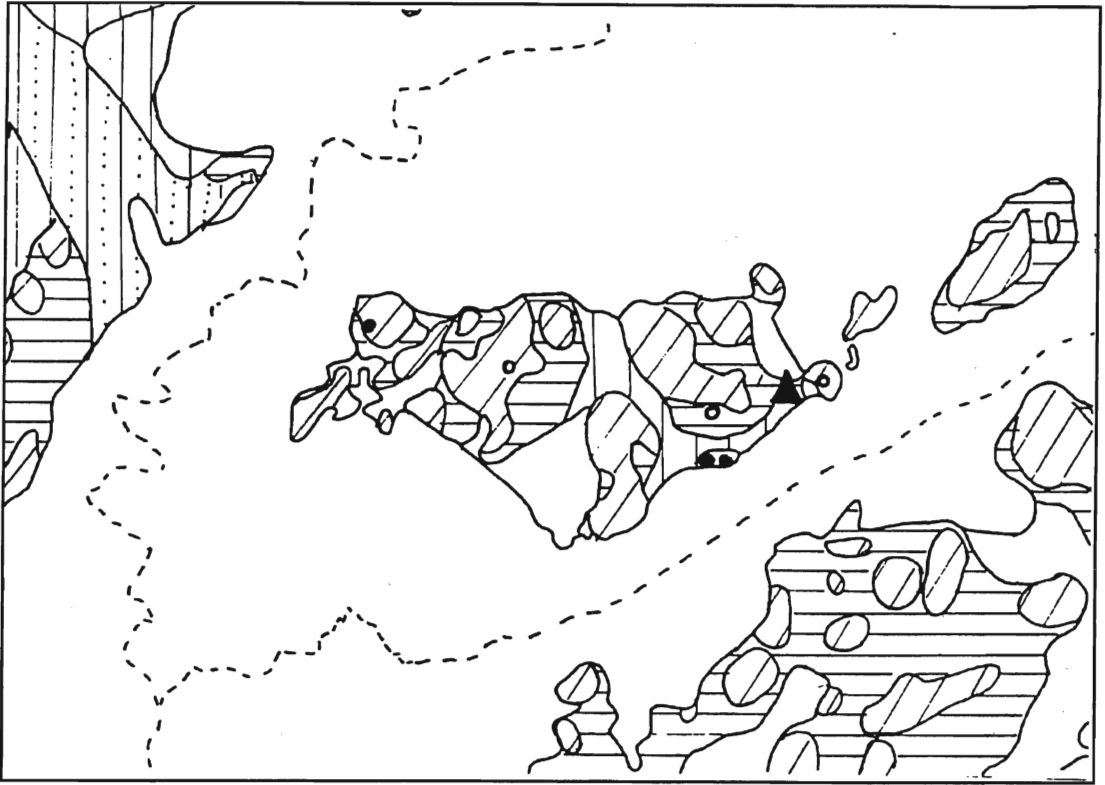

Kuva 4. A) Raaka-ainekappale (K1044), B) iskupinnallinen ydin (K0507), C) iskukivi (K0784).

telee mikrotasolla paljon. Kalliot ovat lähes pelkkää mikrokliinigraniittia (Härme 1960:13). Mikrokliinigraniitti on alueella usein pegmatiittimaisen karkeaa, pegmatiittigraniitiksi nimettyä (Härme 1960:34). Alueen kiillegneissien ja kiilleliuskeiden päämineraalien (kvartsi, biotiitti, plagioklaasi-maasälpä) suhteissa on suuria paikallisia vaihteluita, etenkin, kun kivilajit ovat vähääkään graniutuneita (Härme 1960:12). Turun keskustan kiilleliuskealueella on paikallisesti graniittikallioita (Härme 1960:14). Kvartsijuonet ovat tavallisia kaikissa Turun keskustan kalliotyypeissä.

Kun tarkastellaan Kotirinteen ympäristöä, Niuskalan muinaissaarta, havaitaan, että avokallioiden ympärillä on moreenialueita (ks. kuva 5). Itse asuinpaikka sijaitsee moreenimaan ja hiekkamaan rajalla. Asuinpaikan länsiluo-

teispuolella osittain asuinpaikka-alueella sijaitsee entinen Niuskalan hiekkakuoppa, jonka moreeniaineksesta tehtiin huomioita kenttätöiden aikana. Maaperän moreeni näyttää olevan kivistä ja kivisyys kasvaa etelään päin mentäessä. Moreeniaineksen seasta oli löydettävissä hiekkakiveä, diabaasia ja graniittisia kivilajeja. Moreeniaineksen joukossa oli myös kvartsikiviä. Hiekkakuopasta kerättiinkin muutamia näytekappaleita, joiden kvartsiaines vastasi silmämääräisesti tutkimusaineiston kvartsiainesta. Yhteensä otettiin talteen neljä isompaa veden hiomaa mukulaa ja kahdeksan pienempää kiveä. Näytteiden yhteispaino oli 1351.1 grammaa. Kvartsikivien paino vaihteli 18.7 ja 499.6 gramman välillä. Näytekvartsikivien kvartsiaines oli valkoista, vedenharmaata tai harmaata kvartsia. Kvartsiaineksen väri saattoi

	Avokallio/ohut moreenipeite		Hiekka/deltamuodostumat
	Moreeni		Savi
	Kotirinteen asuinpaikka		Potentiaalinen kvartsijuoni
	20 m mpy		Muu kvartsilinssi/konkretio
	Nykyinen joki/puro		

Kuva 5. Niuskalan muinaissaaren maaperä. Muinaisranta 20 m mpy korkeuskäyrän mukaan.

vaihdella mukulan eri osissa harmaan ja valkoisen välillä lähinnä läpinäkyvyyssasteen perusteella. Kaikissa isommissa kivissä oli ainakin vähän kiillettä ja/tai maasälpää. Kvartsiaineksessa oli myös havaittavia rakoja. Löydöt osoittavat asuinpaikka-alueen moreeniaineksessa olleen sopivaa kvartsiaineksesta. Kvartsikappaleita on myös ollut helppo poimia merenrannasta, missä vesi huuhtoi uusia kiviä

esiin.

Siitä huolimatta, että maaperän kvartsiaineksen hyväksikäyttö on ollut kiistatonta, tehtiin kenttähavaintoja myös Niuskalan muinaissaaren kallioperästä. Kotirinteen luoteispuolisen Korkiakallio-mäen avokalliot ovat rakeusasteeltaan erityyppisiä graniittikallioita. Koko kalliopaljastuma-alueen graniittikallioita voi pitää pegmatiittisina. Korkiakallion länsipuolisel-

la Hamaronvuorella graniittiaaines on osin liuskeista ja juonimaista. Linnasmäen alueella Hamaronvuoren luoteispuolella on liuskekivilajeja ja juonigneissiiä. Niuskalan muinaissaarella on kolmessa kohdassa potentiaalinen kvartsijuoni, joskin jonkinlaisia kvartsilinssejä havaittiin myös kolmessa muussakin kohteessa (ks. kuva 5). Kaksi suurempaa kvartsijuonta sijaitsee Niuskala 3:14 asuinpaikan itäkaakkoispuoleisissa avokallioissa. Kvartsijuonista suurempi on pituudeltaan noin 60 cm ja leveydeltään 30 cm. Kvartsi on osin vedenharmaata, osin valkoisempaa suurikiteistä ja läpikuultavaa. Pienempi on pituudeltaan noin 40 cm ja leveydeltään noin 15 cm. Kvartsin väri vaihteli valkoisen ja vedenharmaan välillä. Kolmas hyvä kvartsijuonikohde oli Linnasmäellä. Siellä rautakautisen muinaislinnan vallin sisäpuolella mäen huipun eteläreunalla on pegmaattisia graniittikalliopaljastumia, joissa on runsaasti pienehköjä kvartsijuonia ja -linssejä. Suurimpien pituus on noin 40 cm ja leveys 20 cm. Tässä tutkimuksessa ei kvartsijuonia tutkittu niiden olemassaolon kartoitusta tarkemmin. Tutkimus olisi vaatinut osittain sammaleen poistoa ja puhdistusta. Tarkempaan tutkimukseen ei ollut tarvetta, koska pääasiallinen kvartsinhankintamenetelmä hyödynsi maaperän kvartsiresursseja.

Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikan ympäristö on antanut materiaaliset resurssit asuinpaikalla asuneen yhteisön raaka-aineen hankintaan. Moreeniaineksen joukossa on kvartsin lisäksi ollut myös muita käyttökelpoisia ja tärkeitä mineraaleja. Tutkimusaineiston artefaktien kvartsiaines viittaa siihen, että asuinpaikalla on käytetty paikallista, aivan asuinpaikan lähiympäristöstä hankittua raaka-ainetta. Erikoisempia kvartsilaatuja on voitu käyttää vain siinä määrin kuin niitä on löydetty rantamoreanista. Kivikauden lopulla merenranta on Niuskalan muinaissaaren ympäristössä vielä huuhtonut moreeni- ja hiekkamaita: moreenista on huuhtoutunut jatkuvasti esiin uutta raaka-ainetta valikoitavaksi. Mielenkiintoista olisikin tutkia kvartsiraaka-aineen hankkimisen ajallisia muutoksia suhteessa ympäristön morfologian muutoksiin maankohoamisen seurauksena.

Painamattomat lähteet

- Turun yliopiston arkeologian osasto
 Hatakka, L., & Glückert, G., 1995. Radiohiili-ikien avulla laaditut Itämeren rannansiirtymistä kuvaavat kalibroitikäyrät Turun — Mynämäen — Laitilan alueille. Muuttuva miljö — muuttuva yhteisö -projekti.
 Pihlman, S., 1982. Kertomus käynnistä Turun Niuskalan Kotirinteen esihistoriallisella asuinpaikalla 23.10.1982.
 Pihlman, S., 1983. Kertomus Turun yliopiston arkeologian osaston suorittamista tutkimuksista Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikalla vuonna 1983.
 Pihlman, S., 1984. Kertomus Turun yliopiston arkeologian osaston suorittamista tutkimuksista Turun Niuskalan Kotirinteen asuinpaikalla toukokuussa 1984.
 Yli-Kyyry, K., 1988. Niuskalan kaivausten aineisto. Makroskooppisen kivilajianalyysin raportti.

Kirjallisuus

- Alsaker, S., 1987. Bomlo — Steinalderens råstoffsentrum på Sorvestlandet. — Arkeologiske avhandlingar fra Historisk museum, Universitetet i Bergen 4.
 Asplund, H., Formisto, T., & Illmer, K., 1989. Kotirinne — A Late Neolithic Mixed Farming Site: Osteological and Chemical Investigations at Kotirinne Dwelling Site at Niuskala, Turku, SW Finland. — Norwegian Archaeological Review vol. 22 No. 2.
 Bonnichsen, R., 1977. Models for deriving cultural information from stone tools. — Archaeological survey of Canada. Paper No. 60.
 Broadbent, N., 1973. Prehistoric Quartz Quarrying in Norrland. A preliminary report of finds made at Gummark in Västerbotten and some observations concerning quartz technology. — Fornvännen 68:3.
 Broadbent, N., 1979. Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden. — Aun 3.
 Clark, J. G. D., 1952. Prehistoric Europe. The Economic Basis. London.
 Deer, W. A., Howie, R. A., & Zussman, J., 1965. Rock-forming minerals vol. 4. Framework silicates. Fourth impression. London and Beccles.

- Eskola, P., 1939. Kivet ja kiteet. Porvoo.
- Fronde, C., 1962. The System of Mineralogy of James Dwight Dana and Edward Salisbury Dana, Yale University 1837–1892. Seventh Edition. Volume III. Silica Minerals. New York.
- Holm, L., 1989. Manufacture of Stone Tools in North Sweden. A Study of Stone Assemblages in the Caledonian Chain. Approaches to Swedish Prehistory. A Spectrum of Problems in Contemporary Research. Ed. by T. B. Larsson & H. Lundmark. — BAR International Series 500.
- Holm, L., 1991. The Use of Stone and the Hunting of Reindeer. A study of stone tool manufacture and hunting large mammals in central Scandes c. 6000 – 1 B.C. — *Archaeology and environment* 12.
- Härme, M., 1960. Suomen geologinen yleiskartta. Lehti B1. Kivilajikartan selitys. Helsinki.
- Kinnunen, K. A., 1993. Mineralogical methods applied to the study of stone age quartz quarries in Finland. — *Fennoscandia archaeologica* X.
- Knutsson, K., 1988. Making and using stone tools. The analysis of lithic assemblages from Middle Neolithic sites with flint in Västerbotten, Northern Sverige. — *Aun* 11.
- Luho, V., 1956. Die Askola-Kultur. Die frühmesolithische Steinzeit in Finland. — *SMYA* 57.
- Madsen, B., 1986. Nogle Taxonomiske og Nomenklatoriske Bemaerkninger till Studie af Flintteknologi — eksperimentelt og arkeologisk. — *Fjölnir* 5:1.
- Mason, B., & Berry, L. G., 1968. The Elements of Mineralogy. Second impression. San Francisco.
- Meinander, C. F., 1954. Die Kiukaiskultur. — *SMYA* 53.
- Pelegrin, J., 1990. Prehistoric Lithic Technology: Some Aspects of Research. — *Archaeological Review from Cambridge*. Volume 9:1.
- Pihlman, S., & Seppä-Heikka, M., 1985. Indication of Late-Neolithic cereal cultivation at the Kotirinne dwelling site at Niuskala, Turku, SW Finland. — *Memoranda Soc. Flora Fauna Fennica* 61.
- Vuorela, I., & Lempiäinen, T., 1988. Archaeobotany of the site of the oldest cereal grain find in Finland. — *Annales Botanici Fennici* 25.
- Welinder, S., 1977. The Mesolithic Stone Age of Eastern Middle Sweden. — *Antikvariskt Arkiv* 65.

IHMINEN JA YMPÄRISTÖ

Helena Taskinen

Arkeologia ja ympäristökeskustelu

Arkeologialla tieteenä on mielenkiintoisia mahdollisuuksia tuoda uudenlaisia tarkastelu- ja lähestymistapoja sekä lukuisia havainnollistavia esimerkkejä myös tämän päivän ympäristökeskusteluun.

Arkeologia tutkii ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta, ihmisen sopeutumista luonnonolosuhteisiin sekä lähdeaineiston ja ympäristön muutoksia pitkällä aikaperspektiivillä, jopa monien tuhansien vuosien pituisilla ajanjaksoilla. Nämä lähdeaineiston ja ympäristön muutokset ovat olleet usein hyvin hitaita, mutta jos tarkasteluajanjakso on ollut tarpeeksi pitkä, kuten se arkeologiassa on, muutokset ovat olleet selvästi havaittavissa ja todettavissa. Pitkän ajanjakson aikana tapahtuvan muutoksen tarkastelu puuttuu valitettavasti kuitenkin nykyisestä ympäristökeskustelusta. Se havainnollistaisi ja selventäisi nykytilanteita, -ongelmia, niiden laajuutta ja vakavuutta. Arkeologiasta olisi poimittavissa runsaasti esimerkkitapauksia siitä, kuinka ihmisen on täytynyt muuttaa toimintaansa ja sopeutua uudenlaisiin olosuhteisiin esim. silloin, kun luonnon tasapaino on järkkynyt riistaeläinten ryöstöpyynnin tai kaskiviljelyn maaperää rajusti köyhdyttävän toiminnan johdosta jne. Kaikilla tällaisilla vaiheilla on ollut aikoinaan suuria vaikutuksia oman alueensa ihmisille ja kulttuureille, mutta ne ovat vaikuttaneet ja aiheuttaneet muutoksia myös laajemmallekin. Esimerkkeinä ja taustatietoina ne laajentaisivat ja monipuolistaisivat tämän päi-

vän ympäristökeskustelun tarkastelu- ja kysymyksenasettelua ja painottaisivat pitemmän aikaperspektiivin tärkeyttä kestävien ratkaisujen etsinnässä.

Historiallisesta ja arkeologisesta perspektiivistä tarkasteltuna teknisestä tai taloudellisesta kehityksestä ei ole ollut löydettävissä kestäväää ratkaisua ympäristöongelmaan, jos luonnon tasapaino on järkkynyt. Vain lukemattomien yksilöiden elin- ja toimintatapojen totaalaisella muutoksella luonnon tasapaino ja uusiutumiskyky on voitu saada palautumaan.

Ympäristökysymyksissä on kyse ihmisten asenteista ympäristöönsä ja toisiinsa — vastuunkantamisesta ja välittämisestä. Kaikki me vaikutamme aktiivisesti ympäristöömme arkipäivän valinnoilla ja toimilla, pienillä ja suurilla päätöksillä, paikallis- ja valtakunnan politiikalla jne.

Ympäristö

Ympäristö-sanalla on mielikuvissamme yleisimmin positiivinen varaus. Se on ympärillämme oleva tila, kokonaisuus, joka on meille hyvin tärkeä ja vaikuttaa elämämme laatuun ratkaisevasti. Hyvä ympäristö antaa mahdollisuuden myös hyvään elämän laatuun.

Meillä kuitenkin ympäristö-sanaan yleisimmin ja näkyvimmin yhdistetään luonnonarvoja, kulttuuriarvoja valitettavasti harvemmin. Arkeologia näkee kuitenkin ympäristön ihmisen muovaamana ja painottaa siinä kulttuurin

osuutta.

Jotta nykyistä ympäristöämme ja kulttuurimaisemaamme olisi mahdollista ymmärtää, meidän tulisi olla selvillä niistä prosesseista ja vaiheista, mitkä se on läpikäynyt ennen tätä päivää. Tässä osuudessa me arkeologit voisimme olla aktiivisemmin mukana, sillä paljon puuttuu ja uupuu nykyisestä kulttuurimaisema- ja ympäristökeskustelusta, kun siitä jää pois kokonaan esihistoriallinen ja osaksi historiallinenkin osuus ja kun se yleisimmin tuntuu käsittelevän vain luonto-osuutta.

Kulttuurimaisema

Kulttuurimaisema-termi tarkoittaa eri ihmisille eri asiaa, vaikka sitä käytetään yleisesti ja olettaen, että sen sisältö on kaikille tuttu. Kulttuurimaisema on maisemaa, luontoa ja ihmisiä, mutta ennen kaikkea se on useiden ihmisten erilaisia yhteyksiä ja toimia samassa maisemassa, useiden vuosituhansien pituisena aikana. Kulttuurimaisema on kulttuuria (Sporrong 1994: 297).

Kulttuurimaiseman muotoutumisessa on ollut monta vaihetta sekä lyhyellä että pitkällä aikaperspektiivillä tarkasteltaessa. Se on tulosta sarjasta historiallisia prosesseja, joihin on sisältynyt muutoksia ihmisen ja hänen ympäristönsä välillä. Aiempien sukupolvien jättämät merkit ovat fossiilisenä osana kulttuurimaisemaamme (Johansson 1994: 17–18).

Me kaikki koemme ja näemme kulttuurimaiseman eri tavalla. Se mitä havaitsemme ja kuinka koemme ympäristöämme, on riippuvaista siitä, millaiset ovat tietomme, aikaisemmat kokemuksemme, arvostuksemme, toiveemme ja tunteemme. Maisemalla on katselijan odotusten ja toiveiden mukainen sisältö. Maisemaa ei voi ymmärtää vain sen näkyviä osia ja piirteitä tarkastelemalla, sillä siihen sisältyy myös voimakkaasti vaikuttavia näkymättömiä elementtejä. Mitä enemmän tiedämme kulttuurimaiseman sisällöstä ja sen muovautumiseen ja kehitykseen vaikuttaneista moninaisista tapahtumista ja seikoista, sitä enemmän se vaikuttaa meihin. Ympäristö on siten hyvin monitasoinen ja monise-

litteinen, vaikeakin (Sporrong 1996: 10). Yksi kulttuuriympäristömme tärkeä osa, joka on usein unohdettu ja helposti sivuutettu, ovat paikannimet, jotka ovat tärkeä osa tätä maiseman kerroksellisuutta ja kulttuuriperintöämme (Strid 1993: 9–10).

Kulttuurimaisema kokonaisuutena

Kulttuurimaisemaa tulisi aina tarkastella laajana kokonaisuutena ja niin, että siinä olevat eriaikaiset kerrostumat, rakennelmat, jäljet ja merkit huomioidaan samanarvoisina, maisemaa rikastuttavina piirteinä ja detaljeina. Meillä valitseva jako esihistoriallisiin ja historiallisen ajan jäännöksiin rikkoo, häiritsee ja vaikeuttaa kulttuurimaiseman tarkastelua laajana, yhtenäisenä ja eheänä kokonaisuutena. Muinaisjäännös-termin ja lain suojaamien jäännösten valikoima on vain osa siitä, mitä kulttuurimaisema sisältää. Kohteen ikää ei voida pitää kohteen merkittävyyden määrittämisen kannalta keskeisenä. Muinaisjäännös-termin sisältöä tai tulkin-ta tulisi muuttaa niin, että mieluummin käytettäisiin esimerkiksi jo sanana laajempaa merkitystä ilmaisevaa kulttuurijäännös-termiä kuvaamassa näitä kaikkia eriaikaisia kulttuurimaisemaan sisältyviä jälkiä, merkkejä, rakennelmia ja kerrostumia. Tämä korostaisi myös kulttuurimaisemaan sisältyvää jatkuvuutta esihistoriallisista ajoista meidän päiviimme saakka.

Maiseman linjaelementit eli juridiset ja taloudelliset rajat sekä kommunkointiväylät

Kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat aina vaikuttaneet topografian, maaperän sekä vesistö- ja luonnonolosuhteiden tarjoamat edellytykset luonnonvarojen käytölle. Maaperä on vaikuttanut kasvillisuuteen ja se edelleen siihen, mikä on ollut sopivinta aluetta kulttuurimaisemamme muotoutumiseen oleellisimmin vaikuttaneeseen maanviljelykseen, karjanhoitoon ja laiduntamiseen. Täten maaperä ja kasvilli-

suus ovat rajanneet tilojen ja asutuksen sijoittumista ja organisoitumista maisemassa.

Maiseman muotoutumisen kannalta keskeinen tekijä on ollut yhteisön määrittämä maankäyttöoikeus. Se on ollut aina perustavaa laatua oleva oikeus ja sillä on aina ollut keskeinen sisältö siinä, millaiseksi kulttuurimaisema on muotoutunut ja millaiset ja kenellä ovat olleet luonnonresurssien käyttöoikeudet. Yhteisö on määrittänyt joko rajat kullekin tähän käyttöoikeuteen eli yksityisomistusoikeuden rajat tai määrittänyt joko kaiken tai vain osan yhteisöllisessä omistuksessa ja käytössä olevaksi nautinta-alueeksi.

Omistusoikeuden rajat ovat vahvasti maisemassa näkyviä rajoja. Ne ovat ja ovat olleet usein myös tavalla tai toisella merkittyinä. Myös yhteisön lait (esim. maanjakolait) ovat nähtävissä erittäin selvästi myös tämän päivän maisemassa.

Tiet, polut ja sillat ovat omistusoikeudellisten rajojen, juridisten rajojen, ohella maiseman linjaelementtejä ja tärkeitä maiseman jäsentäjiä. Ne edesauttavat hahmottamaan alueen toiminnallisia funktiota ja suuntautumista. Maiseman sisältöä tutkittaessa on omistusoikeudellisilla rajoilla ja kommunikointiväylillä avainasema — ne järjestävät ja rytmittävät muut elementit maantieteelliseltä sijainniltaan. Näiden elementtien selvittäminen auttaa hahmottamaan ja ymmärtämään, kuinka luonnonresurssien käyttö on ollut organisoitua ja järjestettyä eri aikoina ja eri paikoilla.

Maisema ei ole vain elinkeinoja ja yhteiskuntaa ja niiden muutosta; siinä näkyvät myös arvostusten muutokset, tavat ja tarpeet, vapaa-aika ja asuminen. Tekninen kehitys on etenkin omana aikanamme erittäin selvästi läsnä ja näkyvissä ympäristössämme. Maisemallisessa mittakaavassa nykyihminen on saavuttanut ylivoimaa, sillä nyt on mahdollista poistaa harjuja ja kallioalueita ja ylittää vaikka kuinka suuret vesistöt siltarakennelmin jne. Koskaan aiemmin ei ole ollut mahdollista muuttaa maisemaa niin nopeasti, voimakkaasti ja pysyvästi kuin omana aikanamme.

Emme vielä tiedä varmasti, mutta ennakoidaan, että maataloudessa lähivuosina tapahtuva

tuotannonsupistus tulee vaikuttamaan kulttuurimaisemaamme rajummin kuin mikään aiempi historiamme vaihe. Monien sukupolvien työn tuloksena syntynyt oleellinen osa kulttuurimaisemaamme on uhkaavasti häviämässä. Meillä kulttuurimaiseman ja maanviljelyshistoriamme tutkiminen ja myös arvostaminen on ollut erittäin vähäistä. Ympäristöviranomaiset ovat kartoittaneet perinнемaisemia, mutta työ on tehty perinnebiotooppien kannalta katsoen. Erittäin valitettavaa on, että maanviljelyshistoriamme vaiheet, sen jäljet, rakennelmat ja kerrostumat ovat dokumentoimatta ja tutkimatta. Näiden laiminlyöntien johdosta olemme jo menettäneet paljon oleellista suomalaisesta kulttuurimaisemastamme ja tulemme lähivuosina kadottamaan lisää, kun emme tiedon ja tutkimuksen puutteen johdosta voi suunnata maanviljelyksen ja kulttuurimaiseman säilymisturvaamiseen tarkoitettuja tukitoimia keskeisimmille ja tärkeimmille vielä jäljellä oleville alueille.

Kulttuurimaiseman / -ympäristön hoito

Kulttuurimaisemaa ei voida kuitenkaan museoida, suojella staattiseen, kuviteltuun pysyvään ihannetilään, vaan se on jatkuvasti muuttuva ja kehittyvä. Siksi meidän kulttuurimaiseman suojelun sijasta tulisikin puhua mieluummin kulttuuriympäristön hoidosta. Se pitää sisällään — paitsi ekologisen ja tuotannollisen tasapainon turvaamisen — myös visuaalisen ja esteettisesti miellyttävän maiseman ja ympäristön hoidon (Sporrong 1992: 41–42).

Kulttuuriympäristön hoito on yhteistyötä samojen päämäärien puolesta. Mutta aivan samoin kuin alussa mainittujen ympäristöongelmien ratkaisu on vain lukemattomien ihmisten oman suhtautumisen muutos, niin myös kulttuuriympäristön hoidon puolella ratkaisu on vain siinä, että (1) yksittäiset ihmiset ensiksikin tietävät kulttuuriympäristöön sisältyvät arvot, (2) tunnistavat siinä olevat merkit ja viestit aiemmista esihistoriallisista ja historiallisen ajan vaiheista, (3) arvostavat ja kantavat vastuuta

niiden säilymisestä ja (4) välittävät siitä mitä kulloinkin kulttuuriympäristölle kokonaisuutena on tapahtumassa. Myös viranomaisten tulisi sisäistää tämä, jotta eri viranomaistahojen toimet olisivat tavoitteen kanssa yhteneväiset ja vaikuttaisivat samaan suuntaan. Yksittäisten kohteiden suojelun sijasta tulisi siirtyä kokonaisuuksien hoitoon. Ratkaisuksi ei riitä lainsäädäntötoimet ja virkamiesten yhteistyö, vaan siihen tarvitaan laajaa arvostusten, ajatus- ja toimintatapojen muutosta sekä kansalaisten eli meidän kaikkien suurempaa aktiivisuutta kulttuuriympäristöämme koskevissa kysymyksissä.

Kirjallisuutta:

- Johansson, Bengt O H 1994: Kulturmiljövård och odlingslandskap. *Kulturmiljövård* 5/94.
- Sporrong, Ulf 1992: Mälardalen — landskapet i fokus. *Kulturmiljövård* 4/92.
- Sporrong, Ulf 1994: Om begreppet landskap. *Odlingslandskap och fångstmark*. Stockholm.
- Sporrong, Ulf 1996: *Odlinglandskap och landskapsbild*. Studier till kulturmiljö-program för Sverige. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Strid, Jan Paul 1993: *Kulturlandskapets språkliga dimension*. Ortnamnen. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

EUROOPPALAISTA ARKEOLOGIAA RIIASSA

Aino Nissinaho

Syyskuun lopulla Riiassa pidettiin järjestyksessä toinen European Association of Archaeologist-kongressi. Minulle se oli ensimmäinen näin laaja kansainvälinen tilaisuus ja täytyy heti alkuun sanoa, että käyminen kannatti. Moni ajatuksiani askarruttanut asia selkiintyi, kun niitä nyt sai peilata vähän laajempaa taustaa vasten. Positiivisuuden ja ystävyuden ilmapiiri oli ajoittain miltei käsin kosketeltavaa. Tyypilliselle suomalaiselle itsetunnolleni (vaikka se ei kaikkein alhaisimpia olekaan) teki hyvää huomata, että täällähän minä uin kuin kala vedessä ja että se mitä tiedän arkeologiasta ei ole ollenkaan niin vähän kuin aikaisemmin luulin.

Osanottajia oli kaiketi melkein kaikista Euroopan maista, paljon Venäjältä ja yleensäkin Itä-Euroopasta, Englannista ja Ruotsista. Myös Suomesta oli yllättävän paljon osallistujia. Esielmiäkin oli jopa kaksi, omani lisäksi Tuula Heikkurinen-Montell piti esitelmän "The stone artefacts of Early Comb Ware in western Finland". Lisäksi oli postereita seuraavasti: Leena Tomanterän "Curonian swords in Finland", Liisa Erä-Eskon "Similarities in some Iron Age artefacts between Finland and the East Baltic" ja Leena Söyrinki-Harmon, Paula Purhosen ja Jukka Moisanen posterit, jossa esiteltiin Museoviraston toimintaa.

Vuoden teemoina olivat Arkeologia nykypäivän Euroopassa, Teoria ja metodologia ja Arkeologisen aineiston tulkinta. Sessioita oli yhteensä 22, joten valinnan varaa kyllä oli (ks. ohjelma ja abstrakti-julkaisu). Yhden päivän istuin asutusarkeologiaa käsittelevässä sessiossa, koska pidin siellä esitelmän. Muut sessiot päätin valita sen mukaan, että niistä olisi hyötyä nyky-

sessä työssäni ja toisaalta halusin kokeilla myös sellaisiakin alueita, joita en aikaisemmin ole harrastanut. Asutusarkeologian lisäksi valikoimani sisälsi siis GIS-analyysijä, pintapoimintatutkimuksia, Itämeren yhteyksiä ja lisäksi hieinan genderarkeologiaa ja arkeologian etiikkaa. Harmitti kun en päässyt kuuntelemaan maisema-arkeologiaa enkä arkeologian politiikkaa päällekkäisyyksien takia. Nämä ovat kuulemma nykyisin genderarkeologian lisäksi niitä alueita, joissa ehdottomasti täytyy näyttäytyä.

Oma sessioni, "Settlement archaeology" oli selvästi itäeurooppalaispainotteinen. Useimmat esitelmät olivat Venäjältä. Tutkimuksen skaala vaihteli yhden kohteen tapaustutkimuksesta ainakin maakuntakokoa vastaavaan entiteettiin, vaikka tapaustutkimukset hallitsivat. Moni esitelmä oli pelkkää kaivaustulosten alustavaa esittelyä. Ilmeisesti itäeurooppalaiset käsittävät asutusarkeologian juuri siksi. Poikkeuksena lieinee Puola, josta esiteltiin Biskupinin lisäksi yksi laajoihin systemaattisiin kenttätöihin pohjautuva hanke. Puolasta oli myös session puheenjohtaja Włodzimierz Rączkowski, joka yritti koota yhteen eurooppalaisen asutusarkeologian teoreettista kehystä. Hänen mukaansa positivistinen, ympäristödeterminismin taipuvainen asutusarkeologia on käynyt tiensä loppuun. Nyt pitäisi kehittää teoriaa, jolla ihmistoiminnan todelliset, piilevät mekanismit saataisiin esille. "Human activity is a function of activity conditions, **knowledge** of activity conditions and needs ordered... ". Vaikeaselkoisuudestaan ja teoreettisuudestaan huolimatta jotenkin tuli sellainen vaikutelma, että uudet teoriat lähitulevaisuudessa saattavatkin tulla keskisestä Itä-Eu-

roopasta, jossa marxilainen teoria on ollut käytäntöä, ja tuntemus todellisesta marxilaisesta arkeologiasta ja uusista tuulista saavutetaan käymällä Enlannissa opiskelemassa kuten Wlodek on tehnyt.

Ns. länsimaisia esitelmiä oli kolme: omani "Iron Age settlement dynamics in SW Finland, espanjalaisten Leonardo Garcia Sanjuanin ja Viktor Hurtado Perezin GIS-tutkimus "The landscape of early mining..." ja Friederike Hammerin esitelmä kontekstuaalisesta tutkimusprosessista Lontoossa.

Genderarkeologian sessio oli mielenkiintoinen erityisesti sosiaalisena tapahtumana. Se näytti olevan yksi suosituimmista aihepiireistä erityisesti nuoremman väen keskuudessa. Esitelmänpitäjinä ja yleisössä oli melko tasapuolisesti molempia sukupuolia, joten ei voi sanoa että genderarkeologia olisi mikään feministien harrastuspiiri. Valitettavasti minulla oli mahdollisuus kuunnella vain neljä esitelmää, mutta opin siinäkin jotakin. Skandinaavit olivat hyvin edustettuina. Norjalainen Jostein Bergstol esimerkiksi käänsi miesten eduksi sen, että naisten haudat lisääntyvät ja jopa dominoivat Etelä-Norjassa 4. ja 5. vuosisadoilla AD. Temppu tehtiin niin, että koska naiset dominoivat kuolleiden maailmaa, täytyi miesten dominoida elämää. Tällaiseen ajatukseen Jostein pääsi siitä seikasta, että samaan aikaan esiintyy erillisiä hallirakennuksia asutusten keskuksissa, jotka kirjallisten lähteiden mukaan ovat kuulemma miesten ja erityisesti sotilasaatteen tyyssijoja. Ymmärrettävistä syistä ajatus sai aika lailla kritiikkiäkin. Tavallaan kiinnostavin oli ruotsalaisten Elisabeth Beusangin ja Asa Gillbergin esitelmä "Pregnancy and childbirth in prehistory". Niinkään kiinnostavia eivät olleet ne kuvat ja esitykset, joita he olivat aiheesta koonneet vaan tapa esittää. Feministinen ote näkyi selvänä aiheen henkilökohtaistamisena. Toinen naisista kertoi esitelmän aluksi, kuinka aihe tuli hänelle tärkeäksi hänen oman raskautensa aikana. Hän kertoi joutuneensa tavallaan elämäntarkkailuun tai ammatilliseen kriisiin huomattessaan, ettei arkeologia tai esihistoria puhu juuri mitään niin tärkeistä elämänosista kuin syntyminen, raskaus tai synnyttäminen.

Hän korosti, että arkeologian pitäisi antaa vähintään arkeologille itselleen rakennusaineita elämän tärkeissä tapahtumissa. Olen samaa mieltä; vähempää meidän ei pitäisi valitsemaltamme alalta vaatia. Jos se ei pysty antamaan meille työtä, ansiota tai edes hauskaa harrastusta, niin antakoon ainakin tietoa selvittää elämän perusasioiden edessä. Keskustelua käytiin ahkerasti, mutta sorruttiin aika ajojin asiattomuuksiin.

Pintapöiminnän uusia näkymiä koskeva sessio käsitti etupäässä esitelmiä Välimeren seudun ja Keski-Euroopan tapaustutkimuksista. Unkari, Tsekin tasavalta ja Ranska olivat edustettuina perinteisten Italian ja Kreikan lisäksi. Pääesitelmän piti John Bintliff, joka on pitkään tehnyt työtä Kreikassa. Pintapöimintatutkimuksia on tehty Välimeren alueella erittäin paljon. Bintliffin mukaan 1990-luku on ollut metodin kriittisen arvion aikaa. Ongelmakohtia hän näki mm. siinä, että pintalöytöpaikat ajoittuvat pitkälle periodille, esiintymät ovat kompleksisia, funktionaalisen rakenteen selvittäminen sekä kohteen sisäisessä että alueellisessa analyysissä on ollut vaikeaa, ns. off-site pottery, joka tulee lannoituksen mukana, vaikeuttaa tulkintaa (lannoituskeramiikkaa saattaa löytyä kuulemma n. 2 km säteellä varsinaisesta asuinpaikasta), eri periodeilta tulee eri määriä keramiikkaa, esihistorialliset kohteet ovat vaikeasti havaittavia, koska keramiikkaa löytyy niistä vähän. Parempaan tulokseen saavuttamiseksi Bintliff ehdottaa useiden muiden prospektointimenetelmien käyttöä ja ns. totaalitytöistä, joka tarkoittaa, että tutkittava alue pintapöimintään lähes sataprosenttisesti, jotta huonoimminkin havaittavat muinaisjäännökset löytyisivät. Aika raju vaatimus mielestäni. Vertailu regionaalisisella tasolla on vaikeaa, koska tutkimukset on tehty hyvinkin erilaisia kenttätöytäytömentelmiä käyttäen. Tästä huolimatta Bintliff piti tärkeänä, että jatkossa tutkimus kohdistuisi enemmän regionaalisen kehityksen synteeseihin kuin yksittäisiin tapauskohtaisiin projekteihin, sillä jo nykyisen aineiston pohjalta voidaan sanoa, että esim. koko Kreikka on yhtä arkeologista maisemaa (archaeological landscape). Toisena tulevaisuuden trendinä hän odotetusti korosti ns. tajunnan-

maiseman tai havaintomaiseman (perceptual landscape) tutkimusmahdollisuutta, esimerkiksi kaupungin ja maaseutuasuipaikkojen suhdetta, mm. äänimaiseman ja keskinäisten näkyvyys-suhteiden tutkimuksen kautta.

Myös italialainen Nicola Terrenato korosti metodin kehittämisen tarvetta ja vielä erityisesti sitä, että paikallinen tietämys on välttämätöntä sekä aineiston tulkinnaissa ja sen edustavuuden arvioinnissa, samoin kuin kasvavan arkistointi- ja kokoelmaongelman järjestämisessä. Mielestäni Nicola oli selvästi hieman tuskastunut ulkomaalaisiin tutkimushankkeisiin, joiden italialaisittain ottaen yksinkertaisia virheitä olisi voitu välttää käyttämällä paikallista asiantuntemusta. Muista voisi mainita Claude Renon Rhonen jokilaakson laajan tutkimuksen esittelyn. Pinta-poimintainventoinnin lisäksi Languedocissa on käytetty hyvin paljon muita tutkimusmenetelmiä. Minua tämä tutkimus kiinnosti erityisesti siksi, että sen yhtenä tavoitteena on luoda muinaisjäänösympäristöjen typologia sekä ympäristöllisten että arkeologisten tekijöiden perusteella. Jo 1980-luvulla aloitettuun tutkimukseen Ranska on saanut EU:n rahoja!!!

Sessio "Environmental archaeology and the application of GIS in landscape study" oli minulle pienoinen pettymys, koska siinä ei tullut esille kovinkaan paljon uutta. GIS-analyysit olivat tyyppiä "otetaan yksi tai kaksi ympäristöllistä tekijää, esim. Tonavan tulva-alue rekonstruoituina historiallisen ajan tietojen pohjalta, ja pannaan se samaan karttaan jonkun esihistoriallisen periodin asutuksen kanssa ja ollaan haltioituneita". (No, ehkä nyt liioittelen. Martin Kuna Tsekin tasavallasta esitteli hankkeen, jossa käytetään lukuisia GIS:n avulla generoituja ympäristömuuttujia). Joku sanoi — taisi olla Mark Gillings- että "GIS is a place to make archaeology, think, communicate" ja että "GIS is going to develop to a sub-discipline". Täytyy tunnustaa, että ainoa, mikä minut herätti oli "GIS produces analytical artefacts..." Analyytisiä artefakteja ovat GIS-analyysien tuottamat uudet kartat tai mallit, esimerkiksi simuloitu Tonavan tulva-alue. GIS-esitelmien alueellinen jakauma oli mielenkiintoinen: Espanja, Portugali, Tsekki, Unkari. Yleisenä piirteenä voidaan pi-

tää sitä, että GIS-analyysit kulkevat usein käsi kädessä pintapoimintainventointien kanssa, jopa niin että samat henkilöt pitivät esitelmät molemmissa sessioissa, mikä minusta oli tylsyyden huippu.

Perinteisempiä ympäristöanalyysijä, jotka pohjautuvat paleoekologiaan, oli vain yksi Venäjältä. Valitettavasti Irmeli Vuorela ei voinut pitää esitelmäänsä huonojen järjestelyjen takia. Lisäksi Portugalista esiteltiin täydelliseltä vaikuttava ATK-dokumentaatiojärjestelmä, jonka avulla tietoja syydetään suoraan kentältä ATK-arkistoon ja sieltä sitten taas lausuntoina ulos maailmaan. Merkittävää tässä oli se, että järjestelmä oli kehitetty EU:n rahoilla, jotka oli ilmeisesti saatu sillä perusteella, että Portugali on aikaisemmin selvinnyt niin huonosti muinaisjäänösten suojelutehtävistä. Tuli mieleen, että saisikohan samalla keinolla rahaa Suomeenkin... siis valittamalla että asiat ovat aivan kaooittisessa tilassa, emme millään hallitse tätä... sen sijaan että yritetään selvittää vähillä resursseilla kunniallisesti.

"Code of ethics" oli yhden pyöreän pöydän keskustelun aiheena. Kysymys on siitä, että European Association of Archaeologist muokkaa paraikaa ammattieettisiä ohjeita, jotka annetaan kaikkiin jäsenmaihiin (ks. esitys The European Archaeologist No. 5). Paitsi ammattieettisenä ohjenuorana code toimisi myös tiedotteena ja arkeologin tukena hänen toimissaan yhteiskunnassa. Arkeologin velvollisuuksia on mm. edistää muinaisjäänösten suojelua kaikin laillisin keinoin, tiedottaa tutkimuksista, toimia yhteisymmärryksessä paikallisen yhteisön kanssa jne... Erityisen kiivaana keskustelu kävi kun otettiin esille artikla, jonka mukaan arkeologin ei pidä sekaantua sellaisiin hankkeisiin, joissa muinaisjäänöksiä itseään käytetään suoraan kaupallisiin tarkoituksiin. Erityisesti kaksi saksalaista nuorta arkeologia kritisoivat tätä kohtaa perusteluinaan, että tutkimuksia yhä enemmän tehdään sponsorirahoituksella. Paljon keskustelua käytiin myös tutkimuksen raportoinnista ja aineistojen "omistusoikeudesta". Pidetään erittäin tärkeänä että vähintäänkin alustavat raportit ovat muiden käytettävissä pian kenttätutkimuksen jälkeen, mutta yllättävää

kyllä, osa väestä kannatti kymmenen vuoden "omistusoikeutta" aineistoihin ennen kuin ne on pakko luovuttaa muille.

Lopuksi hieman yleisempiä vaikutelmia. Osallistujien ikäjakauma oli laaja, mutta huomiota kiinnitti kohtalaisen suuri nuorien jatkokoulutettavien osuus, myös esitelmien pitäjissä. Esitelmien taso oli aika kirjava. Aika paljon oli tapaustutkimuksia, joiden sisältöä oli vaikea sitoa session varsinaiseen aiheeseen. Kaiken kaikkiaan jos vertaan esimerkiksi Arkeologian päivillä tai jatkokoulutusseminaareissa kuulemiani suomalaisten esitelmiä Riiassa kuulemiini, sanoisin, ettei meillä ole asiasisällön tasossa mitään hävettävää. Me olemme vähintään ihan hyvää eurooppalaista keskitasoa. Suosittelen meritoitumisväyläksi erityisesti jatkokoulutettaville. Mitään kauhean tylsää ei silti kannata mennä esittämään, ellei tyydy siihen, että kukaan ei kuuntele, mutta tulipahan kuitenkin esitelmä pidettyä. Kieli on tietysti toinen asia, mutta kun siellä kuulin kaikenlaista englannin mongerrusta ja jopa huonosti tulkattua venäjää, niin arvelen, että suomalaisittain jankattu englanti menee siinä kuin muittenkin.

Evästykseksi nuorille arkeologeille, joilta yhä enemmän vaaditaan kansainvälisyyttä, kerro vielä yhden vaikutelmani. Skandinaavit hukkuivat joukkoon. Tuntui todella vaihteeksi vapauttavalta tavata aivan "omaa tasoaan" olevia puolalaisia, latvialaisia, venäläisiä, espanjalaisia, belgialaisia, virolaisia, saksalaisia ja jopa englantilaisia arkeologeja, jotka käyttäytyivät ihan avoimen tavallisesti. Vähän minulla tuli sellainenkin ajatus mieleen, että suomalaisten

arkeologioiden heikko itsetunto johtuukin liiallisesta veljeilystä skandinaavien kanssa. Ne ovat aina niin asiallisen erinomaisia ainakin kotimaaperällä Pohjolassa. Tähän sain tukea keskustellessani parin nimeltä mainitsemattoman englantilais herran kanssa. Englantilainen herra: "Scandinavian archaeology is so... arch... eh... uninventtt...eh...du... I mean borrr...how could I describe it...". Minä: "Reasonal- no, I mean reasonable and rational". Molemmat englantilaiset herrat yhdestä suusta: "Yes, exactly, how did you find expressions which go straight to the point?" Minä: "I should represent the same tradition". En tarkoita nyt ollenkaan väheksyä tai aliarvioida vahvoja pohjoismaisia suhteitamme ja kiistämättä korkeatasoista skandinaavitutkimusta, mutta en voi mitään ajatuksiini takertuvalle pienelle opportunistin siemenelle. Näinköhän suomalaisten pitäisi vaihteeksi mennä ensin jonnekin kauemmas käymään — verstaistensa pariin — ja vasta sitten naapuriin.

Viimeisenä päivänä kävin katsomassa Väinäjoen varren lukuisia linna-asuinpaikkoja ja kotimatalla vielä Valter Langin, kahden tanskalaisen ja yhden amerikkalaisen arkeologin kanssa tutustumassa Kundaan, Padan linnavuoreen ja Valterin Kundan läheltä löytämään kaislapeltokompleksiin. Kotiin tulin postiivisuutta pursuavana. Sitä oltiin niin kansainvälistä että — ja ihan näillä omilla eväillä, mutta sitten tuli eteen työpäivien arkipessimismi. Sitähän se on tämäkin, skaalausta, "changing scale" tai "choosing the right scale" kuten asutusarkeologian metodologiassa.

ESIHISTORIA UUSIKSI

Matti Huurre

— Toimittaja Eki Lahokas Jallinkorven Sanomista päivää! Teillä on täällä Myyriäiskankaalla kaivaukset käynnissä. Minkälaista paikkaa tässä nyt tutkitaankaan?

— Kivikautista asuinpaikkaa.

— Ja tähän kai on Suomen vanhin, eikö niin?

— Tuota... ei. Tämä on kampakeraamiselta ajalta, ikää viitisentuhatta vuotta. On Suomesta paljon tätä vanhempia ja saattaa sellainen vielä Jallinkorvestakin löytyä.

— Voisiko se sitten olla Suomen vanhin?

— No... rantakorkeuksien perusteella se lienee mahdollista, mutta...

— Se on siis joka tapauksessa mahdollista. Hienoa. Mutta kai tältäkin paikalta jotain löytöjä tulee?

— Joo, ihan mukavasti. Esimerkiksi tuota keramiikkaa ja kvartsia...

— Ai tuommoisia. Millä tavalla ne muuttavat tähänastisia käsityksiä esihistoriasta?

— Eivät ne oikeastaan...

— Kai ne sentään muuten ovat erityisen harvinaisia?

— Tuota... ne ovat kyllä ihan tavallisia asuinpaikkalöytöjä, mutta on niillä silti tieteellistä arvoa...

— Tutkitaanko vielä sellaisiakin paikkoja, jotka eivät ole maamme vanhimpia? Tai joiden löydöt eivät ole mitenkään mullistavia? Kun taas tänä kesänä on sieltä sun täältä näkyntä uutisia löydöistä, joiden perusteella esihistoria

joudutaan kirjoittamaan kokonaan uusiksi.

— No, ne ehkä...

— Eikö ole vähän noloa, kun täältä ei sellaista ole tullut. Vai olisiko mahdollista, että vielä löytyy?

— Tuota... eihän sitä koskaan etukäteen tiedä, mitä maan sisässä on, mutta...

— Hienoa. Johan tässä alkaa olla aineksia otsikoiksi. Miltä kuulostaa vaikkapa: **Jyllinkorven Myyriäiskankaan arkeologisissa kaivauksissa voi vielä tulla löytöjä, joiden takia Suomen koko esihistoria joudutaan ehkä kirjoittamaan uudelleen, kertoo kaivauksia johtava arkeologi Jalmari Tumppu. Arkeologi Tumppu arvioi lisäksi, että maamme vanhin kivikautinen asuinpaikka saattaa mahdollisesti olla Jallinkorvessa.**

— En minä oikein...

— No joo, on se liian tavallista. Ehkä parempi onkin tämä: **Löydöt Jallinkorven arkeologisilta kaivauksilta poikkeuksellisia. Niiden takia ei Suomen esihistoriaa ehkä tarvitse kirjoittaa uudelleen!**

P.S.

Jorma Leppäaho osasi aikanaan pitää tiedotusvälineiden mielenkiinnon yllä. Esimerkiksi Mikkelin Visulahden tutkimuksista kerrottiin päivittäin sekä radiossa että lehdissä ja kerran radion iltauutisista kuultiin: — Tänään ei Visulahden kaivauksissa löytynyt mitään erikoista.

SHANKS, TILLEY & ÖHMAN

Tapio Suhonen

Eero Muurimäen (Muinaistutkija 3/1996) kriittistä arviota Shanksin ja Tilley'n tuotannosta voidaan pitää ajanmukaisena. Nyt postprosessualistiseen arkeologiaan kohdistuva tekstimuotoinen kritiikki on vihdoin myös Suomessa. Tätä tapahtumaa on toisaalta käsitelty johdonmukaisena tieteenfilosofisena keskusteluna mm. (Renfrew & Zubrow 1994), mutta myös yliampuen mm. (Bintliff 1991; 1992; 1995). Bintliffin kriittinen resepti on lähinnä tunteisiin perustuva poliittinen kannanotto, joten sen tueksi ympätty tietoppi on selvästi tavoitehakuista ja arvostuskysymyksiin liittyvää. Bintliff tyrää postprosessuaalisen arkeologian mm. sillä että Shanksin, Tilley'n ja Thomasin oppisuunta pohjaa mm. Habermasin Marxista inspiroituneeseen filosofiaan; edelleen Raymond Williamsiin, joka on sosialisti sekä Martin Heideggeriin joka oli "natsimystikko".

Bintliffin kritiikki takertuu myös dekonstruktion ja analyysin väliseen kiistaan. Bintliffin yksinkertaisella johdonmukaisuudella analyytikko Habermas ja toisaalta dekonstruktionistit Derrida, Foucault, Gadamer, Deleuze yms. eivät voi muodostaa yhtenevää ja johdonmukaista tieteenfilosofiaa. Bintliff katsoo kuitenkin oikeudekseen tukea loogis-empiristisiksi väittämiä käsityksiään Wittgensteinin fenomenologialla?

Prosessualistisen tieteen tekijän toimintaa kuvaa se, että tieteelliset viitekehukset ovat selvärajaiset. Metodien esittely, aiheen ja aineiston rajaaminen on keskeinen osa tutkimustoimintaa. Tämä onkin perusteltu ja kiistaton lähtökohta. Ongelmia voi kuitenkin syntyä tulkintatilanteissa; prosessualisti kykenee

parhaimmillaan mitä lennokkaimpiin tulkitoihin, joita ko. prosessuaalinen tutkimustulos tukee vain uskonvaraisesti. Prosessualisti määrittelee toimintakentän, säännöt ja välineet — tätä Derrida kutsuu sulkeumaksi. Tämän pelin kaltaisen toiminnan erotuomariksi valitaan trendikkäästi kuollut Wittgenstein: kykeneekö prosessualisti puolustautumaan vain fenomenologisain aseihin? Postprosessualisti kysyykin:

- määritelläänkö tiedon arvo ja sen mahdollisuudet välineiden, tilan ja sääntöjen puitteissa?
- onko pelitilan ulkopuolella käyttökelpoista tietoa?
- jos vain prosessualistin pelivälineet on hyväksytyt, täytyy kysyä tiedon arvotekijöitä: onko tiedon kehys ennen sen sisältöä, mukauttaako dispositio tutkimustuloksen ts. mikä on prosessin ja tuloksen analogia?
- valmiiksi määriteltä tila antaa luontaiset puitteet kehäpäättelylle. Kuinka paljon kyseinen tila antaa mahdollisuuksia uudelle tiedolle?

Postprosessualismin periaatteita kuvaa kirjallisuusviitteiden vähäinen arvostus, mikä vastaavasti prosessuaalisella tieteellä voidaan katsoa olevan ylikorostettua. Derridan ja Virilion kannanotoissa näkyy selvä kirjallisuusviitteiden väheksyminen, jota voidaan perustella mm. sillä että empiirinen kumulaatio mukauttaa tiedon mahdollisuuksia: se määrittelee tiedon rajat, haarautumisen ja suunnan. Empiirinen tiedeprosessi on siis muunnelma todellisuudesta, jonka vertauskuvana voidaan pitää sukupuuta jossa vain yh-

den oksan haarauma täyttää etno-, geo- ja logosentriset vaatimukset. Empiristi Bintliff näytti symbolisesti jäsenkirjaa, toteamalla mitkä kirjallisuusviitteet ovat kelvollisia ja mitkä kelvottomia. Kumpi on tieteen etiikan kannalta arveluttavampaa, todeta huonot lähdeviitteet poliittisista perusteista katsoen vai jättää ne käyttämättä.

Postprosessualismi ei kuitenkaan ole yksiselitteisesti empiristisen tieteen vastavoima, pikemminkin rinnakkaisilmio. Sen juuret ovat syvällä Kantin ja Hegelin filosofioiden kritiikissä, joita operoivat mm. Marx, Schopenhauer ja Nietzsche. Dekonstruktion periaate on syntyjään Husserlin fenomenologisesta reduktiosta, jonka loogiset perusteet ovat yhtäpitäviä empirismin kanssa.

Muurimäen mukaan Shanksin ja Tilley'n tiede-etiikka on rinnastettavissa Carl Öhmanin tapaukseen. Näiden kolmen tieteellinen toiminta perustuu siis valehtelulle. Öhmanin tapauksessa tieteellinen vilppi paljastui. Muurimäki näkee Shanksin ja Tilley'n samassa tilanteessa, mutta vilpin perustetta hän ei ole kyennyt osoittamaan, missä ovat "tekaistut kirjeet"? Kirjemetafora potentiaalisen vilpin perusteena on niinkään tulkittavissa mikro-poliittiseksi kannanotoksi.

Toden havaintomahdollisuuksista puhuttaessa ei ole tarpeen pohtia olemisen ongelmaa sinänsä. Minä olen, me olemme, kvartsi-iskos ja ehkä myös kvartsinuolenkärki on, kuten johdonmukaisesti myös arkeologinen yhteisö. Olevan ja ei olevan problematiikka liittyy yleisesti havaintosuhteisiin, mm. siihen mikä on havaintohetkellä relevanttia. Tätä voidaan tarkastella mm. ontologisena kysymyksenä, jolloin olemme mitä varmimmin vajoamassa metafysistiseen ja päättymättömään saivarteluun.

Tieteenfilosofista totuustaistelua arkeologiassa on käyty monien lippujen alla. Prosessualistinen ja postprosessualistinen arkeologia ovat siis tämänhetkisen keskustelun ääri-laidat. Näiden kahden suuntauksen välille — ikäänkuin perusteeksi — on haluttu rakentaa selkeitä tieteenfilosofisia linjaeroja.

Muurimäki on kiinnittänyt huomiota eri-

tyisesti kahteen perusvirheeseen, joihin hän katsoo Shanksin ja Tilley'n syyllistyneen. Nämä ovat aiemman arkeologian tuomitseminen ja muinaisuuden ymmärtäminen tuotetuna historiana. Muurimäkeä on häirinnyt mm. se, että Shanks ja Tilley ovat usein sekoittaneet metodeja ja tieteenfilosofiaa lähes tunnistamattomaan muotoon ja hänen sanojaan lainatakseni Shanks ja Tilley ovat vaihtaneet etumerkit. Näissä väitteissä on osatotuutta, mutta prosessualistista arkeologiaa voi moittaa samoista virheistä. Jos Shanks ja Tilley eivät ole hyödyntäneet tieteellisen arkeologian koko keskustelutraditiota, niin onko vastaavasti prosessualistilla ollut kykyä ja halua siihen.

Kun 60- ja 70-luvuilla vakiintuneen järjestelmän vastavoimaksi nousi marxilaisen filosofia, ko. ideologian kannattajat katsoivat aatteellisilla perusteilla olevan oikeutettu merkitys tieteellisessä toiminnassa. Marxilaisen tieteenfilosofian vaikutuksesta materialistiset merkitykset korostuivat mm. sosiologiassa ja taloustutkimuksessa, ts. asioiden tarkastelutavat saivat uudenlaisia painotuksia. Tämä uudisti myös arkeologista tutkimusta. Kun marxilaisen vastavoiman merkitystä perusteltiin aatteellisilla syillä, ei niinkään tieteenfilosofiassa, voidaanko siis ko. toiminta syyllistää epäeettiseksi? Kysymys on perimmäältään myös vallankäyttösuhteiden mukauttamisprosessista; tähän liittyy myös postprosessualistisen arkeologian tavoite.

Tieteenfilosofian tehtävänä on kuitenkin pohtia mm. metodisia kysymyksiä ja erityisesti sitä kuinka metodeilla voidaan saavuttaa perusteltavissa olevaa tietoa. Marxilaisen filosofian ja empiirisen tiedeprosessin yhteenmukautuminen ei ollut kivutonta, mm. objektiivisuuden ja subjektiivisuuden välistä dikotomiaa jälleen kyseenalaistettiin, nyt sosiologiassa merkityksessä. Näkökulman valinta tekee tiedon arvokysymyksistä julkista toimintaa; tämä voidaan katsoa marxilaisen tieteenfilosofian hedelmäksi: ehdollisen näkökulman valinta, puolin ja toisin, ei absolutisoi tietoa oikeaksi eikä vääräksi. Tiedon oikeellisuus perustuu sen käyttökelpoisuuteen, sen

mallien ja tulkittavissa olevan todellisuuden väliseen yhdenmukaisuuteen. Tieto kysyy sopivuutta, sillä on siis sosiaalisia ehtoja mm. eettiset kysymykset. Äärimmäisissä tapauksissa tiedoksi katsotaan myös usko, joka teologisella kehäpäättelyllä muokataan metafysistiseksi tieto-opiksi. Tietoon reagoidaan, se tekee tilaa uudelle tiedolle. Marxilaisen vastavoiman empiirinen merkitys oli siinä että se antoi toiminnallisen mallin postprosessualismille, vaikka ko. suuntauksen filosofia perustuukin fenomenologiseen reduktioon ja dekonstruktioon.

Vaikka Shanksin ja Tilley'n tieteenfilosofinen perusta on sekoitus, mm. teleologiaa, loogisempirismää, fenomenologiaa ja marxismia — ja arkeologinen tuote (1987) mm. oluttölkkisosiologiaa — on sen johtoajatus hyvin perusteltu. Kritiikki kohdistuu yleisesti empiiriseen tiedeprosessiin. Tämän tarkoituksena ei ole vähätellä aiemman tiedon merkitystä, vaan sen sidoksisuutta. Tieto on empiirisessä mitassa itseään mukauttavaa. John Locken empirismi ei ole sama asia kuin länsimaisen historian tiedeprosessi. Tämä prosessuaalinen empiirisyyshanne on pikemminkin sekoitus empiiristä tietokasaamaa sekä Hegelin determinismää, jonka mukaan yhden asian todistettavuutta voidaan pitää yksiselitteisenä perusteena toiselle asialle. Hegelin filosofian seurannaisilmionä voidaan pitää: mm. marxismia ja evolutionismia. Arkeologiassa ko. suuntaus näkyi mm. Thomsenin kolmiperiodijärjestelmänä. Tämä korosti edelleen typologian ja kronologian merkitystä. Tämän hyvin toimivan rakennelman puutteena voidaan pitää sen kehityshistoriallista luonnetta, sen prosessuaalisuutta. Jos historialla on alku ja keskikohta, niin onko sillä myös hegeliläinen loppu: mikä on kehityskertomusten tarkoitus, mikä tulee mm. postprosessualismin jälkeen? Empiirisen kehäpäättelyn tuote voi olla esimerkiksi historigrammiviidakoin todisteltu väite siitä että orava viihtyy suomalaisessa metsässä. Tämän äärimmäisen loogisempiristisen harharetken lähtöpiste on myös sen paluupiste. Heidegger kiinnitti tähän huomiota. Hän painotti mm.

sitä että havainto on sidoksissa käsitejärjestelmään. Havainto on siis osa tulkintaa. Esimerkissään hän painottaa sitä, kuinka tieteellinen ongelma on monen keskustelun tulosta, ennen kuin kysymyksenasettelua on edes tehty. (Heidegger 1979). Kyseinen ongelmanasettelu perustuu Husserlin fenomenologiselle reduktiolle. Husserlin mukaan reduktion tarkoituksena on saavuttaa "puhtaisten itseannettujen sfääri". Tämä tarkoittaa sitä että tavoitellaan puhdasta ilmeisyyttä, ilman välillisiä ilmeisyyksiä. Kysymys on siis puhtaasta näkemisestä, jolla eliminoidaan näkemiseen kietoutuva transsendoiva tarkoitaminen, myötäajattelu tai reflektion avulla tulkittu (Husserl 1995).

Derrida teki paljon työtä saadakseen Husserlin filosofialle konkreettista pohjaa. Hän puhui mm. tieteen neutraloimista kysymyksenasetteluista, joiden seurauksesta tieteellinen tila voidaan ymmärtää sulkeumana. Historia käsitteen kannalta tämän sulkeuman sisältä on kerrostunutta ja monumentaalista historiaa, jota leimaa toiston ja jäljen logiikka — historiaa on vaikea ymmärtää ilman niitä. Tämä liittyy kokonaisuudessaan logosentrisyyden ongelmaan ts. vallitsevaan tekstin, kielen ja käsitteiden problematiikkaan. (Derrida 1967, 1988) Dekonstruktio halutaan nähdä usein analyysin vastavoimana. Sen tarkoituksena on vähentää tai poistaa ajanilmiöiden kasaamaa: mm. trenditekijöitä. Dekonstruktiossa siis perehdytään asian perusteisiin. Muurimäen huomio analyysin puutteeseen s. 18 selittynee tällä. Käytännöllisesti katsoen empiirisen tieteen sosiaalinen ulottuvuus on yhtä rajallinen ja yhtä valikoiva kuin postprosessuaalisessakin tieteentekemisessä. Tästä seuraa johdonmukaisesti kysymykset moraalista ja etiikasta, ja lopulta siitä mikä on oikeaa ja mikä väärää tietoa. Shanksin ja Tilley'n käsitys arkeologin tuottamasta menneisyydestä pohjautuu paljolti dekonstruktion käsitteisiin. Konkreettisempi esikuva on kuitenkin mm. David Lowenthalin (1986) historiallisten monumenttien reproduktioissa, jotka näiden esimerkkien valossa olivat selviä dokumentteja tuotetusta historiasta. Historial-

lista monumenttia ei määritellä sen alkupe-
räisyyden, vaan siitä muotoutuneiden arvo-
käsitysten mukaan, ts. se määritellään ja tuo-
tetaan uudelleen yhteisön tahdon mukaisesti.

Muurimäki kirjoittaa s. 20 että historian-
tutkimuksen tarkoituksesta tuoda esiin ne
merkitykselliset tapahtumat, jotka ovat aihe-
uttaneet muutoksia. Tämä on ymmärrettävä ja
perusteltu lähtökohta. Kysymys onkin siitä
kuinka asia tulkitaan, esim. mikä merkityksel-
linen tapahtuma korostuu ajassa ja tilassa.
Konservatiivinen prosessuaalisti tulkitsee
muutokset luontaisena ja deterministisenä
kehityskertomuksena, marxilainen voi syyll-
listää muutostekijät, esim. osoittamalla feo-
daalisen yhteiskunnan sosiaalisia epäkohtia.
Toisaalta tiedetään myös se että historiankir-
joitusta voidaan valvoa: Ramesses 2 & 3,
Caesar, Hitler, Stalin, Kim Il Sung, ...listaa
voidaan täyttää miltei loputtomasti. Postpro-
sessuaalisti korostaa näiden merkitystä, ajan-
ilmiöiden merkityssuhteet ja vallankäyttö
ovat pysyvästi myös nykyisessä historian-
kirjoituksessa. Kulttuuripoliitiikka vaikuttaa
historiakäsityksiin, jos se on keskeinen tekijä,
niin ko. historiakäsitys ei liene kovin pit-
käikäinen.

Vaikka tieto lisääntyikin, niin sen merki-
tys ymmärretään aina tiedon käyttösuhteena,
siihen mihin se on vertailukelpoista. Eikö täl-
löin tiedon kumuloitumisprosessi ole myös
tietoa haarauttavaa toimintaa: johdonmukai-
nen vertailukelpoisuus tiedon lisääntymispro-
sessissa mukauttaa tietoa relevanteiksi kysy-
myssarjoiksi, joita trendikäs / empiirinen tie-
de käsittelee johdonmukaisena produktiona.
Tiedon valikoitumisen ja mukautumisen his-
toria on tuottanut hyllykilometreittäin tietoa,
jota lopultakaan kukaan ei tiedä; vain harvat
näistä tekstikokonaisuuksista on valikoitunut
empiirisen prosessin kulmakiviksi. Tämä
tietokasauma voidaan ymmärtää potentiaali-
sen tiedon varastona. Se on tietovalikko josta
voidaan löytää relevanttia aineistoa, silloin
kun tarve sitä vaatii.

Muurimäen ongelmanratkaisu ei tyydyt-
tävästi selitä Shanksin ja Tilley'n tieteen etiik-

kaa suhteessa Aspeliniin tai Öhmaniin. Jos
ongelmavyöhyt ei Muurimäen mukaan ratkea
muulla kuin oikeanlaatuisella käsite/termi-
pelillä, olisi peli pelattava loppuun asti. Kun
havaintotermien ja teoreettisten termien väli-
nen kategoriapeli — johon Shanks ja Tilley
Muurimäen mukaan syyllistyvät — ei tuota
tulosta: "Ongelmat ratkeavat ottamalla teo-
reettisten ja havaittavien entiteettien käsitteet
etualalle teoreettisten ja havaintotermien si-
jasta. Vaihdamme siis episteemisen näkökul-
man metafyyssiseen". Metafyyssinen näkökul-
man ottaminen voidaan helposti ymmärtää
ristiriitaisten tekijöiden tukahduttamisrytyk-
senä, se voidaan myös tulkita itsessään näky-
vissä olevan hämärtämisenä. Toisaalta meta-
fyyssinen näkökulma on myös transsenden-
taalia idealismia, jota Muurimäki itse kritisoi
sivulla 19.

Jos tieteellistä toimintaa verrataan peliin
tai sääntöihin jotka eivät liity tiedon hankin-
nan eettisyyteen, voi käydä niin että säännöt
määräävät tapahtumien kulkua poliittisin pe-
rustein. Eikö silloin peliyhteisön tavoite ja
päämäärä ole strateginen tulos, jonka arvoa
mitataan pelin menestyksen kautta. Entä sit-
ten kun herää epäily siitä että todellista tietoa
löytyy myös pelistrategian ulkopuolelta. Lop-
pujen lopuksi Muurimäen metodi jäi kesken,
sillä ei voi saavuttaa eettisesti arvokkaampaa
tietoa kuin dekonstruktion opeillakaan. Jos
kysymyksenä on se, kuinka dekonstruktionisti
tai prosessuaalisti saavuttaa uutta ja oleellista
tietoa ei metodiset kysymykset ole ainoa on-
gelma, vaikka niiden nimeen usein taistel-
laankin. Kategorisesti, työvälineiden nimi ei
ratkaise lopputulosta; vaikkakin ehkä se
osoittaa mieltymyksiä, lopputuloksen ratkai-
see se kuinka niitä käytetään.

Ps. Jos varman ja kaikenkattavan tiedon
saavuttaminen olisi mahdollista, niin tuskim-
pa psykologiaa, teologiaa, sosiologiaa.....
sumea logiikkaa olisi koskaan keksittykään.
Toisaalta katsoen, Carl Öhman ei ole postmo-
dernisti vaikka käyttikin tekaistuja kirjeitä
lähdeainistonaan.

Lähteet

- Bintliff, John 1991: Post-modernism, rhetoric and scholasticism at TAG: the current state of British archaeological theory, *Antiquity Vol. 65 Number 247, 1991*.
- Bintliff, John 1992: (Julian Thomas & Christopher Tilley: TAG and "post-modernism": a reply to John Bintliff) with comment by John Bintliff, *Antiquity Vol. 66 Number 250, 1992*.
- Bintliff, John 1995: "Whither archaeology?" revisited, *Whither Archaeology? papers in honour of Evzen Neustupný*, ed. by M. Kuna & N. Venclová, Praha.
- Derrida, Jacques 1967: *De la grammatologie*, Paris: Minuit.
- Derrida, Jacques 1988: *Positioita, Gaudeamus*, Helsinki.
- Heidegger, Martin 1979: Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs, Marburger Vorlesung Sommersemester 1925, herausgegeben von P. Jaeger, *Gesamtausgabe Band 20*. Frankfurt am Main 1979.
- Husserl, Edmund 1995: *Fenomenologian idea, viisi luentoja*. Loki-Kirjat, Helsinki.
- Lowenthal, David 1986: *The Past is a Foreign Country*, Cambridge.
- Renfrew, Colin & Zubrow, Ezra 1994: *New Directions of Archaeology*, Cambridge.
- Shanks, Michael & Tilley, Christopher 1987: *Re-Constructing Archaeology: theory and practise*. Cambridge.

Inga-Maria Mulk:

Sirkas — ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f-1600 e.Kr.

Pirjo Hamari

Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6. Umeå 1994. 305s. + viii, kuv.

Inga-Maria Mulkin väitöskirjatyö kuuluu Uumajan yliopiston arkeologian instituutin piirissä tehtyihin töihin, jotka ovat syntyneet yliopiston Norrlannin-tutkimusaktiviteettien johdosta. Samojen projektien piiristä on syntynyt mm. Lars Forsbergin (1985) tutkimus "Site variability and settlement patterns", joka käsittelee Luulajanjokivarren pyyntiyhteisöjen toimeentulomalleja ajalla 1500 eKr.-Krs. Forsbergin työ julkaistiin *Archaeology and Environment*-sarjassa, Mulkin työ taas *Studia Archaeologica Universitatis Umensis*-sarjassa. Sarjassa on myös sittemmin (1995) ilmestynyt Ingela Bergmanin väitöskirja, joka käsittelee pohjoisen sisämaan pyyntiyhteisöjen kulttuurinmuutosta hieman pidemmällä aikaperspektiivillä.

Mulkin työ koskee Luulajanjokivarren yläjuoksun ja suurten lähdejärvien alueen yhteisöjen esihistoriaa rautakaudelta historialliseen aikaan. Ylä-Norrlannin topografisista olosuhteista johtuen alueellinen rajaus on lähtökohdiltaan selkeä. Työ koostuu lähinnä historiallisen Sirkasin lapinkylän alueelta löydettyjen kohteiden esittelystä ja analyysistä sekä niiden kontekstin, funktion ja merkityksen arvioinnista. Mulk pyrki työssään selvittämään esihistoriallisten saamelaisten pyyntiyhteisöjen asutusmalleja, resursseja ja sosiaalista organisaatiota. Ajallisesti Mulk on valinnut tutkittavakseen ajanjakson (Krs.-1600 jKr.), joka on jäänyt Norrlannissa lähes tutkimustyhjään, kivi/pronssikautisten pyyntiyhteisöjen ja toisaalta historiallisista ja etnografisista lähteistä tunnettujen saamelaisyhteisöjen väliin.

Johdannossa Mulk hahmottelee tutkimukseen liittyvien peruskysymysten lisäksi muutamaa tärkeää, pohjoisten yhteisöjen tutkimukseen liittyvää

aihepiiriä, kuten kronologiaa ja etnisiteettiin liittyviä kysymyksiä. Pohjoisen rautakauden arkeologiassa sekvenssissä on melko yleisesti ollut käytössä termi saamelainen rautakausi, jolle eri tutkijat ovat antaneet erilaisen sisällön eri ilmiöiden pohjalta (0/300/400 jKr.-1500/1600/1700 jKr.; keramiikan häviäminen / raudanvalmistusmerkien häviäminen löytömaterialista — historialliset dokumentit / kristinusko / muutokset elinkeinoissa). Termi on kuitenkin hiukan harhaanjohtava, ja Mulk päätyykin ehdottamaan Baudouta (1992) mukaillen jakoa vanhemman ja nuoremman metallikauden ja historiallisen ajan jaksoihin. Vaikka mielestäni Mulkin jako ei ajallisesti ole sen perustellumpi kuin aiemmatkaan ajoitukset, asia on pohjimmiltaan kuitenkin tarkan miettimisen arvoinen. Nuoremman rautakauden nimeäminen saamelaiseksi rautakaudeksi sisältää jo arvoletuksen, viitteen siitä, että rautakauden lopun muinaisjäännökset pohjoisen sisämaassa olisi tunnistettava saamelaisiksi. Mulk hahmotteleekin johdannossa myös etnisiteettiin liittyviä kysymyksiä. Kysymys arkeologiasta ja etnisiteetistä on laaja ja mutkikas, eikä tässä yhteydessä ole tarkoitus paneutua siihen syvällisesti. Tiivistettynä keskustelusta (cf. Forsberg 1996) voisi sanoa, että vaikka varhaisen metallikauden aikana materiaalisessa kulttuurissa näkyvät muutokset varmasti edustavat saamelaistumiskehityksen alkamista ja ehdotonta edellytystä historiallisen ajan saamelaiskulttuurin synnylle, voidaan rautakauden pohjoisen sisämaan pyyntiyhteisöjä tuskin kuitenkaan kutsua saamelaisiksi kuinka kauas tahansa esihistoriaan sanan nykyisen etnisen sisällön merkityksessä. Näin Mulk kuitenkin tekee, nojautuen (ilmeisesti) Odnerin

(1983) käsitykseen saamelaisen etnoksen synnystä, ja tutkii koko ajallisesti ja paikallisesti rajattua materiaaliaan saamelaisena. Mielestäni tässä on muuten melko vankalla teoreettisella pohjalla olevan työn suurin teoreettinen heikkous, jolla on toisaalta työn käsittelyn kannalta paljon merkitystä.

Mulkin työssä päämateriaalina ovat pääasiassa viimeisen kahden vuosikymmenen aikana Luulajanjoen yläjuoksulla ja sen suurten lähdejärvien alueella Norrlannin sisämaassa tehdyt kaivaus- ja inventointitutkimukset. Kohteiden kuvaukset on jaettu niiden elevaation (m mpy) perusteella tunturialueen, tunturinläheisten alueiden ja metsäalueen jäänteisiin. Rikas materiaali sisältää asumuspainanteita, vallillisia kodansijoja, suorakaiteen muotoisia latomuksia, reunakehällisiä liesiä, keitto- ja säilytyskuoppia, peurahautoja, hautoja, karhuhautoja ja pyhiä paikkoja. Löytömateriaali käsittää kivi-, rauta-, pronssi- ja luuesineitä, lasihelmiä sekä palanutta ja palamatonta luuta. Kiinteisiin muinaisjäänöksiin liittyy myös melko kattava ajoitusohjelma (119 kpl ajoituksia), jolla saadaan ajoitettua useita eri muinaisjäänöstyyppisiä.

Työn toinen osa koostuu tutkimusalueen muinaisjäänösten analyysistä. Mulkilla on käsissään ajallisesti ja alueellisesti rajattu mutta kattava muinaisjäänöskanta, jolle hän voi lukuisten ajoitusten avulla luoda sisäisen kronologian. Kohteiden funktion analyysi on useissa tapauksissa tutkimushistoriallisesti lähes pioneerityötä, ja kohteiden joukkoon kuuluu mm. Inger Storlin väitöskirjan (1994, julk. myös 1991) myötä ajankohtaiseksi tulleita, tunturialueella sijaitsevia staalo-asuinsijoja, joiden funktiosta ja käyttäjistä on keskusteltu kohta jo puoli vuosisataa. Alueen muinaisjäänöskannan hahmottaminen ja ajoittaminen luo vankan pohjan kolmannen osan analyysille alueen yhteisöjen organisaatiosta, toimeentulostrategioista ja asuinpaikkamalleista. Itse muinaisjäänöskannan lisäksi tämä on ehkä mielenkiintoisin osa työtä ja vahvasti post-prosessualistiseen tutkimustraditioon nojaava. Tutkimiansa muinaisjäänösten pohjalta Mulk luo historiallisen ajan analogioita hyväksi käyttäen kuvan pohjoisen sisämaan yhteisöjen asuinpaikkamalleista, sosiaalisesta organisaatiosta ja niissä tapahtuneista muutoksista. Hän hahmottaa eri kulttuurivaiheisiin liittyviä vuotuiskierron malleja Luulajanjokivarresta, jossa liike on aina ollut vuosittaista muuttoa jokivartta keväällä ylös ja syk-

syllä alas. Mulkin mukaan asuinpaikkastrategioissa tapahtuu epineoliittisen kauden jälkeen merkittävin muutos rautakauden jälkipuoliskolla, vuoden 500 jKr. tienoilla, jolloin vuotuinen kierto jokivartta pitkin ulotetaan tähän asti hyödyntämättä olleelle tunturialueelle. Mulk hahmottaa saamelaiseksi tunnistettavan vuotuiskierron mallin, jossa suuret talvikylät sijaitsevat havumetsävyöhykkeessä, transiittoaasinpaikat yläjuoksun varrella ja kesäkylät ja -pyyntipaikat tunturialueella. Näitä asuinpaikkoja käyttäneet yhteisöt saivat toimeentulonsa pääasiassa kalastuksesta ja peuranpyynnistä.

Tähän asti Pohjois-Ruotsin sisämaan rautakautisia asuinmalleja ei ole tunnettu kovin hyvin, ja sama pätee koko Fennoskandiaan. Mulkin työ kartoittaa tällaista mallia Luulajanjokivarresta. Työn lievistä puutteista huolimatta tämä on tärkeä askel kohti alueen esihistorian ymmärtämistä, eikä vähiten merkityksellinen sen johdosta, että tulokset antavat pohjoismaisestikin vertailukelpoisen materiaalin pohjoisten alueiden tutkimukseen. Mulk osoittaa, kuinka laajojenkin mallien hahmottaminen saattaa olla mahdollista alueellisesti kattavien tutkimusten avulla. *Sirkas* on perusteellinen kannanotto saamelaisten esihistoriaan. Lähdekirjallisuus on vaikuttavan laaja, ja oleellinen kvantitatiivinen tieto on kerätty liitteisiin. Työn ulkoisesta asusta on huomautettava, että vaikka kuvitus on laadukasta ja runsasta, viimeistely vaikuttaa jääneen hieman kiireiseksi. Kuvien ja taulukoiden numerointi on kirjan puolesta välistä lähtien systemaattisesti sekaisin, ja myös itse tekstistä löytyy huolimattomuutta, mm. vääriä lähdeviitteitä. Tällaiset hiomattomat kohdat vaikeuttavat lukemista. Mielestäni olisi myös kannatanut harkita, eikä englantia olisi ollut parempi julkaisukieli, sillä työllä on mielestäni foorumia laajemmaltikin kuin vain pohjoismaisesti.

Kirjallisuutta

- Baudou, Evert 1992. *Norrlands forntid — ett historiskt perspektiv*. Stockholm.
- Forsberg, Lars 1996. Nya forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria. *Arkologi i norr* 6/7.
- Odner, Knut 1983. Finner og terfinner — etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia. Oslo. *Occasional papers* 9. Oslo.
- Storli, Inger 1994. Stallo-boplassene. Spor etter de første fjellsamer? *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B:XC*. Oslo.

SEURAAVAT ARKEOLOGIAN PÄIVÄT

järjestetään 18.20.4.1997 Hiidenmaalla

Seminaarin aiheina ovat:

-**maaperään kajoaminen arkeologiassa** (kaikki esihistorian ihmisen aktiiviset toimenpiteet, joiden kohteena on maaperä. Mitä ihmiselle, yhteisölle on merkinnyt se, että maaperälle on tehty jotakin - asumukset, pyyntilaitteet, hautaaminen, maanviljely)

-**uusia aineistoja, havaintoja ja tulkintoja Suomen ja Viron alueiden esihistoriallisista yhteyksistä** (kulttuurialueet: niiden muodostumisen ja niiden rajojen ylittämisen edellytykset, talous ja kontaktien luonne, yhteisörakenne ja kontaktien luonne, miten erityiset kontaktisuhteet ovat muodostuneet ja säilyneet, miten kontaktit voidaan havaita arkeologisesti, saman aineiston erilaisia tulkintoja)

Täsmällisempiä tietoja seminaarin pitopaikasta, majoitusmahdollisuuksista, hinnoista (ilmoittautumismaksu 100 mk+matkat ja majoitus), ohjelmasta, ilmoittautumisesta vuodenvaihteen tienoilla, jolloin seminaarin ohjelma on pääpiirteissään selvillä.

Esitelmöitsijöitä pyydetään ilmoittautumaan **31.12.1996** mennessä osoitteella:

Sirkku Pihlman, Arkeologia, 20014 Turun Yliopisto, e-mail
sirkku.pihlman@utu.fi

tai

Petri Halinen, Museovirasto, Arkeologian osasto, PL 913, 00101
HELSINKI, e-mail petri.halinen@nba.fi

*****

SEMINAARI METALLINETSIMEN KÄYTÖSTÄ ARKEOLOGIASSA 22.2.1997

seminaarin aiheena on metallinetsimen käyttö kenttätöissä, sen tieteellinen merkitys, eettiset kysymykset

seminaarin pitopaikkana on Kansallismuseon luentosali tai Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen projektityötila

täsmällisempiä tietoja ohjelmasta ja aikataulusta vuodenvaihteen tienoilla. Tiedustelut Petri Haliselta yllä olevasta osoitteesta.

FENNOSCANDIA ARCHAEOLOGICA

HINNASTO

	ovh.	jäsenhinta
FA I	24,-	18,-
FA II	30,-	22,50
FA III	40,-	34,-
FA IV	56,-	42,-
FA V	76,-	57,-
FA VI	68,-	51,-
FA VII	68,-	51,-
FA VIII	68,-	51,-
FA IX	80,-	60,-
FA X	80,-	60,-
FA XI	95,-	60,-
FA XII	100,-	75,-

Osat I-XII yhteishintaan edullisesti 475,- (jäsenille 400,-) + postituskulut

Seuran julkaisuja ei ole tarkoitettu myyntivarastoon mätänemään, vaan kulumaan käytössä!
Ei ole hinnoilla pilattu. Osta omasi pois!

Arkeologisen seuran julkaisuja myyvät

Tiedekirja Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki (puh: 09-635 117)

Jäsenhankinnat Helsingissä: Petri Halinen, museovirasto, Pl 913, 00101 Helsinki

Turussa: Kristiina Korkeakoski-Väisänen, TY arkeologian osasto,
Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto